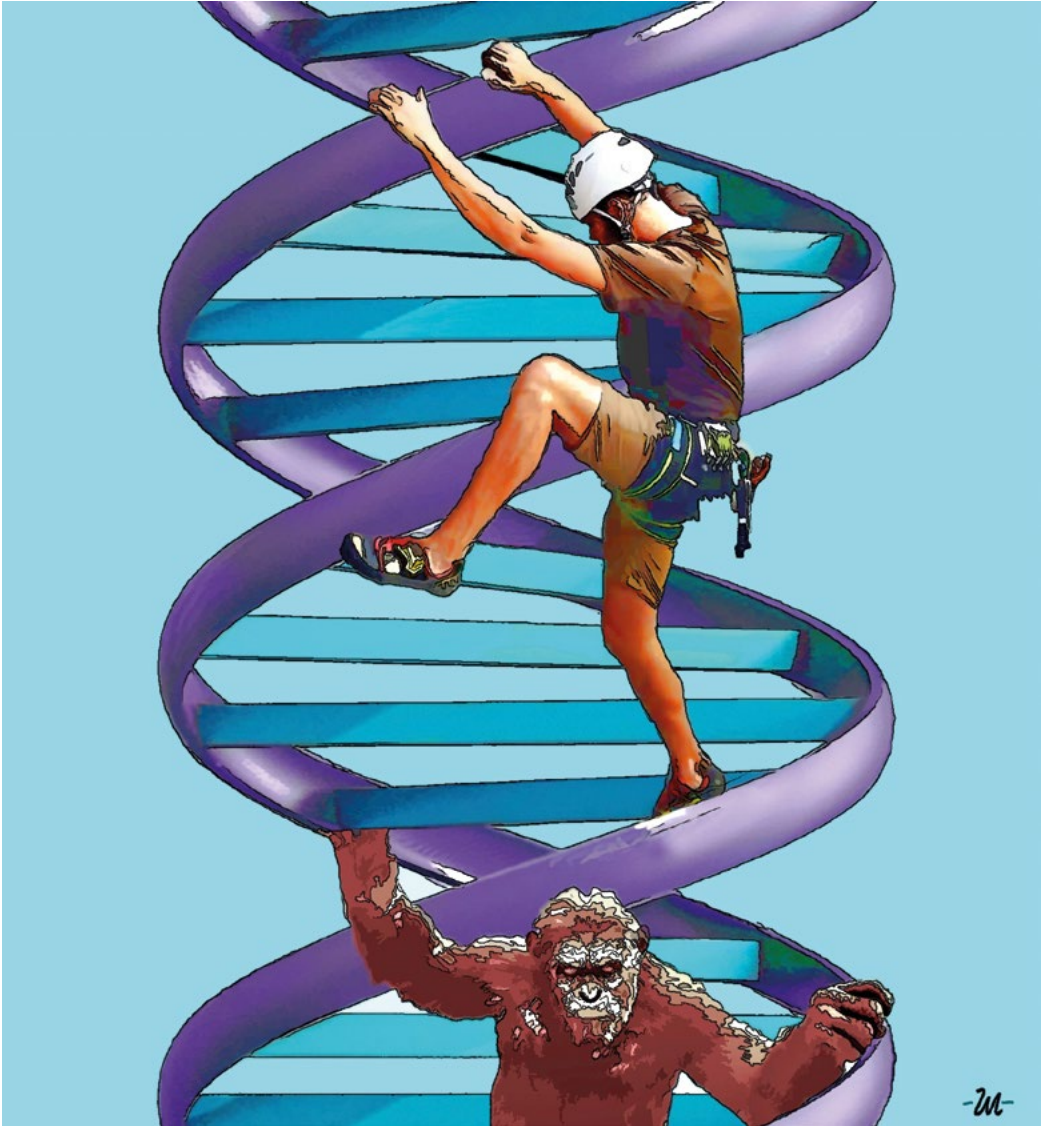

- ◆ FENYVESI CSABA: Az angolszász felismerési eljárások jogállami üzenetei
- ◆ GOSZTONYI GERGELY: Az internetes tartalomszabályozás európai típusú szabályozásának kezdetei, avagy irányelvektől a rendeletekig (TWF, AVMS, E-Comm, DSA, DMA)
- ◆ DEÁK PÉTER: Házastársi „machinációk” tárháza – Forráselemzések a házastársak közötti lopás témaköréből II.
- ◆ KIS NORBERT: Természeti törvények a társadalomtudományokban
- ◆ SMUK PÉTER: Tabu vagy kontextus? – A strasbourgi emberi jogi bíróság újabb döntései a horogkereszt tilalmáról
- ◆ RASHED DAHER: Before the 'Asads. The Rise of the Ba'at and the Syrian nationalism between 1946 and 1970
- ◆ NÉMETH RICHÁRD: A COVID-19 járvány okán bevezetett home office munkavégzés hatása a munkakörülményekre és szervezeti kommunikációra nagyvállalati környezetben
- ◆ SZENTE RÉKA: Hans Kelsen tiszta jogtanának megjelenése a közigazgatási jogérvényesítésben
- ◆ SZABÓ PÉTER ZSIGMOND: Az 1901-es gyári törvény, az 1881-es indiai gyári törvény, valamint a gyermekmunka törvényi szabályozása a bányászatban a 19. századi Nagy-Britanniában
- ◆ MARGITTAY-MÉSZÁROS ÁRPÁD: XIII. Leó pápa magyar nemzetiségű görögkatolikus híveket érintő, a liturgikus nyelvhasználatra vonatkozó tiltó rendeletéről
- ◆ FRANK MÁTÉ: Termékkár a Kármán-vonalon innen és túl – A termékfelelősség alkalmazásának dilemmái a világűrjogban
- ◆ GARAI RENÁTA – MOLNÁR TAMÁS: A hulladékprobléma kriminológiai és büntetőjogi vetülete
- ◆ SZÓKE GERGELY LÁSZLÓ: Könyvismertetés Szabó Endre Győző (szerk.): Az Infotörvénytől a GDPR-ig című kötetéről
- ◆ CSÁSZÁR TAMÁS: Törvényhozó a villamoson – Halász Géza grafikáiról

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

•
Halász Géza, DNS

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 FENYVESI CSABA: Az angolszász felismerési eljárások jog-állami üzenetei
- 17 GOSZTONYI GERGELY: Az internetes tartalomszabályozás európai típusú szabályozásának kezdetei, avagy irányelvektől a rendeletekig (TWF, AVMS, E-Comm, DSA, DMA)
- 33 DEÁK PÉTER: Házastársi „machinációk” tárháza – Forrás-elmzések a házastársak közötti lopás témaköréből II.
- 43 KIS NORBERT: Természeti törvények a társadalomtudományokban
- 61 SMUK PÉTER: Tabu vagy kontextus? – A strasbourgi emberi jogi bíróság újabb döntései a horogkereszt tilalmáról
- 73 RASHED DAHER: Before the 'Asads. The Rise of the Ba'at and the Syrian nationalism between 1946 and 1970

MŰHELY

- 87 NÉMETH RICHÁRD: A COVID-19 járvány okán bevezetett home office munkavégzés hatása a munkakörülményekre és szervezeti kommunikációra nagyvállalati környezetben
- 111 SZENTE RÉKA: Hans Kelsen tiszta jogtanának megjelenése a közigazgatási jogérvényesítésben
- 121 SZABÓ PÉTER ZSIGMOND: Az 1901-es gyári törvény, az 1881-es indiai gyári törvény, valamint a gyermekmunka törvényi szabályozása a bányászatban a 19. századi Nagy-Britanniában
- 131 MARGITTAY-MÉSZÁROS ÁRPÁD: XIII. Leó pápa magyar nemzetiségű görögkatolikus híveket érintő, a liturgikus nyelvhasználatra vonatkozó tiltó rendeletéről

FÓRUM

- 143 FRANK MÁTÉ: Termékkár a Kármán-vonalon innen és túl – A termékfelelősség alkalmazásának dilemmái a világűrjogban
- 159 GARAI RENÁTA – MOLNÁR TAMÁS: A hulladékprobléma kriminológiai és büntetőjogi vetülete

RECENZIO

- 181 SZÓKE GERGELY LÁSZLÓ: Könyvismertetés Szabó Endre Győző (szerk.): Az Infotörvénytől a GDPR-ig című kötetéről
- 187 CSÁSZÁR TAMÁS: Törvényhozó a villamoson – Halász Géza grafikáiról

E számunkat Halász Géza képei díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*
- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SULYOK GÁBOR | SZALAY GYULA | SZIGETI PÉTER
TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Online szerkesztő | Nagy Zoltán
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580

Az angolszász felismerési eljárások jogállami üzenetei

ABSTRACT

All criminal justice systems in rule-of-law states make efforts for the prevention of justizmord cases. Unfortunately, this intention is not always successful. This fact/statement is shown by Hungarian and foreign examples as well.

Both Hungarian and international scientific researches reveal that the identity parade (line-up) method plays a key role in the miscarriage of justice cases. So it is important (basic)/vital interest to prepare preventing methods in this field, or to reveal/disclose the causes of final serious mistakes. For this purpose, the author examines the identity practical method and legal (police) rules in Anglo-Saxon countries (USA, UK, Canada). At the end of the study, the author formulates the potential legal and criminalistic/forensic development possibilities, the lessons and his conclusions for the powerful/efficient and fair criminal procedure rules and for the better law enforcement practice.

Keywords: internet ■ identity parade ■ line-up ■ rule-of-law state ■ miscarriage of justice ■ criminalistics ■ prevention ■ fair criminal procedure ■ law enforcement practice

I. BEVEZETÉS

Minden jogállam büntető igazságszolgáltatása törekszik a legrosszabb végkimenetel, a téves ítélezés, a justizmord elkerülésére. Sajnálatos módon ez nem mindig sikerül. Ezen állítás alátámasztására magyar példákat is fel tudunk mutatni.

1957-ben a Martfű környékén elkövetett, szexuális motivációjú emberölés miatt jogerősen halálra ítélte a bíróság K. Jánost, akinek kegyelemből változtatták át büntetését életfogytiglani szabadságvesztésre. Büntetéséből már 11 évet letöltött, amikor kiderült, hogy a bűncselekményt valójában K. Péter követte el, akit az új eljárásban felelősségre vontak, halálra ítélték, és ki is végeztek 1968-ban.

Magyarországon 1984-ben a Szolnok megyei lakost, M. Jánost vádolta meg az ügyészség egy kislány sérelmére elkövetett emberöléssel. Nem jogerősen halálbüntetéssel sújtották, ám utána – hosszas büntetőeljárásban –, több fórumot megjárva, 1986-ban végül jogerősen felmentették.

1995-ben P. Dénes Heves megyei lakost ítélte el a bíróság jogerősen 6 évi szabadságvesztésre, halált okozó testi sértés és rablás kísérlete miatt. A letartóztatással és büntetéssel együtt 26 hónapot már szabadságelvonásban töltött a terhelt, amikor kiderült, hogy az idős nő sérelmére elkövetett bűncselekményben más a tettes, akit felelősségre is vontak emiatt.

2002. május 9-én a móri Erste bankfiókban elkövetett, 8 emberéletet követelő rablás tetteseként a bíróság jogerősen életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte K. Edét. Néhány évvel később, pontosan 2007-ben derült ki, hogy a bűncselekményt két másik személy követte el.

Mindezeket azért emeltem ki bevezetőmben, hogy világossá tegyem: létezik a jelenség napjainkban is, veszélye pedig folyamatosan fennáll hazánkban is. Így aztán elemi érdekünk, hogy megelőzési módusokat dolgozzunk ki, illetve feltárjuk, hogy mi okozza ezen, sokszor végzetes kimenetelű félrecsúszásokat.

A világban és országunkban folytatott kutatások (és a fenti valós esetek is) felszínre hozták, hogy a justizmordok mögött a felismerésre bemutatás nyomatékos szereppel bír.^[1]

Éppen ezért véltem és vélem érdemesnek megvizsgálni a felismertetési metodikát a modern kriminalisztika eszköztárába bevezető angolszász országok végrehajtási ajánlásai tükrében. Ezek alapján tanulmányom végén meg is fogalmazom a lehetséges jogi és kriminalisztikai fejlesztési lehetőségeket, a modellekből levont tanulságokat, a hatékonyságot és a tisztességes (fair) eljárást szolgáló következtetéseket.

II. AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK (USA)

Nem véletlenül helyeztem az első helyre az USA-t: a justizmord kutatások, az innocent projekt eredményei azt mutatják, hogy kiemelt helyen áll a „line up” metódus a hibaokok között. A kutatásokból hármat emelek ki. Előrebocsátom, mind hasonló következtetésre jutottak.^[2] Az első vizsgálat eredményeként közvetlen okként jelölték meg az alábbiakat:^[3]

[1] Ezekről lásd részletesebben: Fenyvesi, 2017, VII. fejezet.

[2] A tanulmányok egy részében a hibás ítéletet „unsafe conviction” megnevezéssel illették a szerzők, szembeállítva a „safe” (biztonságos, megalapozott) ítélettel (Roberts, 2003, 441-454.).

[3] Lásd részletesebben az alábbi forrásokban: Hack, 2011, 43.; Badó – Bóka, 2003.

- a. téves felismerésre bemutatások^[4] mint leggyakoribb esetek,^[5]
- b. rendőrhatalósági nyomozási hibák, (pl. igazoltatási, szemlés hibák, befolyásolások,^[6] anyagmaradvány-szennyeződések /cross- vagy carry-over, -contamination/ nyom egyediségi pontok rombolása,)
- c. rendőrhatalósági, nyomozási jogszabálysértések,
- d. ügyészi hibák^[7] (például bizonyítékok kirekesztésének elmulasztása),
- e. szakértői vélemények hibái (megalapozatlan, szakmailag téves),^[8]
- f. más bűnelkövetők, börtönügynökök, informátorok téves tanúvallomásai, jelentései,
- g. hibás, gyenge védőügyvédi tevékenység,
- h. hamis beismerő vallomás,
- i. téves közvetett bizonyítékok.

A második vizsgálat 205 konkrét esetet dolgozott fel, a hibaokok a következők voltak:^[9]

- a. téves felismerési azonosítások (misidentification by a witness)^[10] 52,3%
- b. téves vallomás (false testimony) 11%
- c. a hatóságok gondatlanságai (negligence of officials) 9,9%
- d. „kényszerített” beismerés (forced confession) 8,4%
- e. koholás („framing”) 4,2%
- f. rendőri téves vallomás (false testimony by an official-police) 2,6%
- g. szakértői tévedés, hiba (expert error) 1,6%

[4] Spinney vizsgálatában 75%-ot tettek ki a téves felismerésre bemutatások (Spinney, 2008, 442-444.).

[5] Egy negyedik amerikai kutatás eredménye szerint a téves ítélettel végződő esetek 77 %-ában játszottak közre a szemtanúk tévedései. Lásd: Collins - Jarvis, 2008.

[6] A szemtanú, aki érzi annak a nyomását, hogy mondania kell valamit, valószínű, hogy az emlékezetét a feltevéshez igazítja, különösen akkor, ha az elmélet széles körben közzétett és láthatólag ésszerű is (Swanson - Chamelin - Territo, 1981, 83-95.).

[7] Az angol (walesi) irodalomban találkozunk a „prosecutor’s fallacy”, az „ügyészi tévesztés” esetével is, ami mögött a bizonyítékok (valószínűségének) helytelen értékelése húzódik meg. (Kont-rapárja is van, mégpedig az informális „defence fallacy”, amikor a védelem tévesen értékeli (a terhelt javára) a bizonyítékok valószínűségét, elmulasztja minden bizonyíték számbavételét). Lásd: Fraser - Williams, 2009, 627. 638.

[8] A hírhedtté vált Hitler-naplós csalásban a londoni The Sunday Times - mielőtt átvette volna közlésre az állítólagos naplókat a német Spiegeltől - két igazságügyi írásszakértővel is összehasonlító vizsgálatot végeztetett, és mindketten (tévesen) autentikusnak találták, azonosságot állapítottak meg a beszerzett mintákkal. (Később az anyagmaradvány-vizsgálatok (tinta, papír) mutatták ki a hamisítást (Moore, 2004, 55.).

Az egyik amerikai ügyben a kirendelt grafológus szakértő azt állította egy inkriminált levél írójáról, hogy „francia, középosztálybeli és fiatal”. Amikor az illetőt a tanúk padjára szólították, kiderült róla, hogy örmény apa Angliában született és amerikai iskolát végzett fia, és jóval az ötven fölött van. Lásd erről a téves szakvéleményről: Hall, 2005, 114.

[9] Huff - Rattner - Sagarin, 1966, 62.

[10] Az USA-ban már 1965-ben külön 231 oldalas kötet jelent a tanúk téves azonosításával kapcsolatban, ahol esetek tömkelegét hivatkozta a szerző, illetve világít rá az okokra, körülményekre. (Köztük van Sacco és Vanzetti ügye is). Lásd: Wall, 1965.

Végül a harmadik vizsgálatban 86 ügyet tekintettek át, és az alábbi tévedési faktorokat (causative factors of miscarriages of justice) jelölték meg:^[11]

- a. téves felismerési azonosítások (misidentification by a witness) 71%
- b. tudományos teszt hibák (errors in forensic science tests) 63%
- c. rendőri hibák (police errors) 44%
- d. ügyészségi hibák (prosecution errors) 28%
- e. téves-hibás szakértői vélemények (false/erroneous expert opinions) 27%
- f. nem korrekt informátori jelentések (dishonest informers) 19%
- g. hozzá nem értő védők (incompetent defence counsels) 19%
- h. téves tanúvallomások (false witness testimony) 17%
- i. hamis beismerés (false confession) 17%

A fenti triádszól és a mögötte álló kutatásokból kiviláglik, hogy a témaválasztásom nem véletlen. Tudatosan kutatom évtized óta a felismerések szabályait, metodikáját, mert napnál világosabb, hogy a legsúlyosabb jogi tévedések, hibás büntető ítéletek mögött gyakran „alattomosan” megbúvik az elhibázott felismerés. Ezt észlelték az Innocence Project munkatársai, egyes elméleti kutatók is, ezért jogi, kriminalisztikai, pszichológiai ajánlásokat fogalmaztak (és fogalmaznak) meg szövetségi szinten, amelyet az egyes államok javarésze befogadott, illetve befogadásuk (szabályként, előírásként megjelenése) folyamatban van. Néhány figyelemre méltó ajánlást emelek ki ehelyütt:

- a. vakpróbák alkalmazása;
- b. a sorban állók saját bemutatkozásának megengedése;
- c. kép- és hangrögzítő technikák alkalmazása mind a megelőző kihallgatásoknál, mind a felismerési cselekményeknél;
- d. nyomozók, ügyészek, bírák kriminalisztikai oktatása;
- e. a „statiszták” kiválasztásánál fokozott gondossággal, „fair” módon kell eljárni, értve ez alatt, hogy semmilyen alapvető eltérés nem lehet a (potenciális) gyanúsított és közöttük (nemre, rasszra, hajviseletre, ruházatra, testalkatra, szőrzetre);
- f. lehetőleg a (potenciális) gyanúsított jogi képviselője (védője) is legyen jelen a lineup cselekményen;
- g. a szimultán (egyidőben jelen levő személyek, tárgyak) mellett engedett a szekvenciális, vagyis egyenkénti bemutatás is;
- h. a tanú szavahihetőségére alkalmazható a minden gyanú fölött álló emberekből álló „üres” sorfal (culprit-absent lineup);

[11] Saks – Koehler, 2005, 892.

- i. a hatósági elfogultság kivédésére szolgál a „vak” végrehajtás (blind lineup), amelyben az ügyet nem ismerő személy a levezető, amiről tájékoztatni is kell a felismerőt;
- j. az Igazságügyi Minisztérium egyik munkacsoportja (DJTWG) által kiadott ajánlás legalább ötfős sorfalat javasol élő szereplők esetén;^[12]
- k. kövessék a hatóságok az „egy sorfal – egy gyanúsított” elvét, vagyis csak egy potenciális gyanúsított lehet az aktuális sorban;
- l. feltétlenül közölni kell a felismerővel: nem biztos, hogy a sorban van az elkövető, és nem fog visszajelzést kapni arról, hogy „helyes” volt-e a választása – ha egyáltalán választ;
- m. azt is közölni kell vele, hogy a nyomozás akkor is folytatódni fog, ha nem választ ki senkit, ezért nem muszáj mindenképpen kiválasztania valakit;
- n. fényképes felismerésnél pedig azt is el kell mondani a felismerőnek, hogy idő elteltével az elkövető külseje (hajszíne, hajhossza, hajformája, arcszöze, bőre) változhat, illetve a fényképeken kissé máshogy nézhet ki;
- o. a bemutatott fényképek nagysága egyforma legyen, a bemutatásuk sorrendje pedig véletlenszerű (és lehetőleg ne az első legyen a gyanúsítotté);
- p. főleg gyermek tanúknál megengedett a show-up metodika, amikor a helyszínen vagy a rendőrségen megmutatják neki a gyorsan előállított potenciális terhelteket – „vatta” emberek nélkül;
- q. a bíróságokon kétlépcsős tesztet célszerű alkalmazni a felismerési megbízhatóság (reliability) ellenőrzésére: elsőként, hogy figyelembe vehető-e bizonyítékként az elvégzett azonosítás, második körben pedig, hogy vezethetett-e a végrehajtási metódus téves azonosításhoz.^[13]

III. EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (UK)

Második angolszász országgént azért is ide kívánczik az Egyesült Királyság, mivel kutatásom szerint modern kriminalisztikai módszerként a Scotland Yard felügyelői alkalmazták elsőként a felismerési eljárást. A XIX. század végén úgy ítélték meg, hogy ha a (potenciális) gyanúsítottat nyolc, egymáshoz – és a gyanúsítottához – hasonló külsejű, korú, termetű, ám legjobb tudomásuk szerint vétlen ember közé állítják sorfalba, majd ezt követően megkérlik a szemtanút, hogy válassza ki az elkövetőt, az sokkal nagyobb bizonyító erővel hat a bíró szemében, mint ha csak magát a gyanúsítottat viszik a szemtanú elé, és

[12] Well – Lindsay, 1985, 556-564.

[13] Az ún. Manson-kritériumokról lásd részletesebben: Kollár, 2013, 94-109.; Wells – Quinlivan, 2009.

megkérdézik, hogy ő volt-e az, vagy sem. A módszer arra is jó volt, hogy^[14] ha netán egy gyanún kívüli embert választott a felismerő, akkor elvesztette hitelességét, és megkérdőjelezte vallomásának többi részét is, hiszen emlékezete nem volt megbízható.

Az amerikai lineup itt (Angliában, Walesben, Észak-Írországbán) identity parade (alkalmanként „identification parade”) néven ismert és alkalmazott bizonyítási forma.

Az 1984-es Police and Criminal Evidence Act (PACE), azon belül a Code of Practice for the Identification of Persons by Police Officers (Code D) fejezet követelményeket fogalmaz meg a due process (a tisztességes) eljárás érdekében. A számunkra is tanulságosnak tűnőkből bemutatok egy sorozatot:

- a. A felismertetéshez szükséges egy szemtanú, aki azonosítani tudja állítása szerint az elkövetőt, és akinél a hatóság is úgy véli, hogy arra képes, valamint nincs kizáró körülmény.
- b. A lefolytatás előtt a gyanúsított jogi képviselőjének át kell adni a tanú vagy sértett által adott szeméyleírást.
- c. Amikor a gyanúsított a sorakoztatás helyszínére érkezik, fel kell tenni neki a kérdést, hogy tiltakozik-e a folyamat ellen, vagy hajlandó együttműködni? Ekkor a jogi képviselő (védőügyvéd) tanácsait meghallgathatja, azokat megfontolhatja. Amennyiben - nyomós indokkal - tiltakozik, lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy ezen indokok megszűnjenek. Ha nem lehet őket megszüntetni, akkor a tiltakozás okát rögzíteni kell.
- d. Kötelező a gyanúsított számára lehetőséget biztosítani ügyvéddel vagy ismerőssel való konzultációra.
- e. Közvetlenül a bemutatás előtt tájékoztatni kell a gyanúsítottat a lefolytatás menetéről.
- f. A felismerési felsorakoztatás (a „parádé”) egy egyszerű szobában, vagy egy egyoldalúan sötétített üveggel rendelkező szobában történhet.
- g. A helyiségből minden illetéktelennek távoznia kell, csak a résztvevő érintettek maradhatnak benn.
- gy. A felismerésre bemutatáson a gyanúsítotton kívül nyolc másik (hasonló magasságú, kinézetű, szőrzetű) személyt kell bemutatni, és főszabály szerint egyszerre egy gyanúsított lehet a sorban.
- h. Ez alól kivétel az az eset, ahol két gyanúsított megjelenése kifejezetten hasonlít, ebben az esetben rajtuk kívül 12 másik személyt kell bemutatni, és mindkettő egyszerre vehet részt a folyamatban.
- i. Kettőnél több gyanúsított sosem szerepelhet ugyanazon sorakoztatásban.

[14] Az első angol rendőrségi törvény, a Police Act 1909-ben jelent meg, az első detektívtréningeket az országban 1916 körül, az első detektív konferenciát pedig 1925-ben tartották. Az első figyelemre méltó nyomozási kézikönyvet két Derbyshire-ban dolgozó rendőrtiszt produkálta, nevezetesen Else és Garrow. Lásd: Else - Garrow, 1934.

- j. Ha a gyanúsított valamilyen ismertetőjeggyel rendelkezik (pl. tetoválás, sebhely az arcon) a rendőrség lépéseket tehet ezen jegyek elfedésére a bemutatás idejére.
- k. Amennyiben több, egy csoportot alkotó gyanúsítottat kíván azonosítani a rendőrség, külön „identification parade” tartandó minden személy esetén, kivéve az i) pontban említett, különös hasonlóságon alapuló esetet, ahol két személy egy bemutatás alá vonható.
- l. A gyanúsított kiválaszthatja a saját helyét a sorban, de más módon nem avatkozhat bele a folyamatba.
- ly. Ha több tanú vagy sértett azonosít, akkor minden új felismerő bejövetele előtt helyet változtathatnak a sorban állók.
- m. Egyszerre egy tanút/sértettet lehet az azonosító helységbe hívni, akit figyelmeztetni kell rá: lehet, hogy nincs a sorban az elkövető, illetve arra is, hogy ha nem tud azonosítani egy személyt sem, akkor azt is el kell mondania.
- n. A döntés előtt minden sorban állót legalább kétszer alaposan meg kell néznie a tanúnak. Amennyiben a végrehajtó rendőr meggyőződött arról, hogy a tanú így tett, fel kell tennie a kérdést: tud-e valakit azonosítani?
- o. Az azonosító kérheti, hogy a sorban állók beszéljenek (ismételjenek meg mondatokat, amelyet a sértett a helyszínen hallott), vegyenek fel speciális pózokat, vagy tegyenek meghatározott mozdulatokat. Ilyenkor emlékeztetni kell a felismerőt, hogy az azonosítás elsősorban a megjelenés alapján történő felismerést célozza. Csakis ez után kell felszólítani a sorban állókat, hogy tegyenek eleget a kérdésnek.
- p. A tanú azt is kérheti, hogy a fent említett ismertetőjegyek (tetoválások, sebhelyek) helyét lássa. Ebben az esetben az elfedett tetoválást láthatóvá kell tenni, a kalapot le kell venni stb., tehát fel kell fedni ezen jegyeket a tanú előtt.
- q. Amikor az azonosítás megtörtént, a gyanúsítottat és a jogi képviselőt erről tájékoztatni kell, és ha a tanú kéri, másodszer is megfigyelheti a személyt a megerősítésért.
- r. A felismertetés előtt biztosítani kell, hogy több tanú esetén az azonosítók ne beszélhessenek egymással a felsorakozott személyekről, lehetőség szerint semmi másról sem. A parádé előtt nem is láthatják a sorban állókat, nem beszélhetnek velük sem előtte, sem utána. Egyikük sem tehet semmiféle megjegyzést valamely résztvevőre. Semmilyen képpel, videóval vagy más eszközzel nem befolyásolhatják a hatósági személyek az azonosító személyt.
- s. Az eljárást lebonyolító hatósági személy nem szólhat bele a tanú vagy sértett általi azonosításba, nem mondhat semmit az előző tanú választásáról vagy azonosításáról.
- sz. Ha bárkit távozásra kérnek az eljárás alatt, azt rögzíteni kell. A résztvevők neveiről is szükséges egy listát készíteni. Amennyiben elítélt is részt vesz a folyamatban, ezt a speciális körülményt is rögzíteni kell.
- t. Amennyiben a bemutatás résztvevője büntetésvégrehajtási intézményben tartózkodik, és ellene nem szól más, az eljárás lefolytatásáig távozhat onnan.

- ty. Ha a felismertetést a büntetésvégrehajtási intézményben végzik, akkor más elítéltek is részt vehetnek a sorakoztatásban. Ekkor mindenki viselheti a börtönben szokásos, egységes ruházatot, vagy ha nem jelent veszélyt, civilek is alkalmazhatók, ekkor a gyanúsítottak is normális civil ruhát kell viselnie.
- u. Fényképezésben egyszerre egy szemtanú vehet részt, akinek 12 képet kötelesek mutatni a hatóságok.
- v. Itt is fel kell hívni a sértett vagy tanú figyelmét, hogy az elkövető lehet, hogy egyik képen sem szerepel.
- w. Ha a szemtanú egyértelműen kiválaszt egy személyt a képekről, állítja, hogy ő az elkövető és más körülmény nem utal arra, hogy az említett személyt kizárhatják a gyanúsítottak közül, akkor több szemtanú bevonására, az eljárás ezen szakaszában nincs szükség.
- x. Ezután következhet a videós vagy személyes felismertetés, de csak akkor, ha az elkövető személye nem teljesen bizonyított.
- y. A bemutatás végeztével minden további cselekmény a gyanúsított és a jogi vagy törvényes képviselője jelenlétében kell, hogy történjen.
- z. Amikor minden tanú távozott, a gyanúsítottak fel kell tenni a kérdést: van-e bármilyen hozzáfűzni valója a történetekhez?
- zs. Általában videofelvételt kell készíteni a felismerési eljárásról, amelyet a gyanúsított vagy jogi képviselője számára bármikor biztosítani kell, ha kéri.

A bírósági értékelés körében egy vezérelvet hangsúlyozok ki: az ún. „Turnbull Guidelínes”-t, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy sokszor tévesen azonosíthat valamely szemtanú egy gyanúsítottat. Az is könnyen előfordulhat, hogy több tanú téved egyszerre, tehát, ha a vád teljes egészében az azonosításon alapul, a bírónak figyelmeztetnie kell az esküdtszékét, hogy eszerint tegyenek fel maguknak kérdéseket, mint például: Meddig figyelte a gyanúsítottat a tanú? Milyen távolságból? Milyen fényben? – ezzel is segítve a perbeli tisztánlátást. Pontos meghatározást, értelmezést is ad a bíró a részletekkel kapcsolatban, amit ilyen esetben tüzetesen körül kell járnia, alaposan meg kell fontolnia az esküdteknek.

IV. KANADA

A szintén precedensekre épülő common law jogrendszerű Kanadából is feltárok olyan lineup ajánlásokat, amelyeken érdemes elgondolkodnunk:

- a. A felismerővel együtt jelen lévő nyomozónak semmit sem kell tudnia az esetről, és nem kellene tudnia, hogy a gyanúsított a sorban összegyűlt személyek között van-e.
- b. A nyomozónak közölnie is kell a tanúval, hogy nem tudja, vajon a gyanúsított a sorban van-e, illetve ha közöttük van, akkor melyik ő.
- c. Mindent, ami a tanúteremben történik, rögzíteni kell hangfelvételen, ám még jobb, ha videofelvétel készül róla. (Semmilyen szuggesztívó nem érheti a felismerőt.)

- d. Mindent, amit a felismerő nyilatkozik a végrehajtás során, fel kell jegyezni, majd alá kell íratni vele.
- e. A felismerés előtt és után a tanút fogadni kell, illetve ki kell kísérni a rendőrségről, hogy semmilyen befolyás ne érje, különösen az ügyben részt vevő nyomozók részéről.
- f. A felállásra összegyűjtött személyek megjelenésének (külső testalkatának, ruházatának, szőrzetének) a lehető legpontosabban meg kell egyeznie (erőteljesen hasonlítania kell legalább) azzal a leírással, amelyet a szemtanúk az esemény idején láttak.
- g. A lineup processus végén, ha azonosítottak egy személyt, meg kell kérdezni a tanút, hogy biztosan azonosította-e a megfelelő személyt. A kérdést és a választ mind szó szerint fel kell jegyezni, majd a tanúnak alá kell írnia.
- h. Legalább 10 főt kell összeállítani a bemutatásra. Minél nagyobb az összegyűlt személyek száma, annál kisebb a téves azonosítás kockázata.
- i. Fényképes felismerésnél legalább 10 személy portréjának szerepelnie kell a sorozatban.
- j. A lefényképezett személyek megjelenésének a lehető legpontosabban meg kell egyeznie a szemtanúk leírásával. Ha ez nem lehetséges, amennyire lehet, hasonlítaniuk kell a gyanúsítottra.
- k. Mindent videóra vagy hangfelvételtre kell felvenni attól az időponttól kezdve, amikor a végrehajtó nyomozó találkozik a tanúval, egészen a processzus végéig.
- l. Olyan detektívnek kell ezt is végeznie, aki nem tudja, ki a gyanúsított, és nem is vesz részt a nyomozásban.
- m. Fényképes felismerésnél is el kell mondania a levezénylőnek, hogy nem tudja, ki a gyanúsított, és azzal sincs tisztában, hogy a gyanúsított fényképe szerepel-e a fotósorozatban.
- n. Mielőtt a felismerőnek szemléltetné a képeket, a nyomozónak tájékoztatnia kell őt arról, hogy ugyanolyan fontos egy ártatlan ember felmentése, mint a gyanúsított azonosítása.
- o. A fotókat minden tanúnak külön-külön meg kell megmutatni – mégpedig sorrendben és nem egyszerre.
- p. A hang- és videofelvétel mellett egy űrlapot is ki kell tölteni az eseményről, a megállapításokról, nyilatkozatokról, észrevételekről, amelyet a tanú és a végrehajtó személy is aláír.
- q. A bemutatás után a rendőröknek nem szabad beszélniük a szemtanúkkal a személyazonosságukról. (Hogy elkerüljék az esetleges kétségbevonást, félelemkeltést.) A levezető (vagy bármely más nyomozó) semmilyen körülmények között nem mondhatja a tanúnak, hogy tévedett.
- r. A szemtanúk által szolgáltatott bizonyítékok fontossága és a bizonyítékok meghamisításának kockázata miatt olyan javaslat is van, hogy a bűncselekmény kivizsgálásától (nyomozásától) eltérő rendőrség hallgassa ki a felismerő tanúkat és folytassa le a felismerési eljárást.

V. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK, ÜZENETEK

Mielőtt megjelölöm a fentiekből eredő konklúziókat, fejlesztési javaslataimat, csak emlékeztetőül citálom a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban Be.) lényegi felismerési szabályait. Ezek konkrétan:

210. § (1) A bíróság, az ügyészség vagy a nyomozó hatóság felismerésre bemutatást rendel el és tart, ha az személy vagy tárgy felismerése céljából szükséges. A terheltnek vagy a tanúnak felismerésre legalább három személyt vagy tárgyat kell bemutatni. A terheltnek vagy a tanúnak – ha más lehetőség nem áll rendelkezésre – felismerésre személy vagy tárgy kép-, hang vagy kép- és hangfelvételen is bemutatható.

(2) A felismerésre bemutatás előtt azt, akitől a felismerés várható, részletesen ki kell hallgatni arról, hogy a kérdéses személyt vagy tárgyat milyen körülmények között észlelte, milyen kapcsolata van vele, milyen ismertetőjegyeiről tud.

(3) Személyek bemutatása esetén az ügytől független és a felismerést végző által nem ismert, továbbá a kérdéses személlyel a felismerést végző által megjelölt fő ismertetőjegyekben megegyező tulajdonságú – így különösen vele azonos nemű, hasonló korú, testalkatú, bőrszínű, ápoltságú és öltözetű – személyeket kell a kérdéses személlyel egy csoportba állítani. Tárgyak bemutatása esetén a kérdéses tárgyat hasonló tárgyak között kell elhelyezni. A kérdéses személynek vagy tárgynak a csoporton belüli elhelyezkedése a többitől jelentősen nem térhet el, és nem lehet feltűnő.

(4) A bemutatást több felismerő személy esetében is külön-külön, egymás távollétében kell végezni.

(5) Ha a tanú védelme szükségessé teszi, a felismerésre bemutatást úgy kell végezni, hogy a felismerésre bemutatott a tanút ne ismerhesse fel, illetve ne észlelhesse. Ha a tanú személyes adatainak zárt kezelését rendelték el, erről a felismerésre bemutatásnál is gondoskodni kell.

213. § (1) A bizonyítási kísérletre és a felismerésre bemutatásra a szemle szabályait értelemszerűen alkalmazni kell.

(2) A bíróság és az ügyészség a szemle, a bizonyítási kísérlet, a felismerésre bemutatás lefolytatásához a nyomozó hatóságot is igénybe veheti.

(3) A terhelt, a tanú, a sértett és más személy – így különösen, aki a szemle tárgya felett rendelkezik, vagy azt birtokolja – a szemlének, a bizonyítási kísérletnek és a felismerésre bemutatásnak köteles magát alávetni, a birtokában lévő tárgyat a szemle, a bizonyítási kísérlet, illetve a felismerésre bemutatás céljából köteles rendelkezésre bocsátani. E kötelezettségek teljesítésére a terhelt kényszeríthető, a sértett, a tanú és más személy kényszeríthető, illetve rendbírsággal sújtható.

(4) A szemléről, a bizonyítási kísérletről és a felismerésre bemutatásról - lehetőség szerint - kép- és hangfelvételt kell készíteni.

A. Annak ellenére, hogy az eddigi legrészletesebb (Be.) törvényi szabályozást olvashatjuk a külön nevesített felismerésről, mégsem mondja ki azt, hogy lehetőleg az eredeti észlelési körülmények között szükséges megtartani a felismertetést.

- B. Szintén de lege ferenda javaslatként vetem fel, hogy azt is célszerű lenne rögzíteni a törvényi megfogalmazásban, hogy a felismertetést végzőnek fel kell hívnia a felismerő figyelmét a következőkre (ki kell oktatnia):
- a. nem biztos, hogy az elkövető a felismerendő személyek között van;
 - b. nem kötelessége a választás (a mindenáron kiválasztás);
 - c. akkor is folytatódik a nyomozás, ha nem választ ki senkit;
 - d. nem fog visszajelzést kapni arról, hogy „helyes” volt-e a választása – ha egyáltalán választ;
 - e. tárgyak, fényképek felismertetése esetében is alkalmazandó figyelmeztetéseknek kell lennie az a-e) pontban foglaltaknak, valamint annak, hogy idő elteltével az elkövető külseje (hajszíne, hajhossza, hajformája, arcszörfete, bőre) változhat, illetve a fényképeken kissé máshogy nézhet ki.
- C. Felfogásom szerint a „felismerésre” és a „bemutatás” szó is (egyenként és együtt is) arra sarkallja az egyébként a hatóságnak is sokszor megfelelően kívánó felismerőt, leggyakrabban a bűncselekmény sértett tanúját, hogy a bemutatott személyek (tárgyak, hangok, stb.) közül válasszon. Hogy mindenképpen válasszon, hogy mindenképpen valakit felismerjen. A megfélemlési kényszer pedig azzal a hibás következménnyel járhat, hogy akkor is választ a felismerő, amikor nem is biztos benne, amikor csak hasonlóságot érzékelt, vagy egyszerűen csak a külső jelekből arra következtet, hogy felismerni véli a valós elkövetőt. Tévedése azonban akár justizmordhoz is vezethet, mivel a kiválasztását cáfolni elméletileg is nehéz, a gyakorlatban pedig szinte lehetetlen, ha nincs a kiválasztottnak érdemi alibi igazolása. Ezért – a bizonyítási kísérlet mintájára – helyesebb lenne „felismerési kísérlet”-ről beszélni, vagyis a felismerés megkísérléséről, semmint bemutatásról.
- D. A krimináltaktika körében érdemes lenne megfontolni az újdonságnak számító ún. ökológiai felismerési metódust. Lényege szerint abban különbözik a hagyományos eljárástól, hogy a tanút – többé-kevésbé véletlenszerűen – a természetes környezetben tartózkodó terhelt mellett vezetik végig. Ilyenkor megkérik az esetlegesen azonosítandó célszemélyt, hogy egy olyan helyen tartózkodjon, ahol több ember van jelen, pl. egy áruházban, forgalmas utcán. Ott a tanút azzal a szándékkal kísérik, hogy próbálja felismerni, kiválasztani az általa korábban látott tettetést. Azt, hogy az összehasonlításra szolgáló személyeket nem célzottan választják, általában kiegyenlíti a jelenlévők nagy száma és változatossága. Ám lehetséges az is, hogy a járókelőket célzottan, összehasonlításra kijelölt személyekkel „gazdagítja” a hatóság. Ennek a módszernek az az előnye, hogy fesztelenebb, oldottabb, mint a klasszikus felismerésre bemutatás, minimálisra csökken a veszélye, hogy a célszemély – belső feszültsége, vagy az összehasonlításra kijelölt („vatta”) személyek önkéntelenül is rá irányuló figyelme miatt – kitűnjön a csoportból.^[15]

[15] Lásd erről részletesebben: Lindsay – Wells, 1985, 556-564.; Levi, 2002; Schäfer, 2001, 797-798.

- E. Úgyszintén krimináltaktikai, befolyást megelőző – angolszász mintájú megoldási – javaslatként vetek fel egy, a gyakorlatban is megvalósítható metódust. Ennek során az ügyet ismerő kriminalisták helyett az ügygel eddig nem foglalkozott, úgynevezett „vak” végrehajtókat vetnek be. Itt olyan bűnüldöző (rendőrségi, vámnyomozói, ügyészségi) alkalmazottakról van szó, akik nem ismerik az adott ügyben a (potenciális) gyanúsított személyét, vagyis nem tudják még tudatalattijukban sem, hogy kire irányul a verzió. Magát a sorfalat a gyanúsítottat és az ügyet ismerő kriminalisták állítják össze. Ám szerepük itt egyelőre megáll, kilépnek a processusból. Átveszi az ügybefolyástól mentes alkalmazott, akinek közölnie is kell ezt a tényt a felismerővel. Mármint, hogy ő csak a felismertetést végzi, és az ügyet nem ismeri, mint ahogya résztvevőket sem. Mindezek után lefolytatja – mégpedig kimérten, távolságtartóan, befolyásmentesen, mivel nem is tudja, nem is sejti kire-mire-miért kellene befolyást fókuszálni – a felismerési kísérletet a taktikai-technikai ajánlásoknak megfelelően szervezve, rögzítve. Majd az „eredményt” tartalmazó jegyzőkönyvet átadja a kriminalistáknak. Mivel nincs adata az előzményekről, így nem nehéz teljesíteni a „beugrónak” azt az ajánlást sem, hogy a felismerőknek nem árulhat el semmit, sem megerősítést, sem gyengítést, sem szóban, sem mozdulattal vagy bármiféle meta-kommunikációval. És ezt nem teheti a felismertetés után sem, mint ahogyan nem teheti az ügyet ismerő nyomozók sem.
- F. A felismerést végzőnek törekedni kell a minél kevesebb kommunikációra a bemutatás alatt. Az instrukciónak pedig rövidnek, érthetőnek és pontosnak kell lenni.
- G. A lefolytatás előtt a (potenciális) gyanúsított jogi képviselőjének (védőjének) célszerű át adni a tanú vagy sértett által adott személyleírást. Ezáltal lehetősége van a kirívóan eltérő, szuggesztív beállítást észrevételezni, szükség esetén panaszolni.
- G. Taktikai jelentősége lehet annak pontos említése és korrekt rögzítése, hogy a felismerő tanú milyen módon fejezi ki azt, hogy a több személy közül kiben ismerte fel azt, akita a bűncselekménnyel kapcsolatban észlelt. Rámutat-e, kimondja-e nyíltan, határozottan, bizonyosan, sőt ismételten, avagy ellenkezőleg, bizonytalan, határozatlan.
- H. Egyetértve Katona Géza ajánlásával a bizonytalan vagy aggályos személyfelismerés esetén az ugyanazon személy más csoportosítása alapján történő ismétlésnek nincs veleje, ehelyett az angolszász „üres” figura kívánatos. Ekkor a csoportba be sem állítják a (potenciális) gyanúsítottat, (csak minden gyanú fölött álló egyéneket), és így kérik fel azonosításra a tanút.^[16]
- I. Fontos előzetesen ellenőrizendő kritérium, hogy a sorban álló személyek közül egyik se legyen a felismerő (leggyakrabban a sértett) ismerőse.

[16] Katona, 1990, 143-169.

- J. Közvetlenül a bemutatás után a felismerőnek (gyakran a szemtanúnak) lehetőségét kell biztosítani, hogy saját szavaival fejthesse ki mondanóját az azonosításról.
- K. Semmilyen százalékos mértéket megjelölő felismertetésnek nincsen helye, különösen nincs a felismerési kísérlet értékelésénél. Nem lehet szó azonosításról még akkor sem, ha hasonlósági százalékot jelöl meg maga a felismerő.
- L. Különösen akkor, ha (részben) funkcionális tulajdonságok (pl. járás, futás, beszéd, hang) alapján történik a személykiválasztás, célszerű a fényképezésnél sokkal modernebb technikai eszközöket (pl. videót, digitális kamerát) alkalmazni.

VI. SOMMÁZAT

Abban reménykedhetünk, hogy jogállami körülmények között van érdemi befolyása, hatása a jogelmélet által felvetett javító javaslatoknak a jogalkotásra és a jogalkalmazásra. Ha nem is azonnal, de évek múltán elérhetjük, hogy az Achilles-sarokként megjelenő felismerési kísérlet mind jogszabályi, mind végrehajtási szintén a helyén lesz, és nem ad alapot téves bírósági döntésekhez, („jogi halálhoz”) az igazságszolgáltatás tévútjaihoz, ahogyan az angolszászok megfogalmazzák: a miscarriages of justice-hoz.

IRODALOMJEGYZÉK

- Badó Attila – Bóka János (2003): *Ártatlanul halálra ítélték*. Nyitott könyv, Budapest.
- Collins, J. – Jarvis, J. (2008): *The Wrongful Conviction of Forensic Science. Crime Lab Report*. (Elérhető: http://www.crimelabreport.com/library/pdf/wrongful_conviction.pdf. Letöltés ideje: 2013. július 27.).
- Department of Justice Technical Working Group for Eyewitness Evidence 1999., V. fejezet 4. pont. (Elérhető: <https://www.ncjrs.gov/txtfiles1/nij/178240.txt>. Letöltés ideje: 2021. február 22.).
- Else, W. M. – Garrow, J. M. (1934): *The Detection of Crime*. Police Journal, London,
- Fenyvesi Csaba (2014): *A kriminalisztika tendenciái*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Fraser, J. – Williams, R. (eds) (2009): *Handbook of Forensic Science*. Willian, Cullompton, Devon.
- Hack Péter (2011): Az igazságszolgáltatás kudarcai. In: Fenyvesi Csaba (szerk.) (2011): *A Magyar Büntetőjogi Társaság Jubileumi Tanulmánykötete*. MBT, Budapest-Debrecen-Pécs.
- Hall, A. (2005): *A bűnüldözés nagy pillanatai*. Zrínyi Kiadó, Budapest. (Elérhető: <http://www.innocenceproject.org>. (Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Huff, C. R. – Rattner, A. – Sagarin, E. (1966): *Convicted But Innocent. Wrongful Conviction and Public Policy*. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Kollár Balázs (2013): A felismerésre bemutatás elmélete és gyakorlata Amerikában. In: *Belügyi Szemle*. 2013/10. sz.

- Moore, P. (2004): *Forensics handbook*. Nobles and Barnes, New York.
- Roberts, S. (2003): Unsafe convictions. Defining and compensating miscarriages of Justice. In: *Modern Law Review*. 2003/3. 441-454.
- Saks, M. J - Koehler, J. J. (2005): The Coming Paradigm Shift in Forensic Identification Science. In: *Science*. Vol. 309, No. 5736.
- Spinney, L (2008): Line-ups on trial. In. *Nature*. 2008/453. 7179.
- Swanson, R. - Chamelin, N. C. - Territo, L. (1981): *Criminal Investigation*. Random House, New York.
- Wall, P. M. (1965): *Eye-Witness Identification in Criminal Cases*. Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illinois, USA.
- Wells, G L. - Quinlivan, D. S. (2009): Suggestive Eyewitness Identification Procedures and the Supreme Court's Reliability Test in Light of Eyewitness Science: 30 Years Later. In: *Law And Human Behavior*. 33(1).
- Wells, G L. - Lindsay, R. (1985): Improving Eyewitness identifications from lineups: Simultaneous versus sequential lineup presentation. In: *Journal of Applied Psychology*. Vol.70 (3).

Halász Géza, Escher nyomtat

Az internetes tartalomszabályozás európai típusú szabályozásának kezdetei, avagy irányelvektől a rendeletekig (TWF, AVMS, E-Comm, DSA, DMA)

ABSTRACT

As highlighted by the European Court of Human Rights in *Cengiz and Others v. Turkey*, the Internet has now “become the primary means by which individuals exercise their freedom to receive and impart information and ideas”. As a result, in many countries around the world, regulating the Internet has become one of the top priorities on the political agenda, albeit with different solutions. In order to put the European Union’s 2020 package of digital regulations into context, it is worth focusing our attention on previous European content regulation solutions and examining what liability constructs these providers –, which are international by nature, so national legislation can only achieve partial results – could expect in relation to the content uploaded to them, and what connections could be discovered by reviewing the early regulation of traditional audio-visual media.

Keywords: internet ■ European Union ■ content regulation ■ TWF
■ AVMS ■ E-Commerce Directive ■ DSA ■ DMA

I. BEVEZETÉS

Az 1993. január 1-jén létrejött^[1] európai belső piac, más nevéen az egységes piac számos pozitívummal szolgált az akkor még csak 12 - ma már jóval több - tagállam és polgárai számára, ráadásul a különféle megállapodásoknak köszönhetően az Európai Gazdasági Térség biztosította keretek között más országok is részesülhetnek belőle. Az egységes piac

[1] History: European Single Market, 2012.

alapját az ún. "négy szabadság"^[2] – a személyek, a szolgáltatások, az áruk es a tőke szabad mozgása – jelenti, melyeket az Európai Unióról szóló szerződés rögzít.^[3] Azonban – ahogy Perry Keller írja – „a médiaágazat komoly kihívást jelentett az európai egységes piac kialakítását célzó erőfeszítések számára”.^[4] Ennek indokaként több dolgot is meg lehet említeni: egyrészt az európai médiaszabályozás nem csupán gazdasági kérdésként, hanem kulturális, illetve emberi jogi kérdésként is tekint a médiapiacra, másrészt Európában hagyományosan jelentős állami támogatás, illetve beavatkozás mellett szerveződött a műsorszolgáltatás, így a területen a nemzeti kormányok nehezebben "engedik ki a kezükből a gyeplőt," harmadrészt pedig a közös európai szabályok sokszor csak követni tudták a technológiai változásokat. Mindezek ellenére az audiovizuális médiaszolgáltatások és az internet a kezdetektől egyértelműen az áruk (pl. nyomtatott sajtó, CD, DVD) és a szolgáltatások (pl. rádió, televízió) kategóriájába tartoztak, így szabad mozgásuk sokszor ütközött az e területen történetileg bezárkózó tagállami akaratokkal.

II. A TWF ÉS AZ AVMS IRÁNYELVEK

A kedvezőbb szabályozási környezetet kereső médiavállalkozások ekkoriban az európai egységes szabályrendszer hívei voltak, hiszen így tudtak az eredeti tagállami szabályozásuknál kedvezőbb gazdasági, szabályozási (és esetleg politikai) környezetben működni. Az Európai Bíróság több esetben megerősítette,^[5] hogy a határokon átnyúló televíziózás el – főszabály szerint – nem lehet jogi korlátokat állítani. Ilyen körülmények között – hosszú tárgyalások és egyeztetések után – született meg a határokon átnyúló televíziózásról szóló irányelv (TWF).^[6] „A TWF-irányelv, az AVMS-irányelv előfutára, az európai audiovizuális ágazat fő szabályozási eszköze.”^[7] Az irányelv két kulcspontot rögzít, amelyek a későbbiekben, az internetes szolgáltatások szabályozása kapcsán is szerepet kaptak: a szolgáltatások szabad áramlásának elvét és a származási ország elvét.^[8]

[2] Barnard, 2019, 28-30.

[3] Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, Hivatalos Lap C 326, 26/10/2012, 0001-0390.

[4] Keller, 2014, 139.

[5] „Az audiovizuális szektorban működő külföldi szervezetek szerkezetét érintő körülményeket nem lehet objektíven szükségesnek tekinteni a pluralizmust biztosító nemzeti rádió- és televíziórendszer fenntartása érdekében fennálló általános érdek védelme érdekében.” Stichting Collectieve Antennevoorziening Gouda and others v Commissariaat voor de Media. CJEU, C-288/89, 1991, I-04007, 25.

[6] A Tanács irányelve. 89/552/EGK, Hivatalos Lap L 298, 17/10/1989, 0023-0030.

[7] Katsirea, 2014, 297-311.

[8] Herold, 2008, 5-24.; Polyák – Szőke, 2009, 83-97.

Már ezen irányelv kapcsán is látszott az, ami az Amerikai Egyesült Államok versenyalapú szabályozási szemléletétől eltér: a média kiemelkedő szerepet tölt be Európában a demokratikus szabályrendszer fenntartásában és közvetítésében ugyanúgy, mint a kulturális, társadalmi és szociális szempontok fenntartásában, fejlesztésében és terjesztésében. És bár a technológia fejlődésével a TWF módosítása viszonylag hamar napirendre került,^[9] az Európai Bizottság 1999-es megfogalmazása változatlan maradt a folyamat során: „Az audiovizuális média központi szerepet játszik a modern demokratikus társadalmak működésében. Az információ szabad áramlása nélkül az ilyen társadalmak nem működhetnek. Ezenkívül az audiovizuális média alapvető szerepet játszik a társadalmi értékek fejlődésében és továbbadásában. Ez nem egyszerűen azért van, mert nagy mértékben befolyásolják, hogy mely tényekről és milyen képekkel találkozunk a világról, hanem azért is, mert fogalmakat és kategóriákat adnak meg – politikai, társadalmi, etnikai, földrajzi, pszichológiai és így tovább –, amelyeket felhasználunk ezek tények és képek megértésére. Ezért segítenek meghatározni nemcsak azt, amit látunk a világból, hanem azt is, hogy hogyan látjuk. Az audiovizuális ipar tehát nem olyan iparág, mint bármely más, és nem egyszerűen csak olyan termékeket állít elő, amelyeket a piacon értékesíthetők.”^[10]

Mindezen alapelvek figyelembevételével, a piaci verseny biztosítása mellett és az iparág exponenciális technológiai fejlődésével idővel egyértelművé vált, hogy a TWF toldozása-foltozása nem hoz majd kellő eredményt, így egy új irányelv megalkotása vált szükségessé, amely immár nem csupán a televíziós szegmenst, hanem az immár audiovizuálissá fejlődött iparág egészét érinti. Ez lett 2010-ben az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv (AVMS),^[11] amelyben azonban az internet szó mindössze háromszor, ráadásul nem túl érdekes szöveghelyzetben található meg. Bár a helyzet a videószolgáltatások és a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások kapcsán később változott, az hamar kiderült, hogy az internetre vonatkozó szabályok a TWF-AVMS keretrendszerben, a régi szabályok „újrahuzalozásával” nem kezelhetők kellő mértékben.

[9] Drijber, 1999, 87.

[10] Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Principles and guidelines for the Community's audiovisual policy in the digital age (COM/99/0657 final). (A Hivatalos Lapban nem került publikálásra. – A szerző.)

[11] Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve. Hivatalos Lap L 95, 15.4.2010, 1-24.

III. AZ ELEKTRONIKUS KERESKEDELMI IRÁNYELV

Az internetes szolgáltatások szabályozása Európában sem ment problémamentesen. Már a TWF 1997-es módosításakor felmerült, hogy az új audiovizuális szabályozásnak e területre is ki kellene terjednie, ám az Európai Parlamentben elbukott e javaslat.^[12] Így egy formális megkülönböztetés alakult ki a hagyományos médiaszolgáltatások, amelyeknél a szolgáltató határozza meg a tartalom fogyaszthatóságának idejét, és az internetalapú szolgáltatások között, ahol a fogyasztó határozhatja meg mindezt. Így született meg az "információs társadalommal összefüggő szolgáltatások" fogalma, amely 2000. június 8-a – a digitális szolgáltatásokat a mai napig szabályozó elektronikus kereskedelemről szóló irányelv (e-ker. irányelv)^[13] elfogadása – óta eltelt húsz év egyik kulcsfogalmává vált. Az irányelv egyrészt kiemeli,^[14] hogy maga a fogalom nem az irányelv szülöttje, hiszen korábbi irányelvekben már megtalálható,^[15] másrészt megadja a fogalom definitív szándékú meghatározását, azaz milyen szolgáltatások tartoznak, és milyen szolgáltatások nem tartoznak a fogalom alá. Kiemeli, hogy „az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások a számítógépes hálózatokon keresztül végzett gazdasági tevékenységek széles skáláját ölelik fel”.^[16]

Az e-ker. irányelv így a belső piac megfelelő működéséhez járul hozzá az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások tagállamok közötti szabad mozgásának biztosítása által. Mint a fenti felsorolásból kitetszik, az internetes szolgáltatókat (így az akkoriban meginduló közösségi médiszolgáltatókat) a kétezres évek elején nem a TWF irányelv, hanem az e-ker. irányelv hatálya alá helyezték. Végig érezhető ugyanakkor a szabályozás óvatos megfogalmazásai-ból, hogy „azt a politikai konszenzust tükrözi, amely szerint az internetet nem szabad bevonnai a fennálló médiaszabályozási rendszerek alá,”^[17] így valami módon átmenetet képez a korai internet jogmentes tere és a hagyományos állami szabályozások között.

Az internet egyik kulcskérdése kapcsán, miszerint ki is tehető felelőssé a jogsértő tartalomért, az Európai Unió a fent vázolt CDA230-as szabályoktól eltérő rendszert alakított ki.^[18] A központi elem az e-ker. irányelv 4. szakasza, mely a közvetítő szolgáltatók felelőssége címet viseli. A szabályrendszer hármast fogalomrendszerrel dolgozik, amelyből az első kettő esetében ("egyszerű továbbítás" és "gyorsítótárolóban történő rögzítés [caching]") a szolgáltatók az amerikai rendszerű immunitást élvezik a felelősség alól.

Egyszerű továbbítás esetén

[12] Keller, 1998, 188.

[13] Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv, Hivatalos Lap L 178, 17/07/2000, 0001-0016.

[14] E-ker. irányelv, 17. preambulumbekzdés.

[15] Az Európai Parlament és a Tanács 98/34/EK irányelve, Hivatalos Lap L 204, 21.7.1998, 37-48. és az Európai Parlament és a Tanács 98/84/EK irányelve, Hivatalos Lap L 320, 28.11.1998, 54-57.

[16] E-ker. irányelv, 18. preambulumbekzdés.

[17] Keller, 2014, 151.

[18] Wendehorst, 2016, 30-33.

- a. nem a szolgáltató kezdeményezi az adatátvitelt;
- b. nem ő választja ki az adatátvitel címzettjét; és
- c. nem ő választja meg vagy módosítja a továbbított információt.^[19]

Gyorsítótárolóban történő rögzítés esetén

- a. a szolgáltató nem módosítja az információt;
- b. a szolgáltató megfelel az információhoz való hozzáféréssel kapcsolatos feltételeknek;
- c. a szolgáltató betartja az információk frissítése tekintetében az ágazatban széles körben elismert és alkalmazott szabályokat;
- d. a szolgáltató a technológiát csak az ágazatban széles körben elfogadott és alkalmazott jogszerű módon használja arra a célra, hogy adatokat szerezzen az információ felhasználásáról; valamint
- e. a szolgáltató haladéktalanul intézkedik a tárolt információ törléséről vagy az ahhoz való hozzáférés megszüntetéséről, amint ténylegesen tudomást szerez arról, hogy az információt az adatátvitel forrásánál törölték a hálózatról vagy megszüntették az ahhoz való hozzáférést, vagy bíróság, illetve közigazgatási hatóság rendelte el a törlést vagy a hozzáférés megszüntetését.^[20]

Ezen feltételek megléte esetén jogsértő tartalommal kapcsolatban is érvényesül a szolgáltatói mentesülés. Az érdekesebb ugyanakkor a tárhelyszolgáltatók felelősségi kérdése, amelyre vonatkozó szabályok a 14. cikkben kaptak helyet. Ennek alapján a szolgáltató főszabály szerint felelős a rajta elhelyezett tartalomért, és akkor mentesül a felelősség alól, amennyiben:

- a. nincsen tényleges tudomása jogellenes tevékenységről vagy információról, és – ami a kárigényeket illeti – nincsen tudomása olyan tényekről vagy körülményekről, amelyek nyilvánvalóan jogellenes tevékenységre vagy információra utalnának; vagy
- b. amint ilyenről tudomást szerzett, haladéktalanul intézkedik az információ eltávolításáról vagy az ahhoz való hozzáférés megszüntetéséről.^[21]

Az európai rendszer (relatív)^[22] újdonsága tehát az úgynevezett értesítési-eltávolítási eljárás (notice-and-takedown system, NTDS^[23]), amely így egy többlépcsős feltétel- és eljárási rendszert léptetett életbe: a közvetítő szolgáltatónak egyrészt biztos tudomással kell bírni olyan tartalomról, amely nyilván-

[19] E-ker. irányelv, 4. szakasz, 12. cikk.

[20] E-ker. irányelv, 4. szakasz, 13. cikk.

[21] D-ker. irányelv, 4. szakasz, 14. cikk.

[22] Az eljárás már az 1998-as amerikai Digital Millennium Copyright Act-ben megjelenik, ám ott csak a szerzői jogvértésekre nézve alkalmazandó (vö.: Peguera, 2009, 481-512.).

[23] De Streel – Defreyne – Jacquemin – Ledger – Michel, 2020, 10.

valóan jogellenesek, másrészt meghatározott időn belül lépéseket kell tennie a tartalom eltávolítása érdekében. Így tehát megállapítható, hogy az amerikai szabályozással szemben az Európai Unió egy másik modell (amelyet "biztonságos kikötő-modellnek"^[24] is szoktak nevezni) mellett tette le a voksát, amely egy nem automatikus mentesülést helyezett a középpontjába.^[25] Bár az irányelv elfogadása óta számos kérdésben zajlottak viták (így például mikor jelenthető ki, hogy a szolgáltató tudomása tényleges; mit jelent a nyilvánvalóan jogellenes tartalom; mi az a haladéktalanság, amin belül a szolgáltatónak lépnie szükséges; aktív vagy passzív típusú szolgáltatóról beszélünk-e; de többen felvetették, hogy nem csupán egyféle, hanem többféle eljárásra lenne szükség a különféle tartalmak esetében).^[26] Ezen kérdések vizsgálata nélkül nem lehet megállapítani, hogy egy tartalmat jogszerűen távolítottak-e el, vagy cenzurális hatásokról beszélhetünk.

Az NTDS mellett külön ki kell emelni az e-ker. irányelv 15. szakaszában foglaltakat, hiszen a fenti szabályozás mellett leszögezték, hogy a tagállamok nem állapítanak meg a szolgáltatókat terhelő olyan általános kötelezettséget, amely alapján a.) az általuk továbbított vagy tárolt információkat nyomon kellene követniük, vagy amely szerint b.) a jogellenes tevékenységre utaló tényeket vagy körülményeket kellene kivizsgálniuk. Ez a szabály tehát nem kötelezi a szolgáltatókat, és így a közösségi médiát sem arra, hogy folyamatosan nyomon kövessék a rájuk felkerülő tartalmakat^[27] (általános monitorozás előírásának tilalma).^[28] Nem feledhetjük ugyanakkor, hogy a szabályozás 2000-ben került megalkotásra, a kétezzerhúsas években egyre több tagállamban merült fel ennek a szabálynak a megváltoztatása.

IV. ÚTBAN A DIGITÁLIS EGYSÉGES PIAC FELE

A fenti folyamatban egyre nyilvánvalóbbá vált minden résztvevő számára, hogy az egységes európai piac szabályrendszerét a digitális térbe is szükséges átültetni. Ez a minél teljeskörűbb digitális piac megvalósulására irányuló folyamat^[29] a nyilvánosság számára 2015-ben kezdődött, amikor az Európai Bizottság nyilvánosságra hozta az európai digitális egységes piaci stratégiáról szóló közle-

[24] Madiega, 2020, 1-2.

[25] Fontos ugyanakkor, hogy az e-ker. irányelv, 4. szakasz, 14. cikk (3) alapján a tagállamok számára rendelkezésre áll az a lehetőség, hogy eljárásokat alakítsanak ki az információ eltávolításának vagy a hozzáférés megszüntetésének szabályozására.

[26] Bár jelen tanulmány a szerzői jogi kérdésekkel kapcsolatos vizsgálódást kerüli, a témához érintőlegesen kapcsolva érdemes megvizsgálni a szerzői jogsértésekre vonatkozó európai eltávolítási szabályokat a 2019-es szerzői jogi irányelvben. Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 irányelve. Hivatalos Lap L 130, 17.5.2019, 92-125. Ld.: Romero-Moreno, 2019, 187-210.

[27] Van Hoboken - Quintais - Poort - van Eijk, 2018, 45-47.

[28] Oster, 2017, 234-236.

[29] A folyamatról részletesen ld.: Angyal, 2020, 5-13.

ményét.^[30] A dokumentum leszögezi, hogy “a digitális egységes piac olyan piac, amelyben biztosított az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása, és ahol az egyének és vállalkozások akadálymentesen, a fogyasztó- és adatvédelmi szabályok messzemenő betartása és tisztességes versenyfeltételek mellett végezhetik internetes tevékenységeiket. A digitális egységes piac megvalósítása révén Európa megtarthatja a digitális gazdaságban elfoglalt vezető pozícióját, elősegítve az európai vállalkozások globális növekedését.”^[31] Angyal Zoltán három pillért azonosított,^[32] amelyen belül a tizenhat célzott intézkedés elhelyezkedik:

- a. Az internetes termékek és szolgáltatások elérhetőbbé tétele az európai fogyasztók számára.
- b. A digitális hálózatok és innovatív szolgáltatások fellendülését elősegítő
- c. Feltételek és egyenlő versenyfeltételek megteremtése.
- d. A digitális gazdaság növekedési potenciáljának maximalizálása.

Témánk szempontjából a második pillér a legfontosabb, hiszen ide tartozik egyrészt az audiovizuális médiáról szóló keret felülvizsgálata és a 21. századhoz való igazítása, másrészt pedig az internetes platformoknak a digitális egységes piacon betöltött szerepének elemzése, illetve annak felmérése, hogy miként vehető fel a küzdelem az interneten elérhető jogellenes tartalmak ellen. 2015-re az AVMS irányelv hatókörébe már egyaránt beletartozik a televíziós műsorszolgáltatás és a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatás, és az irányelv mindkét szolgáltatásra vonatkozóan meghatározza a közös minimumkövetelményeket. Ugyanakkor, ahogy a dokumentum fogalmazott: „a Bizottság azt is megfontolja, hogy kiterjessze-e a szabályok jelenlegi hatókörét az irányelv hatályán jelenleg kívül eső új szolgáltatásokra, valamint az irányelv földrajzi hatályán kívül eső szereplőkre.”^[33] A platformszolgáltatók egyre növekvő piaci erejével és koncentrációjával^[34] kapcsolatban a közlemény számos aggályt azonosított:^[35] a megszerzett információk használatának átláthatatlanságától a saját termékek - versenytársak hátrányára történő - reklámozásán át az árazási probléma kiszámíthatatlanságáig. Ráadásul csupa olyan területet jelölt meg,^[36] ahol a Bizottság megkezdte a vizsgálódást, amelyek a későbbi, 2020. évi rendelettervezetekben jogi formát is öltöttek:

[30] Európai digitális egységes piaci stratégia. COM(2015) 192 final.

[31] Európai digitális egységes piaci stratégia, 1.

[32] Angyal, 2020, 6.

[33] Európai digitális egységes piaci stratégia, 3.2.

[34] A helyzet nemhogy javult volna, hanem inkább romlott azóta: 2020 végére a hat vezető közösségi média platform közül négy (Facebook, WhatsApp, Instagram és Messenger) ugyanannak a vállalatnak a tulajdonában van.

[35] Európai digitális egységes piaci stratégia, 3.3.1.

[36] Európai digitális egységes piaci stratégia, 3.3.2.

- a keresési eredmények (fizetett linkek és/vagy reklám) átláthatósága;
- a platformok által gyűjtött adatok felhasználása;
- a platformok és a beszállítók közötti kapcsolat;
- az egyének és vállalkozók azon képességének korlátozása, hogy az egyik platformról a másikra váltsanak; és
- a jogellenes internetes tartalom legeredményesebb kezelési módjai.

Mindezen vizsgálatnak két fontos állomása két magatartáskódex elfogadása és aláírása volt. Az egyik *A jogellenes online gyűlöletbeszéddel szembeni fellépést szolgáló magatartási kódex* volt, amelynek elfogadása során négy techmammot (Facebook, Microsoft, Twitter, YouTube^[37]) vállalta – többek között –, hogy a jogellenes gyűlöletbeszédre vonatkozó érvényes bejelentéseket 24 órán belül felülvizsgálják, és az ilyen tartalmat eltávolítják vagy hozzáférhetetlenné teszik.^[38] A másik állomás során 2018-ban a világ legnagyobb techvállalatai közül a Facebook, a Google, a Twitter és a Mozilla^[39] is ellátta kézjegyével *A dezinformáció visszaszorítását célzó uniós gyakorlati kódexet*. A kódex elfogadását megelőzte az Európai Bizottság egy újabb közleménye az online félretájékoztatás kapcsán,^[40] amely jelezte a platformszolgáltatók felelősségét a kérdésben. Így a kódex aláírásának a techcégek részéről nem volt – jól kommunikálható – alternatívája. Ráadásul a kódexet – amelyet csak az aláírókra kell alkalmazni^[41] – jogi értelemben nem lehetséges valódi szabályozási, definiálási megoldásként értékelni, hiszen fontos kiemelni, hogy azt „a hatályos uniós és tagállami jogszabályok keretei között kell alkalmazni, és az semmiképpen sem értelmezhető úgy, hogy felváltja vagy értelmezi a hatályos jogi keretet”.^[42] Az aláírók által vállalt kötelezettségek^[43] között szerepel például:

- a reklámelhelyezések ellenőrzése;
- a politikai és témafókuszú hirdetések vizsgálata;
- a szolgáltatások integritása;
- a tudatos fogyasztói magatartás megerősítése; illetve
- a kutatói közösség szerepének erősítése.

Mindezek során az aláírók beruháznak olyan technikai eszközökbe, amelyek e célok elérését segítik, és aktív partnerséget alakítanak ki a civil társadalommal, a kormányokkal, az oktatási intézményekkel és más érdekelt felekkel.^[44] Ez az aktív, kezdeményező szerep az Európai Unió részéről „az internet történetében először tereli az erőviszonyokat az Egyesült Államoktól és Európa

[37] 2020-ban a TikTok, 2021-ben a LinkedIn is aláírta a magatartáskódexet.

[38] A 2020-as, ötödik értékelés megállapította, hogy „az ilyen típusú értesítések 90%-át 24 órán belül felülvizsgálták, és a tartalom 71%-át eltávolították” (Reynders, 2020).

[39] A kódexhez 2019-ben csatlakozott a Microsoft, 2020-ban pedig a TikTok is.

[40] Európai megközelítés az online félretájékoztatás kezelésére. COM(2018) 236 final.

[41] A jogellenes online gyűlöletbeszéddel szembeni fellépést szolgáló magatartási kódex, V.

[42] A jogellenes online gyűlöletbeszéddel szembeni fellépést szolgáló magatartási kódex, preambulum.

[43] A jogellenes online gyűlöletbeszéddel szembeni fellépést szolgáló magatartási kódex, II.

[44] Wilman, 2020.

felé”.^[45] És mivel a két magatartási kódexet elfogadó vállalatoknak a saját szolgáltatási feltételeiket is módosítani kellett, hogy meg tudjanak felelni önkéntes vállalásaiknak, „ezek a vállalatok lényegében beleegyeztek abba, hogy globálisan minden felhasználójukra alkalmazzák az európai szabályokat”.^[46]

V. AZ AVMS IRÁNYELV MÓDOSÍTÁSA

A közösségi média körébe tartozó videómegosztó platformok^[47] és a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások használatának ugrásszerű növekedése egyértelművé tette, hogy nem járható út az, amit a korábbi jogi szabályozás képviselt, azaz, hogy az aktuális helyzetre ugyan rímelő, de a technológia fejlődését nem figyelembe vevő joganyagot fogadnak el. Az elmúlt évek egyértelművé tették, hogy a média területén 8-10 év manapság olyan, mint korábban 40-50 év. Ahogy Gellén Klára fogalmazott: „a tárgyi hatály kijelölése az irányelv egyik legneuralgikusabb kérdése. Esetenként komoly elhatárolási nehézséget jelent egyegy szolgáltatás jellegének, a mediaszabályozás tárgyi hatálya alá tartozó mivoltának megítélése.”^[48] Ugyanígy újra kellett gondolni a hagyományos médiaszolgáltatások és az internetalapú szolgáltatások közötti szabályozási eltéréseket, hiszen minden abba az irányba mutatott, hogy e téren a konvergencia minél erősebben érvényesülni fog.^[49] Ennek következtében a 2000-es e-ker. irányelv hatálya alól a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások átkerültek az AVMS hatálya alá, hogy egységes(ebb) jogi keretben tudjanak működni. Bár a jogalkotó a hagyományos műsorszolgáltatási és hírközlési, illetve a folyamatosan változó internetes fogalomhasználat összefésülésével már ekkor is küzdelmet folytatott, „az AVMS irányelv 2010-es megalkotását követően a médiakonvergencia (újból)^[50] szükségessé tette a jogi keret frissítését, így végül 2018. novemberében került elfogadásra az AVMS módosítása.^[51] Az irányelv tárgyi hatályát (további elemekkel)^[52] kiterjesztették, és mint a szórakoztatás és az oktatás fontos szereplőit, a közösségi média felületeket is hatálya alá vonta az irányelv.”^[53] Bár valóban vannak olyan közösségi médiafelületek, amelyek immár automatikusan az AVMS hatálya alá tartoznak (például a YouTube, a Vimeo vagy a streaming és annak különböző válfajai: VOD, Catch-Up TV, OTT), az 2021-ben még nem teljesen egyértelmű, hogy melyik közösségi médiafelület nem fog a hatály alá kerülni. Az Európai Bizottság – nem

[45] Reynolds, 2019.

[46] Reynolds, 2019.

[47] Sorbán, 2019, 213.

[48] Gellén, 2018, 82.

[49] A származási országgal kapcsolatban ld.: Kokoly, 2020, 83-103.

[50] Értelmező beszúrás a szerző által.

[51] Az Európai Parlament és a Tanács 2018/1808 irányelve. Hivatalos Lap L 303, 28.11.2018, 69-92.

[52] Értelmező beszúrás a szerző által.

[53] Kelemen, 2021.

kötelező jogerejű – iránymutatást^[54] adott ki 2020 júliusában a témában, amely alapján mennyiségi és minőségi kritériumokat is közösen vizsgálva lehet döntésre jutni abban a tekintetben, hogy alkalmazhatóak-e az AVMS szabályai. Ennek kapcsán az alábbiakat lehet összefoglalóan vizsgálni:

- „Az audiovizuális tartalom gazdasági relevanciája a platform számára;
- A platformon szereplő audiovizuális tartalom mennyisége, felhasználása és elérése;
- Az audiovizuális tartalomból származó bevételek relevanciája;
- Az audiovizuális tartalom láthatóságának és vonzerejének növelését célzó eszközök.”^[55]

Mindezek alapján a nemzeti jogrendekbe átültetve jelen pillanatban nem tűnik reálisnak, hogy minden tagállam pontosan ugyanazokat a szolgáltatásokat tartja majd a szabályozás hatálya alá tartozónak, így a hatósági és a bírósági gyakorlat kifejezetten érdekes lesz majd. A tagállamoknak az Európai Bizottság 2020. szeptember 19-ét állapított meg implementálási határidőnek.^[56] Írország különösen vizsgálatra méltó e szempontból, hiszen számos amerikai közösségi médiaplatformnak ebben az országban van a székhelye. Írország az AVMS implementálása során egy új törvényt fogadna el, amely kiterjesztené a hatályát egyértelműen az összes közösségi médiaszolgáltatóra is. Az új médiahatóságnak – ahogy azt Cathrine Martin, médiáért (is) felelős ír miniszter jelezte – „szerepe lesz az Írországban létrehozott székhellyel működő vállalatok szabályozásában összeurópai alapon. Ez magában foglal számos nagy globális vállalatot, mint például az Apple, a YouTube és a Facebook.”^[57] Az ír implementáció során pontosítani próbálták az Európai Bizottság iránymutatását, és az alábbi elhatároló kérdéseket használták fel:

- „Az audiovizuális tartalom és a szolgáltatás fő tevékenysége közötti kapcsolat (pl. A videomegosztó elem „önálló” funkció vagy csupán a gazdasági tranzakciókat segíti elő?)
- Az audiovizuális tartalom mennyiségi és minőségi relevanciája a szolgáltatás tevékenysége szempontjából (például vannak-e jelentős számú, nagy elérést biztosító videók?)
- Monetizálás vagy bevételszerzés az audiovizuális tartalomból (például fizetnek-e az ügyfelek a hozzáférésért? Van-e a videóknak hirdetése?)
- A tartalom láthatóságát vagy vonzerejét fokozó eszközök elérhetősége (például népszerűsítik-e a videókat a webhelyen? Az eszközök, például szűrők, megosztási lehetőségek és élő csevegések kifejezetten kapcsolódnak-e a videókhoz?)”^[58]

[54] Communication from the Commission, 2020/C 223/02.

[55] König, 2020.

[56] 2021. július 22-én még a tagállamok egy része nem implementálta a joganyagot a nemzeti jogrendbe. Ld.: European Audiovisual Observatory, 2021.

[57] Newstalk: YouTube, Netflix and Facebook could face..., 2020.

[58] Andrews – Treacy – Donohue, 2021.

VI. LÁTÓHATÁRON EGY ÚJ EURÓPAI SZABÁLYOZÁSI KERETRENDSZER

Mivel az Európai Unió a GDPR-ral kiváló és a világ számos része által megüvegelt és követésre méltónak ítélt agendát állított fel,^[59] nem csoda, hogy a techcégek megengedése terén is példamutató hozzáállást kívánt mutatni.^[60] A fentebb vizsgált lépések sok szempontból a korábbi éveknél jóval aktívabb, kezdeményezőbb szerepben mutatták az európai kontinenst.

A probléma, amivel azonban szembesülni kellett, hogy „az elektronikus kereskedelemről szóló irányelv végrehajtásának módja az EU-ban nagyon eltérő, és hogy az online felelősségre vonatkozó nemzeti ítélkezési gyakorlat ma továbbra is nagyon széttagolt”.^[61] Mindezt tetézi a „jó samaritánus paradoxon”^[62] is, azaz az a gyakorlat, hogy a platformszolgáltatók inkább passzívak maradnak, mert aktivitásuk esetén elveszítik a felelősség alóli mentesülés lehetőségét. 2000. június 8-a – a digitális szolgáltatásokat a mai napig szabályozó e-ker. irányelv elfogadása – óta eltelt húsz év. Ennyi idő egy ennyire gyorsan változó piacon nem tekinthető rövidnek, hiszen azon szabályozási megoldások, amelyek 2000-ben előremutatónak tűntek, mára már sokszor elvesztették relevanciájukat. Mindez a gyakorlatban is láthatóvá vált, amikor az Egyesült Államok és egyéb országok próbálkozásai után az Európai Unió is tett lépéseket a digitális óriások vélt vagy valós túlhatalma ellen. 2017-ben például 110 millió eurós bírságot szabtak ki a Facebook-ra, 2017 és 2019 között rekordösszegű, összesen 8,2 milliárd eurós^[63] bírságot róttak a Google-ra a versenyjogi szabályok rendszeres és rendszerszintű megsértése miatt, míg 2020 legvégén az Amazon ellen indult eljárás a trösztelles szabályok megsértésére hivatkozva.^[64] Ezen bírságok ténye jól mutatja, hogy a korábban érinthetetlennek hitt – jellemzően amerikai – mammutcégek olyan vizekre eveztek, amelyek már nem csupán jogilag, de politikailag is veszélyesnek minősülnek. A bírságok ezen cégek éves bevételeinek ugyan csak töredékét jelentik, ráadásul jellemzően megfélembrezik őket a különféle bíróságok előtt, de az az út, amelyre a világ több országa rálépett, egyértelműen mutatja azt a politikai szándékot, hogy a digitális szolgáltatások szabályozása nem maradhatott abban a mederben, amelyet húsz éve kijelöltek számukra.

Az új keretrendszer megalkotása kapcsán Alexandre De Streel és társai az alábbiakat tartották szükségesnek^[65]:

- nyújtson elegendő és hatékony biztosítékot az összes alapvető jog (különösen a véleménynyilvánítás szabadsága, a magánélethez való jog, a megkülönböztetés tilalma és a tisztességes eljárás/hatékony jogor-

[59] Li - Yu - He, 2019, 1-6.; Hoofnagle - van der Sloot - Borgesius, 2019, 65-98.

[60] De Gregorio, 2019, 36.

[61] Madiaga, 2020, Összefoglaló.

[62] Strömbäck, 2020.

[63] Részletesen ld.: Polyák - Pataki, 2020, 273-288.

[64] AT.40462, Amazon.com, Inc.; Amazon Services Europe SARL; Amazon EU SARL; Amazon Europe Core SARL.

[65] De Streel - Defreyne - Jacquemin - Ledger - Michel, 2020, 77-78.

- voslathoz való jog) érvényesülése kapcsán;
- erősítse meg a belső piacot és enyhítse a nemzeti szabályozási széttagoltságot;
 - biztosítson egyenlő versenyfeltételeket az online és az offline tevékenységek esetén;
 - biztosítsa, hogy ami illegális offline, az illegális legyen online is;
 - biztosítsa a szabályok technológiai és üzleti szempontú semlegességét;
 - biztosítson az illegális online tartalom eltávolításában részt vevő valamennyi érintett számára megfelelő ösztönzőket, hogy a hibák kockázatát minimalizálhassák (mind a túlzott eltávolítás, mind az aluleltávolítás vonatkozásában);
 - biztosítsa a szabályok arányosságát, ami különféle szabályozások és szabályozó eszközök használatát igényelheti akár a tartalom típusa (és annak a társadalomra gyakorolt lehetséges negatív hatása), akár a platformok mérete (és eszközeik, valamint társadalmi elterjedtségük) szerint^[66]; ugyanakkor ez a többretegű szabályozási keret maradjon koherens;
 - biztosítsa a szabályok kellően általános voltát ahhoz, hogy könnyen alkalmazkodhassanak a gyorsan és gyakran kiszámíthatatlan módon fejlődő technológiákhoz és üzleti modellekhez; és
 - biztosítsa a hatékony végrehajthatóságot, mind a hagyományos állami végrehajtási mechanizmusok, mind pedig az alternatív magánjogi végrehajtási mechanizmusok (például az ön- és társszabályozás, valamint a bíróságon kívüli vitarendezés)^[67] tekintetében.

A feladat, ami az Európai Unió szabályalkotó testületei előtt állt, láthatóan nem volt kicsi. De, ahogy az Európai Parlament 2021. február 10-i ülésén, amely a - nem sokkal korábban már nyilvánosságra hozott - digitális rendeletcsomaggal foglalkozott, Annalisa Tardino olasz képviselő fogalmazott: „A digitális világban közzétett tartalmakról nem a platformok által létrehozott irányelvek alapján kell dönteni, hanem olyan törvények alapján, amelyek egyértelmű eljárást és szabályokat határoznak meg.”^[68] Ezen jogi normák megalkotásának szándéka vezette el a jogalkotót a 2020. évi DSA^[69]-DMA^[70] keretrendszer megalkotásához, amelynek vizsgálata újabb kutatási területeket biztosít a médiajogászok számára.

[66] A témával kapcsolatban Pogácsás Anett felveti, hogy nem csupán szükségesnek és arányosnak kell lenniük az intézkedéseknek, hanem mindezek mellett hatékonyak is (Pogácsás, 2020, 165-177.).

[67] Erdős, 2019, 38-49.

[68] European Parliament News: Social media and democracy, 2021.

[69] Javaslat az Európai Parlament és a tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról, 2020/0361(COD), COM(2020) 825 final (DSA, Digital Services Act).

[70] Javaslat az Európai Parlament és a tanács rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a megtámadható és méltányos piacokról, 2020/0374(COD), COM/2020/842 final (DMA, Digital Markets Act).

IRODALOMJEGYZÉK

- Angyal Zoltán (2020): Úton a digitális egységes piac felé. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2020/3. különsz.
- Barnard, Catherine (2019): *The Substantive Law of the EU. The Four Freedoms*. 6. kiadás. Oxford University Press, Oxford.
- De Gregorio, Giovanni (2019): The e-Commerce Directive and GDPR: Towards Convergence of Legal Regimes in the Algorithmic Society?, European University Institute Working Paper RSCAS. (Elérhető: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/63044/RSCAS%202019_36.pdf. Letöltés ideje: 2021. július 25.).
- De Streeel, Alexandre - Defreyne, Elise - Jacquemin, Hervé - Ledger, Michéle - Michel, Alejandra (2020): *Online Platforms' Moderation of Illegal Content Online. Law, Practices and Options for Reform*. European Parliament, Luxembourg.
- Drijber, Berend Jan (1999): The revised television without frontiers directive: Is it fit for the next century? In: *Common Market Law Review*. Vol. 1/1999.
- Erdős Éva (2019): A megújult választottbírói eljárás. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2019/1. különsz.
- Gellén Klára (2018): Az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv reklámjogi szabályainak változásairól az egységes digitális piaci stratégia törekvéseinek tükrében. In: *In Media Res*. 2018/1. sz.
- Herold, Anna (2008): Country of origin principle in the EU market for audiovisual media services: consumer's friend or foe? In: *Journal of consumer policy*. 2008/1. sz.
- Hoofnagle, Chris Jay - van der Sloot, Bart - Borgesius, Frederik Zuiderveen (2019): The European Union general data protection regulation: What it is and what it means. In: *Information & Communications Technology Law*. Vol. 1/2019.
- Katsirea, Irini (2014): The Television Without Frontiers Directive. In: Donders, Karen - Pauwels, Caroline - Loisen, Jan (eds.): *The Palgrave Handbook of European Media Policy*. Palgrave Macmillan, London.
- Keller, Perry (1998): The New Television without Frontiers Directive. In: Barendt M., Eric (szerk.): *Yearbook of Media and Entertainment Law. Volume III: 1997/98*. Clarendon Press, Oxford.
- Keller, Perry (2014): *Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Kokoly Zsolt (2020): Exceptions to the Principle of Free Transmission and Retransmission of Audiovisual Media Content - Recent European Case-Law. In: *Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies*. Vol. 1/2020.
- Li, He - Yu, Lu - He, Wu (2019): The Impact of GDPR on Global Technology Development. In: *Journal of Global Information Technology Management*. Vol. 1/2019.
- Oster, Jan (2017): *European and International Media Law*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Peguera, Miquel (2009): The DMCA Safe Harbors and Their European Counterparts: A Comparative Analysis of Some Common Problems. In: *Columbia Journal of Law & the Arts*. Vol.4/2009.
- Pogácsás Anett (2020): Modern jogérvényesítés vagy modern cenzúra? A weboldalak blokkolásának újabb tanulságai. In: *In Medias Res*. 2020/1. sz.
- Polyák Gábor - Pataki Gábor (2020): Google Shopping: a 2017-es versenyjogi „gigabírás” elemzése, avagy milyen tanulságokkal szolgált a keresőmotorra kiszabott rekordbüntetés. In: Polyák Gábor (szerk.): *Algoritmusok, keresők, közösségi oldalak és a jog: A forgalomirányító szolgáltatások szabályozása*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.

- Polyák, Gábor – Szőke, Gergely László (2009): The country of origin principle and competition among national regulatory régimes in East Central Europe. In: *Central European Journal of Communication*. Vol. 1/2009.
- Romero-Moreno, Felipe (2019): 'Notice and staydown' and social media: amending Article 13 of the Proposed Directive on Copyright. In: *International Review of Law, Computers & Technology*. Vol. 2/2019.
- Sorbán Kinga (2019): A videómegosztóplatform-paradoxon, avagy az új európai szabályok alkalmazhatósága a globalizáció és az eltérő tagállami implementáció keresztmetszetében. In: *In Medias Res*. 2019/2. sz.
- Van Hoboken, Joris – Quintais, Joao Pedro – Poort, Joost – van Eijk, Nico (2018): *Hosting intermediary services and illegal content online. An analysis of the scope of article 14 ECD in light of developments in the online service landscape: final report*. European Commission, Luxembourg.
- Wendehorst, Christiane (2016): Platform Intermediary Services and Duties under the E-Commerce Directive and the Consumer Rights Directive. In: *Journal of European Consumer and Market Law*. Vol. 1/2016.
- Wilman, Folkert (2020): *The Responsibility of Online Intermediaries for Illegal User Content in the EU and the US*. Edward Elgar Publishing, Northampton.

JOGFORRÁSOK

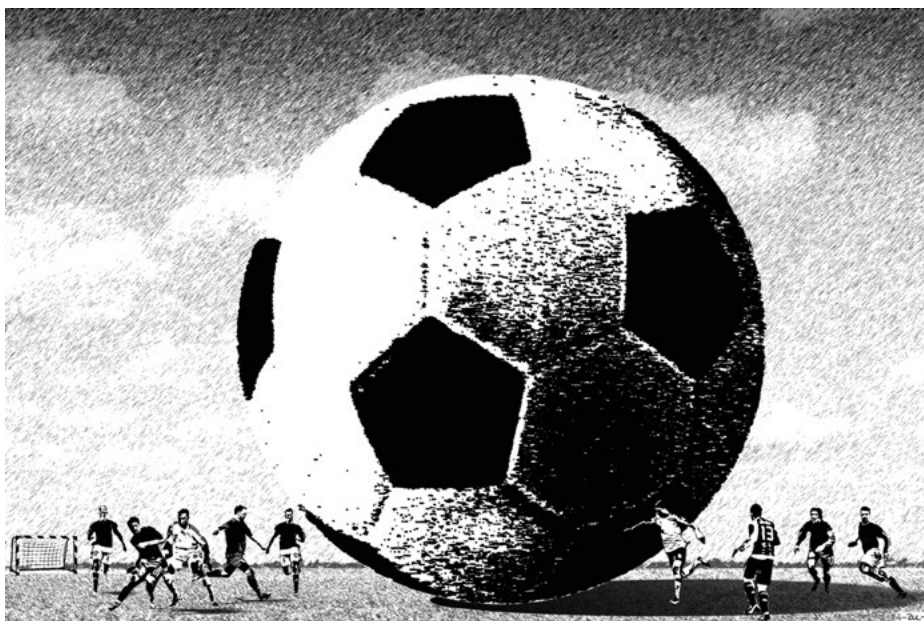
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Európai digitális egységes piaci stratégia. COM(2015) 192 final.
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Európai megközelítés az online félretájékoztatás kezelésére. COM(2018) 236 final.
- A dezinformáció visszaszorítását célzó uniós gyakorlati kódex.
- A jogellenes online gyűlöletbeszédvel szembeni fellépést szolgáló magatartási kódex.
- A Tanács irányelve (1989. október 3.) a tagállamok törvényi, rendeleti vagy közigazgatási intézkedésekben megállapított, televíziós műsorszolgáltató tevékenységre vonatkozó egyes rendelkezéseinek összehangolásáról, 89/552/EGK, Hivatalos Lap L 298 , 17/10/1989.
- AT.40462, Amazon.com, Inc.; Amazon Services Europe SARL; Amazon EU SARL; Amazon Europe Core SARL.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 irányelve (2019. április 17.) a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg). PE/51/2019/REV/1, Hivatalos Lap L 130, 17.5.2019, 92-125.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól („Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv”), Hivatalos Lap L 178, 17/07/2000.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve (2010. március 10.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv) (EGT-vonatkozású szöveg). Hivatalos Lap L 95, 15.4.2010.

- Az Európai Parlament és a Tanács 2018/1808 irányelve (2018. november 14.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelvnek (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv) a változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról. PE/33/2018/REV/1 Hivatalos Lap L 303, 28.11.2018.
- Az Európai Parlament és a Tanács 98/34/EK irányelve (1998. június 22.) a műszaki szabványok és szabályok terén történő információszolgáltatási eljárás megállapításáról. Hivatalos Lap L 204, 21.7.1998.
- Az Európai Parlament és a Tanács 98/84/EK irányelve (1998. november 20.) a feltételes hozzáféréseken alapuló, vagy abból álló szolgáltatások jogi védelméről. Hivatalos Lap L 320, 28.11.1998.
- Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, Hivatalos Lap C 326 , 26/10/2012.
- Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Principles and guidelines for the Community's audiovisual policy in the digital age (COM/99/0657 final).
- Communication from the Commission: Guidelines on the practical application of the essential functionality criterion of the definition of a 'video-sharing platform service' under the Audiovisual Media Services Directive (2020/C 223/02). (Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020XC0707\(02\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020XC0707(02)&from=EN). Letöltés ideje: 2021. július 22.).
- Javaslat az Európai Parlament és a tanács rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a megtámadható és méltányos piacokról (digitális piacokról szóló jogszabály), 2020/0374(COD), COM/2020/842 final (DMA, Digital Markets Act).
- Javaslat az Európai Parlament és a tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról, 2020/0361(COD), COM(2020) 825 final (DSA, Digital Services Act).
- Stichting Collectieve Antennevoorziening Gouda and others v Commissariaat voor de Media. CJEU, C-288/89, 1991, I-04007.

INTERNETES FORRÁSOK

- European Commission: Countering illegal hate speech online. 5th evaluation of the Code of Conduct. (Elérhető: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/codeofconduct_2020_factsheet_12.pdf. Letöltés ideje: 2021. június 27.).
- European Parliament News: Social media and democracy: we need laws, not platform guidelines. (Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20210204STO97129/social-media-and-democracy-we-need-laws-not-platform-guidelines>. Letöltés ideje: 2021. július 24.).
- European Parliament: History: European Single Market. (Elérhető: https://multimedia.europarl.europa.eu/en/history-european-single-market_V001-0021_ev. Letöltés ideje: 2021. július 22.).
- European Parliamentary Research Service: Reform of the EU liability regime for online intermediaries. Background on the forthcoming Digital Services Act. (Elérhető: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/649404/EPRS_IDA\(2020\)649404_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/649404/EPRS_IDA(2020)649404_EN.pdf). Letöltés ideje: 2021. július 22.).

- Lexology.com: Does the AVMS-Directive apply to social media platforms? Will we get more European content on video-sharing platforms? - EU releases Guidelines on the AVMS-Directive. (Elérhető: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=4401ab6c-cfc0-4eb0-889d-b1410e94c489>. Letöltés ideje: 2021. július 22.).
- MacCann, FitzGerald: Update on Implementation of Audio-Visual Media Services Directive in Ireland. McCann FitzGerald Knowledge. (Elérhető: <https://www.mccannfitzgerald.com/knowledge/antitrust-competition/update-on-implementation-of-audio-visual-media-services-directive-in-ireland>. Letöltés ideje: 2021. július 25.).
- Médiatudományi Intézet: A közösségi platformok szabályozása az Európai Unióban. (Elérhető: https://nmhh.hu/cikk/218445/A_kozossegi_platformok_szabalyozasa_az_Europai_Unioban. Letöltés ideje: 2021. július 22.).
- Netopia: Good Samaritan Paradox Paradox. (Elérhető: <http://www.netopia.eu/good-samaritan-paradox-paradox>. Letöltés ideje: 2021. július 25.).
- Newstalk: YouTube, Netflix and Facebook could face millions in fines for breaches of proposed new laws. (Elérhető: <https://www.newstalk.com/news/online-safety-bill-ireland-1119712>. Letöltés ideje: 2021. július 24.).
- Wired.co.uk: The strange story of Section 230, the obscure law that created our flawed, broken internet. (Elérhető: <https://www.wired.co.uk/article/section-230-communications-decency-act>. Letöltés ideje: 2021. július 24.).

•
Halász Géza, Foci

Házastársi „machinációk” tárháza – Forráselemzések a házastársak közötti lopás témaköréből II.

Az *actio rerum amotarum* és az *actio furti* alkalmazásának határterületei a D. 25, 2, 17, 3, eod. 18, valamint eod. 28 és a C. 6, 2, 22, 4 forrásszövegek összevetése alapján

ABSTRACT

In the previous part of our paper we examined two fragments of the Digest and a constitution from the Code of Justinian in order to understand, how special applications of both the *actio rerum amotarum* and the *actio furti* appear in the Justinian compilation of Roman jurists' and imperial law. In the present, final part of our paper we intend to compare the previously analysed passages of the Digest and the Code and to demonstrate that the special duality of the *actio rerum amotarum*, concerning its function and *reipersecutoria* or delictual nature, characterized this action from the creation throughout its whole existence. Through the development of Roman law this duality also occurred in the gradual expansion of this action's application to those "frontier cases", which were analysed in our paper. During this expansion the penal characteristics of the action came more and more into prominence and the *actio rerum amotarum* in this way converged to the *actio furti*, and so the formerly sharp edges between them slightly faded. This was however only a "tone shift" as the action never lost its *reipersecutoria* nature. As a result, the relation between these two actions, like the nature of the *actio rerum amotarum* as well, can be considered as complex and dynamical varying.

Keywords: *actio rerum amotarum* ■ *actio furti* ■ theft between spouses ■ *actiones rei persecutoriae* and *poenales* in Roman law ■ "frontier cases" of *furtum* and *amotio*

I. A D. 25, 2, 17, 3, EOD. 18, VALAMINT EOD. 28 FORRÁSSZÖVEGEKBEŒ
 OLVASHATÓ TÉNYÁLLÁS ÉS JOGI KONSTRUKCIÓK ÖSSZEVETÉSE A C. 6,
 2, 22 HELYEN FELVETT *CONSTITUTIO* RENDELKEZÉSEIVEL

1. A D. 25, 2, 17, 3 és eod. 18 forrásszövegek és a C. 6, 2, 22, 4-4c. §-ok
 – A kontextus jelentősége

Az egyszerűség kedvéért – persze kizárólag jelen vizsgálódásunk kontextusában, tehát a házastársak közötti lopás tárgyában rejlő sajátosságokra figyelemmel – jelen alponiban nevezzük a D. 25, 2, 17, 3 és eod. 18 forrásszövegekben tárgyalt esetet röviden – mivel ebben az esetben a férj záloghitelezőként tartja magánál a későbbi *res amotát* – „*res pignori data*-esetnek”, míg a C. 6, 2, 22, 4-4c. §-aiban olvasható rendelet tényállását – mivel ebben az esetben a férj és a harmadik személy között *commodatum* jött létre – „*res commodata*-esetnek”. E két tényállás összevetése során mindenekelőtt azok feltűnő hasonlósága állapítható meg: a férj és a harmadik személy között fennálló jogviszony alapján a férj mindkét esetben *custodia*-felelősséggel terhelt (mint *creditor pigneraticius* és mint *commodatarius*), s a feleség mindkét esetben a férjnél e jogviszonyokból lévő dolgot tulajdonítja el. Mégis e két, látszatra analóg jogeset elemzése során, s a szakirodalom plauzibilis megállapításai alapján eltérő jogi következtetésekre juthattunk, amennyiben az első esetben az *a. r. a.* megindíthatóságához feltételeztük valamennyi speciális anyagi jogi és eljárásjogi előfeltétel teljesülését, míg a második esetben e keresetet a házasság fennállása alatt is megindíthatónak tekintettük (így több tényállási elem hiányában is, mindenestre a *secutum divortium* követelményének teljesülése semmiképpen sem volt szükséges). Mármost, mint arra a korábbiakban is utaltunk, a két textus összevetéséből elméletileg annak a lehetősége is felmerül, hogy a „*res pignori data*-esetben” is sor kerülhetne *a. r. a.*-ra a férj által, még a házasság fennállása alatt is, amennyiben az eltulajdonításra a „*res commodata*-esetben” olvashatók szerint kerülne sor. Ezt az értelmezést támasztja alá az a körülmény is, hogy a D. 25, 2, 17, 3 helyen (az *amotiót*, s persze a felek között fennálló házasságot leszámítva) a speciális tényállási elemekről és perelőfeltételekről nincs szó, ellenben az *a. r. a.*-ra történő utalás kifejezetten szerepel („*hoc iudicio^[1] tenebitur*”). Mert hiszen, ha ebben az esetben feltételezzük, hogy a perlésre a házasság megszűnését követően kerül sor,^[2] akkor felmerül a kérdés, ugyan

[1] A kereset egyrészt a forrásszöveg elhelyezkedéséből – D. 25, 2 titulusa –, másrészt a 3. §-t közvetlenül megelőző 2. §-ban írtakból („Non solum eas res, quae exstant, in rerum amotarum iudicium venire Iulianus ait, verum etiam eas, quae in rerum natura esse desierunt: simili modo etiam certi condici eas posse ait.”) sem lehet kétséges.

[2] A házasság fennállása alatt *actio furtival* történő perlés lehetőségét természetesen nem vizsgáljuk, hiszen ez a házastársak között kizárt volt (éppen ez a – különböző, e helyütt nem vizsgált jogpolitikai indokokon alapuló – körülmény indokolta az *a. r. a.* megalkotását is), s éppen ezért az a kérdés, hogy a fenti esetben lehetőség volt-e a házasság fennállása alatt *a. r. a.*-mal történő perlésre.

mi zárta volna ki a házasság megszűnését követően, hogy a férj *actio furtival* pereljen (még ha az eltulajdonításra a házasság tartama alatt is került volna sor, ha a speciális tényállási elemek [így pl. a *divortii causa* stb.] nem valósultak meg, ellenben az eltulajdonítást a feleség egy, nem is a férj tulajdonában álló, neki csupán *pignus*ba adott dologra követte el [ekként viszont egy olyan jogviszonyba „belenyúlva”, amelyben a férj *custodia*-kötelezett – s így az *actio furti* aktív legitimációjával rendelkező személy – volt])?

Azt ugyan el kell ismernünk, s ez kifejezetten gyengíti feltételezésünket, hogy az idézett *Digesta*-helyen kifejezetten az *amotio* szerepel elkövetési magatartásként,^[3] továbbá – mint arra Wacke is rámutatott – kétségtelen, hogy a szöveggörnyezet sem ezen értelmezés helyességére utal. Mégis, csupán egy gondolatkísérlet erejéig érdemes számba venni azt a lehetőséget is, hogy a „*res pignori data*-eset” kapcsán a fenti értelmezésünk helyes. Mi következne ebből? Nem nehéz a megoldás: ebben az esetben a „*res commodata*-eset” megoldási „algoritmusa”, ill. eredetileg a *Codex*-beli rendelet megalkotásának alapjául szolgáló forgatókönyv érvényesülne. Utóbbi értelmében egyrészt, mivel ennek így már a házasság fennállása alatt sem lenne akadály – szemben az *actio furtival* –, a férj *a. r. a.*-ot^[4] indíthatna a feleség ellen a *res pignori data* eltulajdonítása okán, vagy, amennyiben ő nem lenne fizetőképese, a zálogtárgy tulajdonosa *actio furtival* perelhetné a feleséget. Másrészt a tulajdonos választhatna, kivel szemben lépjen fel reiperszekutórius *actió*val, a férj ellen a zálogszerződésből eredő keresettel, vagy a feleséggel szemben *condictió*val, ill. a szokásos *in rem* keresetekkel (pl. *rei vindicatió*val). A „*Sed alterutri agere permittendum est*” kitétele ebben az esetben is a feleség perelhetőségével állna összefüggésben, ti. ha a férj fizetőképese, akkor az eltulajdonítással összefüggésben csak ő perelheti a feleséget, akár fizet a harmadik személynek, akár nem, ha pedig a férj fizetőképtelen, akkor a feleséget az eltulajdonítás okán csak a harmadik személy perelhetné. A *Codex*-beli rendelkezések fényében ugyanez a forgatókönyv érvényesült volna azzal, hogy ha a férj fizetőképese, akkor a harmadik személy csak őt perelhette volna, s a feleséggel szemben csak a férj léphetett volna fel, mégpedig *a. r. a.*-mal; ha azonban a férj nem fizetőképese, a zálogtárgy tulajdonosa vagy a szerződésből eredő keresettel léphetett volna fel a férj ellen és *actio furtival* a feleség ellen, vagy a férj helyett a feleség ellen indíthatott volna – az *actio furti* mellett – valamilyen reiperszekutórius *actió*t is. Látható, a „*Sed alterutri agere permittendum est*” elve tulajdonképpen ilyenkor is érvényesül, azzal a megszorítással, hogy a császári *constitutio* ennek menetét is meghatározza, amennyiben feltételekhez köti a feleség harmadik személy általi perlését.

[3] Kérdés persze, hogy technikus értelemben használja-e itt e kifejezést a jogtudós? Egyébként, ha az *amotio*ra mint a *contractatio* „kvalifikált formájára” tekintünk, kétségkívül igaz, hogy a többen a kevesebb is benne van („*in maiore minus inest*”), vagyis a *furtum* bizonyára elkövethető *amotio*val is.

[4] Vagy, mint arra a korábbiakban is utaltunk, *vindicatio pignoris* mint záloghitelező. Ez a kereset azonban irreleváns a fenti vizsgálódásunk szempontjából.

Lényegében tehát, amennyiben a „*res pignori data*-esetet” kiemeljük jelenlegi szövegkörnyezetéből, az teljességgel megfeleltethető a „*res commodata*-esetben” foglaltakkal. S ehhez képest, idézzük fel ismét, mi a helyzet a jelenlegi szövegkörnyezetben? Egyrészt meg kell valósulniuk a speciális tényállási elemeknek és eljárásjogi előfeltételeknek, másrészt a felek perindítási lehetősége ennél fogva eleve szűkebb, hiszen vagy a férj indíthatna *a. r. a.*-ot az általános szabályok szerint (*actio furti* a speciális körülményeknél fogva semmi esetben – még a házasság megszűnését követően – sem illelné meg a feleséggel szemben), vagy a *res amota* tulajdonosa indíthatna *condicti*ót a feleség ellen (nyilván ez esetben is alternatíváé az *in rem* keresetek mellett, ugyanakkor kumulatíváé az őt adott esetben megillető *actio furti*val). S kétségkívül megállapítható, hogy a szövegek elhelyezkedése és a forrásbeli kontextus alapján ekként írható le a valós helyzet.^[5]

2. A D. 25, 2, 28 fragmentum és a C. 6, 2, 22, 4-4c. §-ok – Az *a. r. a.* alkalmazhatóságának problematikája inverz tényállásokban

Mint láttuk, a két forrásszövegben lényegében fordított esetek állnak fenn, pontosabban a *commodatum*ban részes felek vannak ellentétes pozíciókban. Bár mind a két tényállásban a férj és a harmadik személy között haszonkölcsön-szerződésből eredő jogviszony áll fenn, a *Digesta*-beli fragmentumban a férj a haszonkölcsönbe adó és a harmadik személy a haszonkölcsönbe vevő, míg a *Codex*be felvett császári rendeletben a férj a *commodatarius* és a harmadik személy a *commodator*. Abban pedig egyik esetben sincs eltérés, hogy a feleség mindét esetben a haszonkölcsönbe adott dolgot tulajdonítja el.

[5] Wacke mellett szintén ezen az állásponton van Liebs, 1972, 151-152. Kérdés, hogy mivel állhatott összefüggésben a Codexben harmadikként említett („*dubitatio tertia*”), jogtudósok közötti vita? A forrásszöveg releváns részei szerint ugyanis („*Quidam etenim re sibi commodata huiusmodi rei furtum a sua muliere passus est: et dubitabatur, utrumne domino rei furti actio contra mulierem praestatur, an propter necessitatem causae et maritus eius utpote commodati actioni suppositus potest habere furti actionem. Et auctores quidem iuris satis et in hac specie contra se iurium exerceverunt*”) a jogtudósi vita tárgya az volt, *commodatum* esetén kit illessen meg az *actio furti*: a *commodator*t vagy a neki a *commodatum*ból fakadó keresettel alávetett *commodatarius*t (akit ebben az esetben – mivel a tolvaj a házastársa volt – valójában a *r. a.* illelt meg), ennyiben tehát nincs különbség a rendelet megelőző részeihez képest, hiszen az azokban tárgyalt tényállások során is elsősorban ez a kérdés merült fel. Ami a helyzetet bonyolítja, s egyúttal a „*res pignori data*-eset” kontextuális elemzését is megkívánta, az az, hogy az *a. r. a.* maga eredeti koncepciójában nem lehetett az *actio furti* egyszerű „váltótársa”, alternatívája a házastársak közötti lopás esetére, hiszen annak számtalan egyéb, különleges – többek között a *secutum divortium*mal kapcsolatos – előfeltétele volt. Így a „*res commodata*-esettel” kapcsolatos constitutióban említett vita tárgya a korábbiakkal ellentétben (ill. azokon túlmenően) éppen az lehetett, hogy a megelőzőleg már a *res pignori* datára is kiterjesztett alkalmazási körrel rendelkező *a. r. a.* egy, még ennél is szélesebb körű alkalmazást nyerjen azzal, hogy a házasság fennállása alatt is megindítható legyen, s így a férjnek egy olyan helyzetben is rendelkezésére álljon feleségével szemben, amikor őt egyébként általánosságban megilletné az *actio furti*, de azt – a házastársak közötti alkalmazásának tilalmára tekintettel – mégsem vehetné igénybe.

Iustinianus császár rendeletének lényege, mint láthattuk, az volt, hogy a harmadik személyt csak a férj fizetéseképtelensége esetén illeti meg *actio furti* a feleséggel szemben, továbbá a férjet *actio furti* a feleséggel szemben semmiképpen sem illetheti meg, ellenben még a házasság fennállása alatt lehetővé tette számára az *a. r. a.* megindítását. Ezzel szemben a Paulustól származó forrásszöveg tanúsága szerint, bár a férjet – ekkor, mint tulajdonost – nem illeti meg (még a harmadik személy fizetéseképtelensége esetén sem) az *actio furti*, a harmadik személyt mint köztelmileg felelős személyt azonban megilleti e kereset a feleséggel szemben még a házasság fennállása alatt. Az általános szabályokhoz képest tehát mindkét esetben speciális helyzeteket konstatálhatunk,^[6] s míg az utóbbi eset a feleségre nézve kedvezőlenebb, Iustinianus döntése egyértelműen a feleség érdekeit szolgálja.^[7] Összefoglalóan tehát, a *Codex* az *a. r. a.* speciális alkalmazási körét írja le, amikor még a házasság fennállása alatt, s egy „egyszerű” *furtum* esetén is alkalmazhatóként jelöli meg, a *Digesta* pedig az *actio furti* különleges alkalmazását teszi lehetővé, amikor azt – ugyan harmadik személy által, de – a házasság fennállása alatt, a tolvaj házastársal szemben megindíthatóként írja le (annak ellenére, hogy a férj), aki egyébként [a harmadik személy fizetéseképtelensége esetén] rendelkezne e keresettel, ilyenkor nem indíthatja meg az *actio furtit*).^[8]

Azonban, mint arra a *Digesta*-beli tényállás kapcsán tanulmányunk I. részében már utaltunk, a tényállás körében a valódi kérdés sokkal inkább az, indítható-e *a. r. a.* a férj által, s értelemszerűen a házasság fennállása alatt? E kérdésre korábban (a speciális feltételek, tényállási elemek hiányára tekintettel) nemleges választ adtunk, egy igenlő válasz megalapozásaként ugyanis kizárólag a Iustinianustól származó *Codex*-beli döntést tudnánk analógiaként felhozni. Legalább-

[6] Bár kétségtelen, hogy a *Digesta*-ban olvasható megoldás annyiban nem különleges, hogy az *actio furti*, jóllehet valóban a házasság fennállása alatt indítható a feleség ellen, de a harmadik személy által, akit e kereset egyébként – tehát az általános szabályok szerint is – megilletett volna. A helyzet különlegessége így csupán abból fakad, hogy a harmadik személy commodatarius annak ellenére is indíthat *actio furtit* a feleség ellen, hogy ez a lehetőség a férjet nem illethet meg; persze az is igaz, hogy a harmadik személy sem indíthatna *a. r. a.*-ot a feleség ellen (s ha csak ebből a textusból indulnánk ki, akár arra a – természetesen abszurd – következtetésre is juthatnánk, hogy az *actio furti* volt az *a. r. a.* „alternatívája”, ha utóbbi nem lett volna indítható a tolvajjal szemben – ugyanakkor éppen ezen megközelítés abszurditása mutatja meg, miben áll a helyzet különleges mivolta).

[7] Ugyanígy Wacke, 1963, 48-49. is. Jóllehet *divortii causa* eltulajdonításról – ill. egyéb, az enyhébb elbírálást egyébként megalapozó vagy legalábbis megalapozni képes körülményről – egyik esetben sincs szó, erre tekintettel mégis kétségkívül hivatkozható az *a. r. a.* „házastársak közötti lopás esetén igénybe vehető keresetként”, még ha e meghatározás a kereset klasszikus (kori) rendeltetését nem is tükrözi.

[8] Mindebből egyébként az is következhet, hogy a feleség cselekménye alapján az *actio furtival* érvényesíthető igény létrejött (mondhatni „*actio nascitur*”), s e kereset igénybevételeit csupán egy külső körülmény, nevesül a felek között fennálló házassági kötelék gátolja. Megjegyzendő, hogy a D. 25, 2, 1 forrásszöveg megállapításainak fényében (ti. hogy házastársak között egyáltalán elkövethető volt-e *furtum*) a fenti körülmény a vagyonszösszege alapozott (s a *furtum* házastársak közötti elkövetetőségét tagadó) elméletet kétségkívül gyengítené, s az utóbb elfogadott (a tényállást a *furtummal* azonosító) álláspont helyességét korroborálná.

is elméleti kérdésként feltehetjük ugyanakkor, elképzelhető-e mégis az *a. r. a.* megindítása a férj által a feleséggel szemben a fenti *Digesta*-beli tényállás keretei között?^[9] Ha e kérdésre „óvatos” választ kívánunk adni, azt mondhatjuk: Iustinianus döntését követően igen, a férj indíthat *a. r. a.*-ot, amennyiben a harmadik személy fizetésképtelen. Ebben az esetben ugyanis mindössze annyi a különbség a *Codex*-beli esethez képest, hogy ezúttal a férj nem a haszonkölcsönbe vevő, hanem a haszonkölcsönbe adó, akit a harmadik személy fizetésképtelensége esetén megilletne az *actio furti* a tolvajjal szemben, mivel azonban a tolvaj itt a feleség, ezért vele szemben – ekkor viszont már hasonlóan a *Codex*-beli esethez – az *a. r. a.* igénybe vehető. Kérdés persze, mi lehetett a helyzet Iustinianus döntését megelőzően? Mivel maga a császár is utal rendeletében a kérdés jogtudósok közötti vitatott voltára, így elképzelhető, hogy korábban is volt olyan álláspont, mely szerint ilyenkor a férj indíthatott *a. r. a.*-ot, s Iustinianus döntésével ehhez a – kiterjesztő – állásponthez csatlakozott, ezt azonban nem tudhatjuk bizonyosan, hiszen az idézett *Digesta*-helyből sem derül ki az *a. r. a.* indíthatósága, mint látuk, e fragmentumból lényegében csupán az *actio furti* témakörében nyerhetünk fontos ismereteket. Mindazonáltal tény, hogy a Paulus-fragmentum nem zárja ki az *a. r. a.* megindíthatóságát a harmadik személy fizetésképtelensége esetén (igaz, a *Codex*-beli renDELETEhez képest annak kifejezett alkalmazhatóságáról sem tudósít minket), továbbá a források az *a. r. a.* megalkotásával kapcsolatban általánosságban is arról tudósítanak, hogy az *a. r. a.* a házastársak közötti *actio furtit* „pótolja”, mivel előbbi nem volt köztük megindítható (ld. pl. D. 25, 2, 1, eod. 2, eod. 3, eod. 6, eod. 17 pr., C. 5, 21, 2). Így ebben az esetben is, logikusan az *a. r. a.* kerülhetne a férj által a feleség ellen meg nem indítható *actio furti* helyére. Mindazonáltal, megismételve a fentieket, valószínűbbnek látszik az *a. r. a.* kizártsága, a speciális tényállási elemek, ill. perelőfeltételek teljesülésének elmaradása miatt, s azért is, mert a *Codex*ben végső soron Iustinianusnak egy (adott esetben régi) vitát eldöntő *constitutió*jából vonnánk le így a korábbi jogra nézve – nyilván anakronisztikus – következtetéseket.^[10]

[9] A kérdés lényegében ezúttal is, miként a korábbiakban, az *actio furti* a. r. a.-mal való – a házastársak közötti „egyszerű” lopási tényállások esetében általános – helyettesíthetősége. Láthattuk, e keresetek bizonyos tényállásokban „kiváltják” egymást; ebből, s nyilván az alapul fekvő tényállások hasonlóságából következhet funkciójuk hasonlósága is, így viszont egyértelműen az a. r. a. pönális jellegére kellene következtetni, lévén az *actio furti*, mint az köztudott, a római jog története során mindvégig tisztá bűntetőkereset. Ahogy Liebs, 1972, 147-148., valamint Wacke, 1963, 103-104. és 126-128. megálapításaira is tekintettel, az *actio furti* és az a. r. a. viszonyára nézve – megfogalmazza, „Danach müßte das Klagziel beider Klagen zwar nicht identisch sein, aber wenigstens teilweise übereinstimmen, d. h. auch die a. r. a. müßte wenigstens teilweise pönalen Charakter haben, mag die Höhe der poena auch gering sein.”, jóllehet ezzel kapcsolatban azt is megállapítja: „Der Schein trügt jedoch.”

[10] Ennek fényében mindenképpen érdekes körülmény, hogy a rendelet korábbra – 530-ra – datálható, mint a *Digesta* elkészítése és hatályba lépése (egyúttal a szakirodalomban a híres *quinquaginta decisiones* körébe számítják e rendeletet is, ld. pl. Krüger, 1907, 6.). Ha ugyanis a *Digesta*ban szereplő tényállásokat a *constitutio* szellemében értelmeznénk, a fenti problémák lényegében fel sem merülnének; ugyanakkor az időben később elkészült és hatályba lépett *Digesta*, mivel a jogtudósi jogot tartalmazza, így alapvetően a korábbi jogra nézve lehetne irányadó, így pedig a különböző értelmezéseknek állásponturnk szerint mindenképpen helyük van (nem beszélve itt most az esetleges interpolációkritikai megfontolások helyességéről).

II. KONKLÚZIÓK

1. Általános megállapítások

A vizsgálatunk tárgyául választott forrásszövegeket korábban mint az *a. r. a.* és az *actio furti* viszonyával, alkalmazásuk határterületeivel, ill. az *a. r. a.* jellegével kapcsolatban lényeges információkat tartalmazókként jelöltük meg, így befejezőként tekintünk át, ezen aspektusokból milyen következtetéseket vonhatunk le a fenti elemzésből és a textusok összevetéséből.

Ami a keresetek alkalmazhatósága közötti határvonalat, a keresetek viszonyát illeti, egyszerre juthatunk evidens és kevésbé egyértelmű következtetésekre is. Evidens, így bővebb magyarázatot nem is igényel az a körülmény, hogy a legélesebb határvonal a két kereset között az, mely szerint az *a. r. a.*-ot valamennyi esetben csak a tolvaj házastársa indíthatja meg vele szemben, mivel *actio furtival* nem perelhetik egymást a házastársak; s ugyanúgy, a sértett vagy passzív alany harmadik személy valamennyi esetben kizárólag *actio furtit* indíthat a tolvajjal szemben, mivel őt az *a. r. a.* nem illeti meg (eltekintve ezúttal is a feleket megillető egyéb – a szerződésből vagy tulajdonosi minőségükből fakadó – keresetektől). Kevésbé egyértelmű ugyanakkor, hogy a fenti forrásszövegek összevetése, s különösen a *Codex*-beli rendelkezés alapján úgy tűnik, az *a. r. a.* és az *actio furti* – ha nem is minden esetben, de bizonyos tényállásokban – egymással lényegében felcserélhető, alternatív viszonyban álló, azonos célokát szolgáló keresetek voltak, melyek között csak az előzőleg is említett aktív legitimációs szabályokban volt különbség, így ha a tolvaj és a sértett vagy passzív alany között házasság állt fenn, akkor nem az *actio furti*, hanem az *a. r. a.* volt megindítható ellene. Illetve volt még egy különbség: a fentiekben csupán utaltunk rá, e körben azonban különös jelentőséget kap a két keresetben való marasztalás különbözősége is. Míg ugyanis az *actio furti* (tetten nem ért lopás esetén) legalább a lopott dolog értékének kétszeresét kitevő *poenára* ment, s egyúttal infamált is, addig az *a. r. a.* elsősorban természetbeli marasztalásra (tehát a dolog visszaadására), s ha ez nem volt megvalósítható, a dolog eltulajdonításakor meglévő értékének, ha az azóta magasabb lett, e magasabb értéknek a megtérítésére – vagyis mindenképpen *simplumra* – azzal, hogy a marasztalás nem eredményezett *infamiát* sem a pervesztes alperesnél.^[11] Mindebből viszont az is következik, hogy az *a. r. a.* a fenti *Codex*-beli esetben az *actio furtival* – mely köztudomásúlag a római jog története folyamán mindvégig tiszta büntetőkere-

[11] S ekként lesznek értelmezhetőek a C. 6, 2, 22, 4c. forrásszöveg befejező szavai: „(...) ne ex huiusmodi occasione inter maritum et uxorem, qui non bene secum vivunt, aliqua machinatio oriat, et forsitan marito volente uxor eius et trahatur et furti patiat, poenalem condemnationem”, vagyis a császári rendelet indoka éppen az *actio furtival* való perlés esetén e mindenképpen magasabb összegű *poenában* való marasztalás elkerülésének szándéka lehetett amellet, hogy ebben jelentős szerepet játszhatott a Wacke, Liebs és Guarino által is kiemelt, a házasság és a válás koncepcionálisan eltérő iustinianusi megközelítése is.

set volt – azonos jellegű, de mindenestre azonos funkciójú kellett, hogy legyen, hiszen azokban az esetekben, amikor a házastárs valamely okból nem indíthatott *a. r. a.*-ot a tolvaj ellen, olyankor a harmadik személy minden további nélkül *actio furtival* perelhette őt. Így tehát az *a. r. a.* jellegét illetően megállapítható, a C. 6, 2, 22, 4 textusban – már csak az alapul fekvő tényállásoknak az *a. r. a.*-ot „általában” megalapozó magatartásokhoz képest vett különbözőségénél fogva is – elsődlegesen és egyértelműen az *a. r. a.* pönális jellege, karaktere, vagy legalábbis – az *actio furti* kiváltó szerepe folytán – pönális funkciója dominált, s a kereset egyébként igen jelentős reiperszekutórius vonásai a kérdéses tényállásokban egyértelműen háttérbe szorultak, illetőleg a *condictio furtivával* való – a szakirodalomban szintén vitatott – összevetésre adtak lehetőséget.^[12]

Ehhez képest a fentiekben vizsgált *Digesta*-helyek alapján egy egészen más kép rajzolódik ki: ha ugyanis az *a. r. a.* a klasszikus kori jogtudósok véleménye szerint is egyszerűen az *actio furti* – házastársak rendelkezésére álló – alternatívája lett volna a fenti tényállásokban, akkor már számukra is alternatív igénybe vehetőnek kellett volna lennie ezekben az esetekben, melyről azonban e források hallgattak, ezzel egyrészt kétségkívül teret engedve „óvatosabb” (a forrásbeli kontextushoz jobban ragaszkodó) és „merészebb” (a forrásbeli kontextustól elszakadó) értelmezéseknek is, másrészt viszont, egyfajta *a contrario* érvként, megerősítve Paulus azon – a fentiekben a kereset reiperszekutórius jellege kapcsán már utalás szintjén hivatkozott – megállapítását, mely szerint

[12] Mindenképpen utalni kívánunk rá, hogy Wacke, 1963, 140-143. és 150. szerint a D. 25, 2, 6, 4 és a C. 5, 21, 3 – jelen írásban nem vizsgált, a tolvaj házastárs örökösinek felelősségével kapcsolatos – textusok alapján arra lehet következtetni, hogy a C. 5, 21, 3 helyen felvett rendelet megalkotásával (290-ben vagy 293-ban, Diocletianus és Maximianus császárok idején) egyúttal kísérletet tettek az *a. r. a.* átértelmezésére egy reiperszekutórius célú, de pönális keresetté. Jóllehet ezen átértelmezési kísérlet rövid életű volt, hiszen a *Digesta* már a régi (klasszikus kori) szabályok szerint rendelkezett e kérdéstről – Iustinianus tehát (a fenti különleges eseteket leszámítva) visszatért ugyan a klasszikusok koncepciójához, de – különösen a császári rendeletekben – nem tekinthetett el ettől a kísérlettől, mely kétségkívül hatással volt a jogéletre, az *a. r. a.* gyakorlatára (a Codexben említett jogtudói vita tehát akár ebből is fakadhatott). Mindezekre figyelemmel érdemes áttekinteni végül, miként foglaltak állást a fentiekben hivatkozott szerzők az *a. r. a.* jellegével kapcsolatban. A fentiekben ismertetett álláspontunk – mely szerint az *a. r. a.* az alapul fekvő cselekményt, s élethelyzetet tekintve egy deliktuális alapokon nyugvó, de klasszikus (kori) formájában, s funkcióját tekintve reiperszekutórius keresetnek tekinthető – Wacke, 1963, 144-146. megállapításaira vezethető vissza, így ő a keresetet a klasszikus és iustinianusi jog szerinti formájában is reiperszekutóriusként határozta meg, még ha nem is tudott egyes pönális vonásaitól eltekinteni. Lényegében azonos eredményre jut Liebs, 1972, 146-149., bár e körben rámutat Wacke – Levy nyomán megfogalmazott – álláspontjának egyes kevésbé tartható megállapításaira, végül azonban a kereset hol pönális, hogy reiperszekutórius jellegével kapcsolatban úgy fogalmaz, „Bei den Konkurrenzen der *a. r. a.* ist von dieser Zweitgesichtigkeit der Klage allerdings kaum mehr etwas zu verspüren. Insofern wird sie durchweg als allein sachverfolgende Klage behandelt.” Guarino – egyes kérdésekben Liebs által kritizált, vö. pl. Liebs, 1972, 150. [107]-es lábjegyzet – nézete szerint (ld. pl. Guarino, 1995, 120. és 155-157.) a kereset (legalábbis bevezetésekor) szintén reiperszekutórius jellegű volt. Mint azonban arra utaltunk is, e nézet a szakirodalomban vitatott (ld. pl. Valiño, 1968, 431-437.), s többek között éppen a kereset természetének vitatott jellege adta a motívációt Wacke kutatásaihoz is.

D. 25, 2, 21, 5 (*Paulus libro 37 ad edictum*): „Haec actio licet ex delicto nascat, tamen rei persecutionem continet (...)”

Mindenestre bárhogyan is értelmezzük a kereset jellegére, funkciójára vonatkozó forrásokat a fenti esetekben, éles az ellentét az *a. r. a. Codex*-beli szerepe és a *Digestában* olvasható klasszikus (kori) koncepciója között (mely utóbbi jóval inkább a kereset reiperszekutórius jellegét támasztja alá), így kétségkívül megállapítható, hogy az *a. r. a.* alkalmazhatóságának – az *actio furtiva*l való viszonyában – a fenti „határterületekre” történő fokozatos kiterjesztésével egyidejűleg szükséges volt engedni a kereset jellegére vonatkozó dogmatikai feszes-ségből (s nagyobb teret engedni a kereset eleve meglévő pónális vonásainak), mely a praktikus gondolkodású római jogtudósoktól – a formatakarékosság elvével is összhangban – egyébként sem állt távol. Mindez jól mutatja, az *a. r. a.* természete mennyire összetett, s közel sem fogalmazható meg olyan egzakt módon, hogy tisztán egyik, vagy másik jól ismert kategóriába lenne sorolható.^[13]

2. Végkövetkeztetések

Az *a. r. a.* és az *actio furti* alkalmazásának határterületeit bemutató források vizsgálata alapján arra következtethetünk, hogy az *a. r. a.* jellegének sajátos kettőssége annak megalkotásától fogva egész fennállása alatt, mindvégig fennállt. A megalkotásához vezető jogpolitikai indokok és az alapul fekvő élethelyzet sajátosságai egy, az *actio furti*tól különböző, reiperszekutórius kereset kialakítását tették indokolttá, így élesen megkülönböztetve és elhatárolva mind funkcionálisan, mind koncepcionálisan a házastársak közötti lopás – valamint további tényállási elemek fennállása – esetén igénybevehető *acti*ót a lopás esetére szóló általános keresettől; e körülmény sem fedhette el ugyanakkor az elkövetési magatartás egyértelműen deliktualis, s így elsősorban pónális keresetet előírányzó jellegét. E kettősség a későbbiek folyamán a kereset alkalmazhatóságának a tanulmányunkban vizsgált határterületekre történő fokozatos kiterjesztése folyamán akként jelentkezett, hogy mindinkább előtérbe kerültek az *a. r. a.* pónális karaktervonásai, ekként a kereset közelebb került az *actio furti*hoz, a köztük korábban fennálló éles határvonal pedig némileg elmosódott; ekkor azonban

[13] Végül – mivel e problémára eleve csupán érintőlegesen utaltunk – röviden foglalkozunk azal a kérdéssel is, miként viszonyul a fenti esetekhez az *a. r. a.* elméleti megalapozásaként szolgáló, a házassági vagyontársaság korábbiakban felvetett gondolata. Kétségtelen – mint arra Wacke, 1963, 103. [132] is utal –, hogy a fenti tényállásokban e probléma alapvetően nem merült fel, hiszen ezek során tipikusan olyan kötelmi viszonyokon belül mozgunk, melyekben a dolgok tulajdoni viszonyai nem vitásak: azok tipikusan a harmadik személy tulajdonában állnak, kivéve, amikor a férj a haszonkölcsönbe adó (D. 25, 2, 28) – s ebben az esetben éppen, hogy felmerül a vagyontársaság gondolata, ti. a férjet megillető (?) *condictio*val kapcsolatban; ezzel összefüggésben részletesebben ld. a tanulmányunk I. részében írtakat. Nem kizárható az sem, hogy a házastársak közötti – akár csak természetes – vagyontársasággal való lazább összefüggése miatt volt lehetséges az *a. r. a.*-nak a *Codex*-beli tényállás alapján történő kiterjesztése, míg a *Digestában* olvasható esetekben a kereset megőrizte e tekintetben eredeti jellegét.

a kereset eredeti, funkcionális, s nem utolsósorban perjogi sajátosságai nem tudták feledtetni annak reiperszekutórius jellegét. Ezért úgy a két kereset viszonya, mint az *a. r. a.* jellege összetett, s dinamikusan változó volt.

IRODALOMJEGYZÉK

- Guarino, Antonio (1995): *Res amotae*. In: *Pagine di Diritto Romano VII*. Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, Nápoly.
- Krüger, Paul (1907): *Justinianische Entscheidungen streitiger Rechtsfragen im Codex und in den Digesta*. Böhlau Nachfolger, Weimar.
- Liebs, Detlef (1972): *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht. Zur Geschichte der Scheidung von Schadensersatz und Privatstrafe*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Valiño, Emilio (1968): *Las Relaciones Básicas de las Acciones Adyecticias*. In: *Anuario de historia del derecho español*. 38. sz. Ministerio de Justicia, Madrid.
- Wacke, Andreas (1963): *Actio rerum amotarum*. Böhlau Verlag, Köln-Graz.

•
Halász Géza, *Balkon*

Természeti törvények a társadalomtudományokban

ABSTRACT

The present study examines the philosophical question of the extent to which the laws of natural structures affect the thinking of social sciences, especially the functioning of man-made organizations. The laws of physics, biological analogies, and mathematical modeling carry axioms that apply to all social subsystems. The statistical examination of the study in the Scopus publications from 1996 to 2020 looked for basic concepts referring to certain laws of the natural sciences in the titles, abstracts, and keywords of the articles.

Keywords: natural structures ■ Scopus publications ■ statistical examination ■ laws of natural sciences

I. BEVEZETÉS

A tudománnyal egyidősnek tekinthető ismeretelméleti tétel szerint az ember alkotta szerveződések, szervezetek (intézmények) működésében a természet törvényszerűségei érvényesülnek. A társadalomtudományok fejlődése idővel saját paradigmákat épített fel, maga mögött hagyva a természettudományos analógiákat. A természeti törvény (kissé régimódinak tűnő) fogalmát nem filozófiai megközelítésben, hanem a természettudományok törvényszerűségeire vonatkoztatva használjuk. Filozófia kérdésének tekintjük azt a kérdést is, hogy a természeti törvények valós létezők lennének-e, vagy csupán a valóságról alkotott modellek.

A valóság egységes természeti törvények szerinti leírásának törekvése az ógörög filozófia óta kísér(t)i az emberi gondolkodást. A szofisták különbséget tettek a természeti és a társadalmi törvények (*nomosz*) között, azonban Arisztotelész és Platón már minden jelenséget egy törvény, a *telosz*, azaz a dolgok természetében rejlő cél mozgatóerejével magyarázott. Ez a teleologikus tudományfilozófia G. Galilei koráig uralkodott, innentől új „törvény”, a matematika vált a természet

egységének uralkodó paradigmájává. I. Newton hatására a XVIII. században a filozófiai is a matematika, a világ mechanisztikus képletezésének hatása alá került (Descartes, Spinoza, Leibniz, Pascal). A XIX. században a modern természettudomány, különösen az élettan szintén a társadalomelméletek magyarázó modelljévé kezdett válni (Schelling, Schopenhauer, Spencer, Nietzsche, Bergson). Ennek betetőzése volt Ch. Darwin biológiai evolúcióelmélete, amely a XX. században a társadalomelméletekben is axiómává kezdett válni. A társadalomtudomány vonzódása folyamatosan erősödött a természeti törvények iránt. A nagy elődök, Galilei, Newton, Darwin sikerei arra ösztökélték a kor filozófusait és társadalomtudósait, hogy a kauzalitás elvére épülő axiómákra törekedjenek (David Ricardo, Jeremy Bentham, Herbert Spencer). Idővel a társadalomtudományok ontológiai alapkérdésévé vált, hogy biológia és a matematika nyelvén kifejeződő természeti törvényektől egyáltalán eltérhet-e a társadalmi jelenségek működése? A szabad akarat tétele feszült a mechanikus determinizmusra épülő természeti törvényekkel szemben. A társadalomtudományok és a természettudományok egységes halmazában a XVIII. századig a természeti törvények egységes érvényesülése még evidencia volt. Még a korai szociológia is a biológia és a fizika eredményeiből épített társadalomelméletet (Auguste Comte). A menedzsmenttudomány és szervezetelmélet idővel azonban saját szociológiai tételeket alkotott, és egyre ritkábban kísérletezett a természettudomány, különösen a biológia működési modelljeivel.^[1] A matematikával kapcsolatos idealisztikus elvárások is mérséklődtek a XX. század elejétől, különösen a végtelen sokaság axiomatikus problémái és a kvantumfizika határozatlansági tételei miatt. A matematika már nem az univerzális törvények igényével, hanem „csupán” a leghatékonyabb ismeretelméleti, leíró eszközként jelent meg. A társadalomtudományok a szabad akarat dogmájával és saját diszciplínák kimunkálásával törekedtek egyre nagyobb távolságot tartani a természettudomány, különösen a matematika követelményeitől.^[2] A tudomány lényege, hogy univerzális modelleket keressen az életjelenségekre. A természeti törvények társadalmi és kulturális érvényesülését a XX. század első felétől a rendszerelmélet, a „*scientific management*” és a *kibernetika* törekedtek igazolni, elsősorban a fizikai törvényekből kiindulva. Később a biológiai evolúció törvényeinek az emberi társadalmak viselkedésében megfigyelt érvényesülése hozta létre a szociobiológia tudományát, illetve a szervezetökológiát.^[3] A „biologizmus” tágabb értelemben a biológiai analógiákat (bio-logosz) vonatkoztatja a társas viselkedés törvényszerűségeire. A fentiek alapján került azonosításra tíz természettudományos eredetű alapfogalom, amelyek a kutatás tudományometriai-statisztikai vizsgálatának tárgyai lettek.

[1] A biológiai analógiákra építő szociológia képviselői voltak: Gustave Le Bon, Félix Le Dantec, Lewis Henry Morgan, Somló Bódog, Jászi Oszkár, Méray-Horváth Károly.

[2] A közgazdaságtan egyik nagy vitatétele a természettudományos (matematikai modellező) módszer alkalmazhatósága (Róna, 2019, 532-542.).

[3] Hannan – Freeman, 1989; Reeves – Levin – Ueda, 2016.

II. MÓDSZER

A fenti tételek demonstrálása céljából azt vizsgáltuk, hogy az 1996-2020 közötti Scopus publikációkban a természettudomány egyes törvényeire utaló alapfogalmak milyen dinamikával és milyen mértékben vannak jelen a cikkek címében, absztraktjában és kulcsszavaiban. A SciVal rendszer kimutatja, hogy az egyes kutatási területek milyen mértékben jelentek meg az egyes tudományterületekhez (*subject areas*) sorolt Scopus publikációkban. Az alapfogalmak a természettudomány elveire és módszereire utalnak, ekként kutatási jelenlétükkel formálják az azokat befogadó társadalomtudományi paradigmákat és módszereket is. A befogadást az adott cikk címének, absztraktjának és kulcsszavainak vizsgálatával végzi a keresőrendszer.

A vizsgálat az alábbi tíz természettudományos eredetű alapfogalmat kereste: darwini evolúció, entrópia, reziliencia, hálózattudomány, szociobiológia, biomatematika, rendszerelmélet, homeosztázis, kibernetika, szocio-ökológia.

Ezek az alapfogalmak a kutatás szerint a SciVal által használt 27 tudományterület mindegyikének publikációiban jelen vannak változó mértékben. A kutatás azt vizsgálta, hogy a természettudományos eredetű alapfogalmakat befogadó publikációkkal a *social science* terület

- a tudományterületek között milyen súllyal szerepel,
- egyes kiemelt tudományterületekhez képest milyen arányt képvisel,
- valamint vizsgálta a publikációk dinamikájának és abszolút számának mértékét.

Alapfogalom	Kutatási megállapítás
darwini evolúció	A social science terület 503 publikációval 14%-át teszi ki az összesnek, viszont megelőzi pl. a medicine területet (419).
entrópia	A vizsgált alapfogalmak közül az entrópia témakörében jelent meg a legtöbb publikáció a társadalomtudományi területen belül az elmúlt 25 évben, a social science terület 6.797 publikációval szerepel, ehhez társul még a decision science (5.902) és a multidisciplinary kutatások (4.005).
reziliencia	A reziliencia területén exponenciálisan nő a társadalomtudományi közlemények száma az évek függvényében, a közlemények közel a negyede társadalomtudományi vonatkozású. A social science terület 36.151 publikációval közelében van a téma engineering területen történő kutatási volumenéhez (38.373).
hálózattudomány	A social science terület 17.252 publikációval megelőzi a mathematics-t (13.634) és a physics-t (11.275), valamint közelít az engineering-hez (27.351).
szociobiológia	A social science terület 395 publikációval az összes kutatás 33%-át képviseli.
biomatematika	A social science terület 51 publikációval az összes kutatás 6%-át képviseli, közelít a computer science-hez (97), amelynek gyökerei a biomatematikáig nyúlnak vissza.
rendszerelmélet	Exponenciálisan nő a társadalomtudományi közlemények száma az évek függvényében, a social science terület 62.015 publikációval az összes kutatás több, mint 10%-át képviseli.
homeosztázis	A social science terület 885 publikációt jegyez.
kibernetika	A social science terület 3.185 publikációval az összes kutatás több, mint 1/3-a, és közelít az engineering területéhez (3.762).
szocio-ökológia	A social science terület 23.754 publikáció az összes kutatás 1/3-a, közel azonos mértékű az environmental science mértékével (23.337).

1. táblázat: A vizsgált alapfogalmak előfordulásának számossága a social science terület vonatkozásában (forrás: saját szerkesztés)

	Kulcsfogalom	Leggyakoribb tudományterület	Közlemények száma 1996-2020 között	Társadalomtudomány	Arány
1	darwinian evolution	Biochemistry, Genetics and Molecular Biology	991	95	10%
2	entropy	Physics and Astronomy	219 592	6 493	3%
3	resilience	Social Sciences	105 993	25 700	24%
4	network science	Computer Science	2 570	348	14%
5	sociobiology	Agricultural and Biological Sciences	1 309	367	28%
6	biomathematics	Mathematics	295	19	6%
7	systems theory	Engineering	40 978	6 287	15%
8	homeostasis	Biochemistry, Genetics and Molecular Biology	6 287	949	15%
9	cybernetics	Engineering	33 749	3 431	10%
10	socioecology	Agricultural and Biological Sciences	258	56	22%
	Összesítve		412 022	43 745	11%

2. táblázat: A kulcsfogalmak előfordulásának számossága és aránya a leggyakoribb tudományterületeken (forrás: saját szerkesztés)

III. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK MAGYARÁZATA

A kutatás két általános konklúziója: a társadalomtudományi kutatások a teljes kutatási spektrumon belül növekvő arányban és növekvő számban használják a természettudományos elveket. A vizsgált természettudományos eredetű alapfogalmak által érintett publikációk tizede társadalomtudományi vonatkozású. A kutatási eredmények szélesebb kontextusát és magyarázatát öt tételben vizsgáljuk, egyben bemutatjuk a vizsgált alapfogalmak jelentését és társadalomtudományi érvényesülésének okait.

1. „Minden egy rendszer”

A valóság és minden jelenség természeti egységének ősi gondolata a XX. század elejének ún. rendszerelméletében kapott új erőre. A „rendszer” mint fogalom a természettudományból érkezett (Ludwig von Bertalanffy). A rendszerelmélet a jelenségek megértésének és leírásának kínál modellt, többnyire matematikai logika szerint. A rendszerelmélet mellett további matematikai alapozású episztemológiai kísérletként jelent meg az ún. scientific management, amely az üzemi munkafolyamatok hatékonyságát javító módszert (időtanulmányok, költségelemzés) keresett (F. W. Taylor). Egy másik irányt mutatott a kibernetika, amely a szabályozás, vezérlés, információfeldolgozás általános törvényeit kereste (Norbert Wiener). A kibernetika is a természettudományok analógiáit kezdte alkalmazni a dinamikus rendszerekre, így a szervezetek működésére is. Az analógiák alkalmazása a „minden rendszer azonos” elvek mentén történő működésének premisszájából indult ki. Ilyen analógia a fiziológiában kidolgozott alapfogalom, a *homeosztázis*, amely a belső környezet dinamikus állandóságát (alkalmazkodó képességét) jelenti az élő szervezetekben. A dinamikus állandóság azt jelenti, hogy a sejtek csak a belső környezet dinamikus stabilitása mellett tudnak létezni. A kibernetika ezt úgy fordította le, hogy minden rendszerben kell egy olyan szabályozás, amely kompenzálja a külvilágnak a rendszerre gyakorolt zavaró hatásait, illetve elősegíti a rendszer alkalmazkodását a változó külső feltételekhez. Ennek az az előfeltétele, hogy a rendszer észlelje a külvilág hatásait, vagyis információt tudjon felvenni és feldolgozni. A társadalomtudományban, az ember alkotta szervezetek egészének és szervezeti egységeinek működésére vonatkoztatva a homeosztázis elve olyan vezetési és szervezési eszközökre mutat, amelyek a külső kihívásokhoz való alkalmazkodás során a működési egyensúly megtartására figyelnek, az ehhez szükséges gyors információáramlást és döntésképeséget biztosítják.

A rendszertan kulcsfogalma az *adaptáció*, amely már a korai evolúciós elméletekben is jelen volt (J.B. Lamarck). A szociológiában H. Spencer, később T. Parsons az adaptáció tételéből vezette le a társadalmi rendszerek struktúrájának a környezet követelményei szerinti átalakítását. A másik példaként hozható analógia a *reziliencia*, amely újkeletű fogalom a szervezésemélet területén, és a homeosztázis elvéből is építkezik. A rezilienciaelmélet a környezeti erőforrásszervezés területén alakult ki annak felismerésével, hogy a társadalmi-ökológiai rendszerek működését nem egyensúly, hanem állandó változékonyság jellemzi.^[4] A reziliencia elvének gyors népszerűségét az ökológiai és társadalmi válságok sorozata is segítette. A természetes rendszerek belső egyensúlyához reziliencia-képesség kell. Napjaink COVID-19 járványa is aktuálissá teszi a kérdést, miszerint hogyan lehet az alkalmazkodóképességet erősíteni a társadalmi rendszerekben, így a szervezetekben. Az ökológiában a reziliencia a rendszer

[4] A rezilienciaelmélet ökológiai alapjait Buzz Holling írta le 1973-ban, munkájára a 21. század elejére a környezettudományok egyik legnagyobb hatású irányzata épül (Kuslits, 2020, 1648-1656.).

képessége arra, hogy az ún. lassú változókat stabilan tartsa. Az ökológiai kutatások mutattak rá arra is, hogy a *biodiverzitás* erősíti a reziliencia képességét, mivel a funkcionális képességek és a redundancia biztonságát adja. A reziliencia a szervezetek menedzsmentjében a váratlan eseményekkel szemben a működési stabilitás és a gyors reakció képességét jelenti. A társadalmi szervezetek „biodiverzitása” az alkotók képességeinek sokszínűségét jelenti, amely humánpolitikai alapelveként működhet.

A rendszermélet által a természeti folyamatokból, így a biológiai evolúcióból kinyert másik modell: az optimalizálás. Az optimalizálás a természet törvénye, amelyet az emberi és technológiai környezetre is kiterjesztve a társas viselkedés mintázatának tekinthetünk. Az optimalizálás egyik biológiai példája a kolóniákban, rajokban élő állatok (méhek, hangyák, halak, madarak) ún. rajintelligenciája (*swarm intelligence*), amely az önszervező, decentralizált egységek együttműködési mintája. A decentralizált rendszerelemek kollektív működésében ezek olyan modellek, amelyek életre hívtak olyan új tudományos módszereket, mint az „evolúciós számítástechnika” (*evolutionary computing*). Az emberi közösségek virtuális szervezésében (pl. közösségi média, vállalatirányítási rendszerek) a kollektív intelligens viselkedés algoritmusainak és optimalizálásának kidolgozása új együttműködési mintákra tanítja az emberi közösségeket.^[5]

2. Az entrópia

Az entrópia a hőtan második törvényeként ismert, de a tudomány az életjelenségek más területein is mint univerzális fejlődésméleti axiómát azonosította.^[6] Az entrópia törvénye szerint a zárt rendszerek önmozgása az egyre nagyobb rendezetlenség felé halad, azaz előbb vagy utóbb minden struktúra lebomlik. A hétköznapiakban ezt a dolgok szükségszerű amortizációjának is hívjuk. Abból az energiaszintből, amely a rendezettséghez szükséges komplexitást fenntartja, az entrópia állandóan „elvesz”. Megfordítva: az atomi szintű zűrzavarból keletkező energia tart rendet, de csak időlegesen. Az entrópia leküzdéséhez az energiaráfordítást mindig növelni kell, máskülönben a rendszert az entrópia energiavesztése szétbomlasztja, ezért minden létező a komplexebbé válás felé törekszik. A komplexebb struktúrák építése tehát evolúciós kényszer. Ez a komplexitás és az entrópia dinamikus kapcsolata. Az entrópia az ember alkotta szervezeteket is bomlasztja. A szervezetnek folyamatosan változnia, alkalmazkodnia és fejlődnie kell ahhoz, hogy ne gyengítse a természetes entrópia, az energiavesztés. Az állandó változás és komplexebbé válás tehát a túlélés és a hatékonyság szükséglete, ahogyan a természetben is. A társadalmi szervezet, az információáramlás gyorsaságát és komplexitását fokozva, döntéseit és ügyvi-

[5] Zafeiris - Vicsek, 2018.

[6] Christian, 2019, 37.

telét hatékonyabb szintre emeli. A komplexitás növekedése az entrópia elől történő „menekülés”. A társadalmi szervezetek működésében az entrópia a bürokratizmus, a nehézkes, rossz és korrupt működés törvényszerű veszélyét jelenti. Az intézmények folyamatos „megreformálása” és fejlesztési kényszere gyakran öncélú és politikai túlmozgásnak tűnik. Az entrópia logikája szerint azonban egy intézményt fejlesztési „prés alatt” kell tartani, máskülönben az entrópiikus energiavesztés belső nehézségi ereje szétbomlasztja, lassítja és korrumpálja a szervezet működését.

3. Az evolúció

Az evolúció a hellén filozófia óta érlelődő elmélet, amely a XIX. századtól a biológiában teljesedett ki, és hatott vissza univerzális társadalmi elméletként valamennyi tudományterületre. A „fokozatos fejlődés” gondolata évszázadokon át fel-felbukkant a deista (a világot isteni beavatkozás nélkül elképzelő) antik gondolkodóknál (Anaximandrosz, Empedoklész, Epikurosz, a római Lucretius). Darwin A fajok eredete című művének előszavában Arisztotelészt idézi meg, mint a természetes szelekció fogalmának forrását. Leibniz, Kant és Malthus is társadalmi jelenségekből következtettek az evolúció elméletére.^[7] Az evolúció témáját egyébként Darwin előtt Robert Chambers A teremtés nyomai című népszerű műve (1844) hozta be a köztudatba.^[8] Az evolúció, mint a „természet haladásának” koncepciója Herbert Spencer szociológiájában is már Lamarck (Darwin előtti) biológiai munkáinak hatására jelenik meg. A fajok biológiai evolúciójának darwini gondolata az egyes populációk fennmaradását a természetes kiválasztódás elméletére alapította.^[9] Darwin érdeme volt, hogy a természetes kiválasztással és a komplexitás növekedésének magyarázatával a fajok fejlődését átfogó elméletbe foglalta és igazolta. Az evolúcióelmélet a természettudományban minden törvényszerűség felsőbb törvényévé vált, és fokozatosan a létezés minden szintjének működési modelljeként jelent meg. Az elmélet alap gondolata az „alkalmazkodó szétterjedés”, amelynek tételei:

- a. a replikáció, azaz egy információ (mintázat) sokszorozódása,
- b. a replikáció mutációja,
- c. a legjobban alkalmazkodó mutációk túlélése (természetes kiválasztódás).

Az evolúció magyarázó modellje lett az élettelen anyag működésének, a molekuláris szintű fejlődésnek, a különböző biológiai szerveződési szinteknek

[7] Th. Malthus a népesedésre állított fel olyan fejlődéselméletet, amely a természetes kiválasztódás analógiáit alkalmazta (Malthus, 1978), 1803-ban könyv formában is megjelent, kora egyik legnépszerűbb olvasmánya volt.

[8] A Vestiges of Creation 1844-ben névtelenül jelent meg, 1884-ben jelent meg könyvben a szerző (R. Chambers) műveként (halála után).

[9] Darwin, 2001.

a génektől a sejteken át a neurális rendszerekig. Modellként való alkalmazása továbbment a kulturális, a társadalmi és a technikai (technológiai) organizáció szintjeire is. Az evolúció biológiai fejlődéseméletből az egyre komplexebb szerveződési szintek egymásra épülésének univerzális törvényévé vált. A tudományos siker egyik oka, hogy az evolúció tétele összekapcsolódott az információszerveződés elvével. Eszerint a fejlődés alapegysége mindig egy információs (viselkedési) mintázat (algoritmus), amelyet replikációs kényszer hajt. A biológiában ez triviális, de a társadalmi, azaz kulturális jelenségeknek is ez a magyarázata: az agyban létrejövő koncepcióstruktúra sokszorozódási és túlélési küzdelmét látjuk.^[10] A többszintű evolúció elmélete szerint nemcsak egyedek, de a csoportok szintjén, azaz a csoportok között is szelekciós küzdelem folyik.^[11] A *szociobiológia* mint kutatási terület létrejöttét az evolúciós stratégiának az emberi társadalmak viselkedésében tapasztalt érvényesülése ihlette.^[12] A *szociobiológia* a szociális magatartás szerveződését biológiai analógiák alapján vizsgálja. Ennek alapja az a tétel, hogy a társas viselkedés is az evolúció következménye, így annak magyarázatát is biológiai fejlődés törvényeire kell alapozni. A másik innovatív tudományterület, a szervezeti ökológia, a biológiai fejlődés modelljeiből magyarázza a társadalmi szervezetek (pl. vállalatok) fejlődését, növekedését, különböző formáit vagy elhalását. A szervezetek versengését is a környezeti (természetes) szelekció (kiválasztódás) modellje szerint vizsgálja, így a szervezetek sokféleségét kompetitív kiválasztódás eredményének látja.^[13]

Az evolúciós törvények számos további területen is analógiaként működhetnek a szervezetmenedzsmentben. A növekvő komplexitás törvénye a biológiai evolúció tétele, de a társadalmi evolúció szintjén napjaink technológiai fejlődése is igazolja. A biológiai fejlődés során a komplexebb információfeldolgozással működő organizmusok nagyobb hatékonysággal alkalmazkodtak környezetükhöz. A legsikeresebb prototípus az emberi agy és idegrendszer lett. Az emberi társadalom alkotta szervezetek az emberfélék első hordáitól, törzseitől, kis falvaitól több tízezer év alatt nagyon összetett társadalmi együttélési formákat hoztak létre. Ha egy társadalmi szerveződés (pl. hivatal, egyesület, vállalat) létrejön, szükségszerűen elindul a komplexebb válás útján. Ezt a folyamatot a szervezet növekedéseként és bürokratizálódásaként is érzékeljük. A növekedésnek ez a természetes útja gyengítheti a működési hatékonyságot, ha az összetettebb belső szervezet nem jelent szervezettebb működést. A szervezethez feltétele az információfeldolgozás méretarányos gyorsasága, illetve az információáramlás és szabadsága.

[10] Csányi, 1980, 97.; Campbell, 1965, 19-49.; Dawkins, 1990.

[11] Wilson, 1994, 585-654.

[12] Wilson, valamint a Wilson - Lumsden szerzőpáros könyvükben matematikai modellekkel mutatják be, hogy a genetikai evolúció milyen összefüggésben van a kulturális jegyek szelekciójával.

[13] Hannan - Freeman, 1989.

A másik tétel a replikáció törvénye, azaz egy információmintázat sokszorozódása, amely minden egyedi társadalmi szerveződés belső életében is jelen van. A szervezeti, vezetői kultúra, a működési hatékonyság, a közösségi etika és további szervezetszociológiai elemek is alapvetően a belső kulturális evolúciót uráló információ és viselkedési mintázatok és azok mutációinak függvényei. Az evolúció elméletében alkalmazkodó terjedésnek nevezett jelenség képes új értelmezési keretbe helyezni a szervezeti vezetők, szervezeti egységek, döntések és folyamatok eredményességét vagy életképességét. Az alkalmazkodó terjedést szolgáló egyéni és szervezeti kvalitások, mint pl. az együttműködés, a kommunikáció, a motiváció a „természetes szelekció” társadalmi szervezeten belüli környezeti tényező. Az alkalmazkodó terjedés törvényét a szervezetszociológia az „*adaptive management*” és az „*adaptive performance*” irányzataiban modellezte.

4. A biológiai analógiák

Az evolúció metaforikus vonatkoztatása a társadalmi szervezetekre általánosabb szinten a biológia további analógiáinak alkalmazását is megalapozza. A sejtek, az immunrendszer vagy az idegrendszer felépítése és folyamatai a társadalmi organizáció megértésében is hasznosulhatnak. A biológiai struktúrák közel 3,8 milliárd éves „modellkísérletek” eredményei, a túlélés, azaz a fejlődés legsikeresebb prototípusai.

A menedzsment olyan tételei, mint a tanulási folyamatok, a döntési helyzetek, a válságkezelés mind-mind a biológiai adaptáció és működés alapfogalmai is egyben. Egy sejt felépítésével és működésével analóg lehet egy város vagy egy vállalat szerkezete: a sejtmag az információs és tervközpont (genom), a mitokondriumok az erőművek, a mikrotubulusok az autópályák, a lizoszómák a személyszállítók, a kinezinek az áruszállítók, a városfal a sejthártya, a Golgi-készülék a postahivatal.^[14] Molekuláris gépek működtetik a sejtet, a gének építési vállalkozók, az anyagcsere (metabolizmus) analóg az információcserével, a homeosztázis analógiáját pedig fentebb már érintettük.^[15] Csermely Péter a sejszintű válságkezelés modelljében bemutatja, hogy a sejt a hálózati mag felől a periférikus csomópontokat mozgósítja, hogy a legteljesebb hálózati tudását használja a megoldásban. A biológia tehát a válsághelyzetben újraszervezi a rendszeren (azaz a sejten) belüli információs keresztkapcsolatokat, villámgyorsan új tudáshálózatot épít, mert kreativitásra van szüksége a megoldáshoz.^[16] A menedzsment nyelvén ez azt jelenti, hogy a megoldásban nem a top-down modell és nem a rutinszerű szervezés, hanem a hálózatos tudásgyűjtés a célszerűbb. A sejt belső csomói „összefognak a bajban”, és összekapcsolt cso-

[14] Christian, 2019.

[15] A társadalmi rendszerek biológiai analógiáiról ld. Hoffman, 2012.

[16] Csermely, 2018, 615-623.

portokba szervezve keresik a leghatékonyabb adaptációt.^[17] Más megfogalmazásban, a sejtek a válságkezelésben deliberatív (demokratikus) működési modellre térnek át. Normál, rutinszerű helyzetekben visszatérnek a „centralizált irányításra”, ez a gyors, begyakorolt döntések területe. A válsághelyzet hatékony megoldása viszont decentralizált és demokratikusabb (többszereplős) folyamat.^[18] Per analogia vállalati működésben ez azt jelenti, hogy a kiszámíthatatlan környezetben adaptívabb tud lenni egy világos policy-k mentén működő, de decentralizált döntésekre épülő szervezet. A hierarchikus működés rendet ad az üzemi működésnek, de vannak feladatok, így a kreatív válságkezelés, amelynél hálózati gondolkodás kell, ezt tanítja a biológiai rendszerek működése. A sejtek deliberatív stresszkezelése úgy is értelmezhető, hogy válsághelyzetben a sejt növeli a döntési pontok összetettségét és színességét, egyben a kreatív pontok redundanciáját. A sokféleség, a pluralitás, a diverzitás kultúrája innovatívabb és rugalmasabb környezetet teremt, mint a centralizált monokultúrák.

Érdekes biológiai analógiát kínál a sejtek altruista viselkedése is. Az altruista egyed akár saját kárára is segíti társát. A menedzsment tanok a szervezeten belüli, versenyelvű egyéni teljesítményt hangsúlyozzák. A sejtek működése nem versenyelvű, azaz minden sejt támogatja az egész szervezetet, sőt fel is áldozzák magukat a közösségért, pl. az ún. apoptózis, azaz a sejthalál ezt demonstrálja. Az élet kifejlődése is feltehetően sejtek altruista egyesüléséből (prókarióta egyesülésből vagy arche és prokarióta egyesülésből) ered.^[19] A társadalmi szerveződések működésében a munkatársak közötti önzetlenség, vagy a vezetői altruizmus, pl. kollektív hibáért történő vezetői felelősségvállalás az együttműködési kultúra magas szintjét mutatja, amely összefügg a szervezet hatékonyságával is.

Az immunrendszer analógiája azt üzeni, hogy egy rendszer robosztus jellege növeli a rezilienciát, azaz bizonytalan környezetben jobb adaptációs (megoldó) képességet eredményez. A robosztus rendszer nehezkesebb lehet, de nehezen kiszámítható környezetben mégis eredményesebb a túlélés szempontjából. A fentebb már vizsgált szociobiológia és a szervezeti ökológia is egyre kiterjedtebb körben fogadja be a biológia analógiáit az emberi társadalmak működésének kutatásába.

5. A szervezetek matematikája: a hálózatelmélet

A tudomány régi ideálja a természeti rendszerek matematikai képletekbe foglalása. Newton a *Principiákban* a természetfilozófia matematikai alapjait, azaz a fizikai mozgástörvények, a gravitáció, a klasszikus mechanika képleteit dolgozta ki.^[20] A kvantumfizikában a szubatomi világra új képletet keresett

[17] Csermely, 2017, 215.

[18] Csermely, 2017, 216.

[19] A Lynn Margulis által kidolgozott endoszimbiózis elmélet idézi: Christian, 2019, 139.

[20] Newton, 1686.

Max Planck, Nils Bohr és Erwin Schrödinger, utóbbi a hullámfüggvény kiterjesztését a biológia területére is megkísérelte. Az ún. biomatematika nyitánya Alan Turing 1952-ben megjelent *A morfogenezis kémiai alapjai* című műve lett, amely a természetben kialakuló minták képződésének képletét kereste. A kvantumtudománya és a genetika meghaladta a darwini evolúcióelmélet tételeit, és a mintázatok matematikája felé navigált. A mintázatokból hálózatok lettek, a XXI. században a hálózatelmélet lett a komplexitás modellezésének új eszköze. Születőben van a minden jelenségre, így minden társadalmi szerveződésre is érvényes matematikai leírás módszere, azaz az emberi kreációknak a természet nyelvére történő lefordítása.^[21]

A hálózatok szerkezetének és működésének modelljei a természeti törvények közös halmazaként kapnak egyre szélesebb körben visszaigazolást. A hálózatelmélet minden rendszerre érvényes törvényszerűségeket keres, így egy általános rendszerelmélet igényével írja le a kémiai, a fizikai, a biológiai, a társadalmi és a technológiai jelenségeket is. A minden létező jelenséget információs mintázatként kezelő felfogás a hálózatok hálózatát látja, amelyben minden létező (kémiai, biológiai, társadalmi-kulturális, technológiai) információegység komplex áramlása és kölcsönhatása zajlik. Míg az evolúcióelmélet lineáris és hierarchikus fejlődési szerkezetet (szinteket) ír le, a hálózatelmélet ezek horizontális kiterjedését és kölcsönhatását (kapcsolatait) mutatja be. A hálózatszemlélet a „hálózat tulajdonságainak univerzalizálását” keresi.^[22] Eszerint számos hálózatelméleti szabályszerűség különböző elemzési szinteken és különböző aktorokat és kapcsolatokat vizsgálva mindenhol igaznak bizonyulhat.

Az univerzalizálást a matematikai eszközökkel történő modellezés, az ún. *gráfok* jelentik. A komplex rendszereknek azonos hálózati tulajdonságaik vannak, ezek általános tulajdonságok, amelyek természetes egységekre törekednek.^[23] A létező jelenségeknek ez a közös tulajdonsága erősíti a filozófia és a tudomány örök sejtését a mindent leíró egységes természeti törvények létéről. A természeti törvények létre két filozófiai válasz adható: ezek vagy a létező valóság részei, vagy nemlétező, csupán a valóságot magyarázó modellek. A kérdés visszanyúl az antik filozófiák nominalista-realista, univerzálialk-partikuláris kettős metafizikai világlátásához. A hálózat – mint logikai-matematika módszer – kiválóan alkalmas a komplex rendszerek leegyszerűsítésére is. A hálózatszemlélet fejlődésének az Erdős Pál és Rényi Alfréd nevével fémjelzett gráfelmélettel közel egyidőben a biomatematika (A. Turing) adott lendületet, amely felismerte a mintázatok és hálózatok modellező szerepét a természetben. Ezen a nyomvonalon napjainkban a menedzsment tudománya formálja a saját hálózati paradigmáját.^[24] A biológia hálózati kutatásai a menedzsmentben itt is adaptálhatóak, azaz a gének, a sejtek és az ideghálózat alkalmazkodó hálózatként a társadal-

[21] Barabási, 2017.

[22] Molnár, 2020, 15.

[23] Csermely, 2017, 216.

[24] Baksa – Drótos, 2021, 69-80.

mi struktúrákra is analógiaként használhatóak.^[25] Az emberi agy hálózatlító képessége minden területen adott, hiszen az agy maga is egy ideghálózat alkotója.^[26] Agykutatási példaként, amikor az agy az információ mennyisége és komplexitása miatt stresszhelyzetbe kerül, a kevés információt analizálni képes bal agyfélteke telítődik, a jobb agyfélteke érzelmi alapú (intuitív, ösztönös) döntései kezdenek dominálni, így elkezdődik a holisztikus és vizuális (kevésbé analitikus) csomópontozás, amely segít rendezni az információtömeget. Per analógia az ember alkotta szervezetekben, az információtömeg kezelésében az analitikus képességek mellett ott kell lennie a szintetizáló hálózati képességnek is. Mindennek a társadalmi szerveződések vezetésére és működésére történő vonatkoztatása viszonylag könnyű feladat. A komplex rendszerek modellezésében a hálózatelmélet a növekvő mennyiségű és összetettséggű információáramlás megértéséhez is hozzájárul. Az analitikus képesség csődöt mondhat nagyobb információmennyiségnél, a hálózati gondolkodás segít rendet vinni a káoszba. A hálózati szemlélet egy szervezetben képes a nagy adatmennyiségből kiválasztani a kevés hasznos és fontos adatot.

A társadalmi szerveződések működésében a hálózati modellezés a szervezeti tagok és egységek közötti kapcsolatokban mintázatokat és összefüggéseket rajzol fel. Ezek mutathatják például, hogy az információk, a tudás vagy az erőforrások milyen útvonalakon haladnak a szervezetben. Mindez képet ad a szervezetben belüli kommunikációs problémák okáról, illetve a közösségi tanulás minőségéről. A természetes (ún. véletlenszerű) hálózatoknak közös tulajdonsága, hogy viszonylag sok, nagy felszámú csomópontjuk (*nodus*) van, sokkal több éllel, mint a többi csomópont. Egy erős csomópontot szoros követnek kevésbé kötött csomópontok. Ez az ún. skálafüggetlenség, azaz vannak olyan csomópontok, amelyeknek sokkal több szomszédjuk van, mint amennyi a szomszédok átlagos száma. Az ember alkotta társadalmi szervezetek formális-hierarchikus szervezete normatív szinten eltér a természetes hálózatok fenti jellemzőitől. A hierarchikus szervezetek valós (*de facto*) információs folyamatai és kapcsolatai is közelítenek a természetes hálózatok törvényeihez.^[27] Normatív szinten az ember alkotta szervezetekben a hierarchia centralizált, a természeteshez közelítő hálózat viszont decentralizált szervezetű. A két modell hatásköreinek és folyamatainak dilemmája is a hálózati törvények mentén közelíthető. A természetes hálózat az információáramlás nyitottsága és gyorsasága szempontjából optimálisabb, mint a hierarchia. A hierarchia viszont a döntések végrehajtásában a top-down centralizált információáramlást tudja hasznosan alkalmazni. Ha egy szervezet kreativitását és hatékonyságát akarjuk növelni, az információátviteli csomópontok sokasága, a döntés és az információáramlás megosztása fontos. A hierarchia és a természetes (skálafüggetlen) hálózat megfelelő kombinációja a fentiek miatt is kulcsfontosságú egy szervezet irányításában és menedzsment-

[25] Csermely, 2015, 15.

[26] Csermely et al., 2009.

[27] Varga – Ruppert – Barabási, 2019, 32.

jében. A hierarchikus rendszer alárendeltsége kiegészül a hálózati mellérendeltséggel, a döntés együtt-döntést, a parancs együtt-működést is jelent. A természetes hálózat alaptípusaként fentebb már bemutatott deliberatív-demokratikus és altruista sejtműködés együttműködő modelljei hasonló tanulságokkal szolgálnak a társadalmi szervezeti kultúra számára. A válságkezelés és problémamegoldó képességek tekintetében a természetes hálózatok nagyobb hibatűrő képességgel bírnak. Ennek magyarázata, hogy a krízis hiába gyengít sok véletlenül választott pontot, a rendszer közben összefüggő tud maradni. Másfelől viszont a célzott támadásokkal szemben sérülékenyebbek, mert kevés nagy csomópont kiiktatásával a hálózat szétesik. Az internet, a világháló (www), az ideghálózat skálafüggetlen (véletlenszerű) hálózatai erre példák. Az ember alkotta szociális közösségek hierarchikus-normatív működési hálójá nem skálafüggetlen, de az informális szinten mégis kialakul a skálafüggetlen, természetes hálózatosodás. A hierarchikus hálózat rugalmatlanabb, kevésbé adaptív és sérülékenyebb, mert a kevés uralkodó csomópont(ok) bénulása az egész hálózatot lebénítja. Stabil környezetben és kiszámítható változás esetén jelent előnyt a hierarchikus háló, jobban irányítható és kontrollálható. A társadalmi szervezetekben a kétfajta hálózatos szerkezet együttállása jellemző, így inkább a szervezeti és vezetési kultúra szintjén kérdés, melyik a dominánsabb. A szervezetek felépítésének és működésének optimalizálásában a hálózati törvényszerűségek új lehetőségeket nyitnak meg.^[28] A hatékonyság szervezeti ökonómiáját meghatározza, hogy hol vannak az egyeztetési, a döntési és a végrehajtási csomópontok, és különösen hol vannak az információs csomópontok. A hierarchia-elv és a természetes hálózatok törvényei között kell optimalizálni a csomópontok (decentrumok) számát és elhelyezését. A nagy szervezetek komplexitása jobban kontrollálható, ha a szervezeti csomópontok száma kevesebb, és azok a legoptimálisabb információs (döntési) pozícióban vannak a hálózatban. A komplex rendszerek kontrollálhatósága, a csomópontok topológiája és dinamikája végső soron a fizikai és matematikai statisztika módszerével kap új elveket a hálózattudományban.^[29] A fenti módszerek inspirálóan hatnak olyan új megközelítésekre, amelyek kormányzati vagy igazgatási szervezetek működésében mintázatokot, azaz algoritmusokat keresnek a hatékonyság fejlesztése céljából, illetve elemzési és összehasonlítási alapként.^[30]

[28] Baksa - Drótos, 2021.

[29] Liu - Barabási, 2016.

[30] Meijer - Lorenz - Wessels, 2021.

IV. KONKLÚZIÓK, VITA

Francis Bacont az empirizmus úttörőjeként tiszteljük, aki már a tudományágak differenciálódásának hajnalán (XVII. század) is a tudományok közös filozófiájának fontossága mellett érvelt. A természeti struktúrák törvényszerűségeiről való tudásunk azóta kiteljesedett. Az évszázadok törekvése a mindent leíró és keretbe foglaló univerzális természeti törvényekről a társadalomtudományokban is jelen volt és jelen van. A fizika tételei, a biológiai analógiák és a matematikai modellezés minden társadalmi alrendszerre érvényes axiómákat hordoznak. A matematikai leíró módszer univerzalitása napjainkban a hálózati törvényeken keresztül látszik igazolódni. Az egyszerűsítő törvények és teóriák kritikája szerint minden tudományos tételnek készen kell állnia arra, hogy a kísérletek megcáfolják, ezért az állandó verifikáció és falszifikáció folyamatában hipotézisek maradnak.^[31] Ősi vita ez a filozófia és az empirizmus között, amely része a tudományos módszerelméletnek. A skálafüggetlen hálózatok, és általában is a hálózatelmélet egyszerűsítő modelljének univerzális érvényesülését szintén egyre több kritikus tudományos tétel törekszik cáfolni. A cáfolat lényege, hogy a szofisztikált kísérleti mérések képesek ellenbizonyítani a skálafüggetlen hálózatok mindent átható jelenlétét. A Barabási-féle univerzális teória koncepcióval szemben (*epistemic clash*, M. Jacomy) a kísérletek (*experimentalists*) eredményeinek diverzitásában hívó inductivista-empiristák állnak.^[32] A kritikák sem tagadják azonban, hogy a komplexitás törvényei és a hálózatelmélet a társadalom és a szervezetek megértésében és fejlesztésében új lehetőségeket rejt. A hálózatelmélet sem csupán a skálafüggetlen hatványozódásról szól, hanem a természet hierarchia-mintázatainak társadalmi megjelenéséről is.^[33] A hierarchia mint univerzális törvény felismerése a társadalmi-politikai ideológiák küzdelmét is befolyásolhatja. Álláspontunk szerint mindez együtt új episztemológiai keretet jelenthet a társadalom és szervezeteinek vizsgálatában, például a kommunikációs és mozgási mintázatok, a szervezeti értékrend és kultúra, a kollektív tanulás, a versengő együttműködés, az innováció, illetve a technológiai alkalmazkodás egzaktabb leírására és jobb megértésére. Ezek együttesen a szervezetelmélet természettudományos megalapozású új, közös paradigmáit alakíthatják ki. A menedzsment, a szociológia vagy a szociálpszichológia egységesebb, közös szervezetelméleti tudást kaphatnak, a különböző diszciplináris teóriák közös interdiszciplináris platformra épülhetnek fel. A tanulmányunkban bemutatott természettudományi axiómák nem jelentik a társadalmi cselekvés magyarázatára született sokszínű paradigmakészlet átírását, viszont annak további bővítésére kínálnak lehetőséget.

[31] Popper, 1997, 50.

[32] Jacomy, 2020.

[33] Zafeiris - Vicsek, 2018.

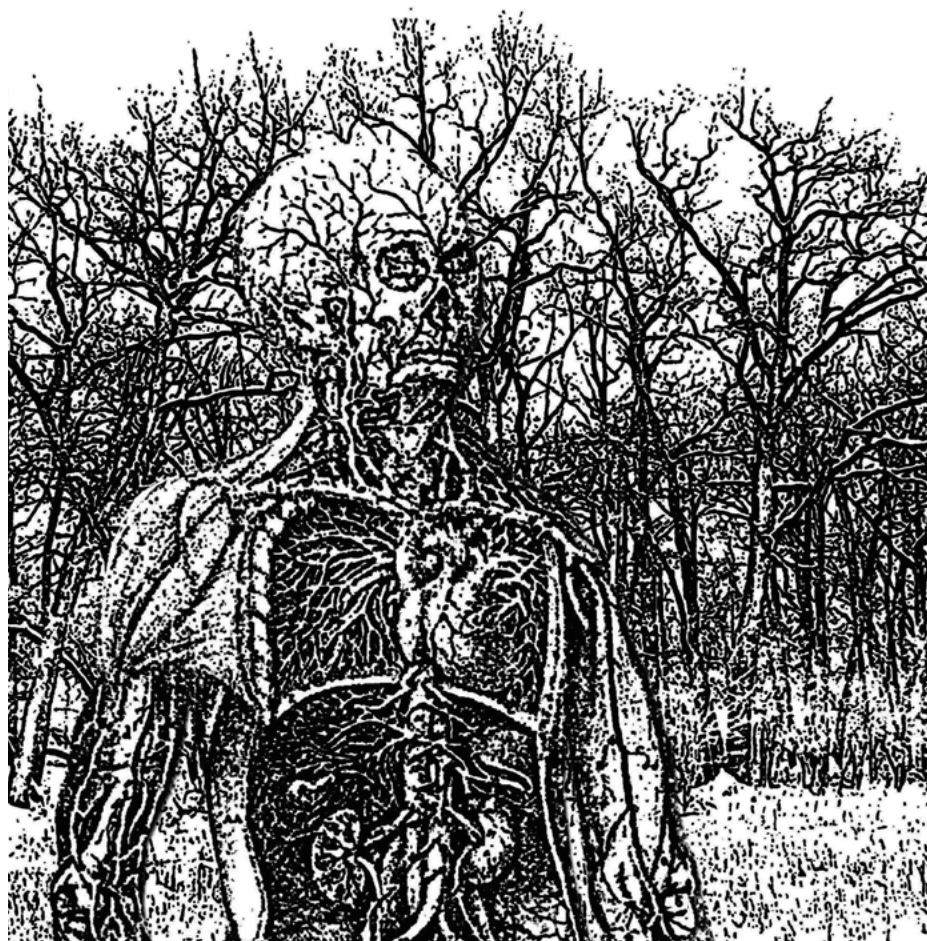
IRODALOMJEGYZÉK:

- Baksa Máté – Drótos György (2021): A szervezetek hálózatelmélete. Gondolati lépések egy új paradigma felé. In: *Magyar Tudomány*. 2021/1. sz.
- Barabási-Albert László (2017): *A hálózatok tudománya*. Libri, Budapest.
- Campbell, Donald T. (1979): Variation and selective retention in socio-cultural evolution. In: Barringer, Herbert R. – Blanksten, George I. – Mack, Raymond W. (eds.): *Social change in developing areas: A reinterpretation of evolutionary theory*. Schenkman Publishing, Cambridge.
- Chambers, Robert (1994): *A Vestiges of Creation*. Reprint Edition. University of Chicago Press, Chicago.
- Christian, David (2019): *A nagy történelem*. Akkord Kiadó, Budapest.
- Csányi Vilmos (1980): *Az evolúció általános elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csermely Péter – Kovács István – Nánasi Tibor (2009): Hogyan küzdik le a válságokat a biológiai hálózatok, és mit tanulhatunk el tőlük? In: *Magyar Tudomány*. 2019/11. sz.
- Csermely Péter (2015): Hogyan alkalmazkodnak a hálózatok? In: *A természet világa*. 2015/I. sz.
- Csermely Péter (2017): A természetben előforduló hálózatok szerkezetének és átalakulásának általános vonásai. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A határok átlépése: Módszertani analógiák, közös problémák és szemléleti párhuzamok a humán és a természettudományos gondolkodásban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Csermely Péter (2018): A demokrácia mint a túlélés többmilliárd éves evolúciós eszköze. In: *Magyar Tudomány*. 2018/5. sz.
- Darwin, Charles (2001): *A fajok eredete*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Dawkins, Richard (1990): *The Selfish Gene*. 2nd Edition. Oxford University Press, Oxford.
- Hannan, Michael T. – Freeman, John H. (1989): *Organizational Ecology*. Harvard University Press, Cambridge.
- Hoffmann, Peter M. (2012): *Life's Ratchet: How Molecular Machines Extract Order from Chaos*. Basic Books, New York.
- Jacomy, Mathieu (2020): Epistemic clashes in network science: Mapping the tensions between idiographic and nomothetic subcultures. In: *Big Data and Society*. 7(2).
- Kuslits Béla (2020): Reziliencia: változás és állandóság társadalmi-ökológiai rendszerekben. In: *Magyar Tudomány*. 2020/12. sz.
- Liu, Yang-Yu Liu – Albert-László, Barabási (2016): Control principles of complex systems. In: *Reviews of Modern Physics*. Vol. 88/2016.
- Lumsden, Charles J. – Wilson, Edward O. (1981): *Genes, Mind and Culture: The Coevolutionary Process*. Harvard University Press, Cambridge.
- Malthus, Thomas Robert (1978): *An Essay on the Principle of Population*. J. Johnson, London.
- Meijer, Albert – Lorenz, Lukas – Wessels, Martijn (2021): Algorithmization of Bureaucratic Organizations: Using a Practice Lens to Study How Context Shapes Predictive Policing Systems. In: *Public Administration Review*. Vol. 10/2021.
- Molnár László (2020): A rendszer- és hálózatszemlélet jelentősége az IKT társadalmi hatásainak modellezésében. In: Sasvári Péter (szerk.): *Rendszerelmélet*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Newton, Isaac (2016): *Principia: The Authoritative Translation*, University of California, Berkeley.
- Popper, Karl R. (1997): *A tudományos kutatás logikája*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

- Reeves, Martin – Levin, Simon – Ueda, Daichi (2016): The Biology of Corporate Survival. In: *Harvard Business Review*. January/February, 2016.
- Róna Péter (2019): A természet törvényei versus a társadalom szabályai a közgazdaságban. In: *Magyar Tudomány*. 2019/4. sz.
- Varga Melinda – Ruppert Péter – Barabási Albert-László (2019): Komplex hálózatok szerkezetének elemzése és modellezése. In: Auer Ádám – Joó Tamás: *Hálózatok a közszolgálatban*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Wilson, David Sloan – Sober, Elliott (1994): Reintroducing group selection to the human behavioral sciences. In: *Behavioral and Brain Sciences*. Vol. 17(4)/1994.
- Wilson, Edward Osborne (1975): *Sociobiology: The New Synthesis*. Harvard University Press, Cambridge.
- Zafeiris, Anna – Tamás, Vicsek (2018): *Why We Live in Hierarchies?: A Quantitative Treatise*. Springer, Berlin.

• Halász Géza, *Ultrahang*

•
Halász Géza, Nature

Tabu vagy kontextus? - A strasbourgi emberi jogi bíróság újabb döntései a horogkereszt tilalmáról

ABSTRACT

As a restriction on freedom of expression, the ban of symbols of totalitarian regimes is generally accepted in Europe. The legitimate reason for this is the historical situation in which the victims of totalitarian regimes still live with us, and the relatively young democracies want to prevent the return of toxic ideas and dictatorships. The peculiarity of symbolic speech is that the symbols used can have multiple meanings, so there may be a need to punish the use of these symbols only in case of promoting totalitarian systems and ideologies. This paper aims to analyse two legal cases arising from the prohibition of the use of swastikas and points out how consistently the court interpretation takes into account the context of the use of symbols and the historical background of symbols.

Keywords: freedom of expression ■ swastika ■ ECtHR

I. A DIKTATÚRÁK SZIMBÓLUMAIRÓL ÉS TILALMUKRÓL - EURÓPAI ATTITÜDÖK ÉS JOGPOLITIKAI KERETEK

A 20. század önkényuralmi rendszerei és világháborúi olyan mély sebeket ejtettek az emberiség kollektív emlékezetében, amelyek nemcsak a személyesen érintettek száma miatt, de az emberi és a közösségi értékekben végzett rombolás súlya alapján is hosszú távon velünk maradnak. A totalitárius rendszerek érdekes sajátossága az ideológiai szimbólumrendszer használata. Ezek a szimbólumok lényeges szerepet játszottak a diktatúrákban a rendszer megteremtésében, fenntartásában, és még bukásuk után is hatással bírnak. Ez utóbbi valószínűleg azokra a társadalmi jelenségekre világít rá, amelyek kitermelték a totá-

lis rendszereket, és továbbra is relevánsak társadalmi-politikai kontextusban. A politikai hatalom és rend legitimációjában jelentős szerepet játszó hagyományok és vallásosság, pontosabban a belőlük fakadó rituálék és szimbólumok általában is fontosak a politikai identitás létrehozásában, illetve a politikai közösség kohéziójának megteremtésében. A totalitárius rezsimok szimbolikája és „ikonográfiája” közeli kapcsolatban áll e rendszerek politikai ideológiájával, továbbá ezeket a jelképeket túlnyomó többségükben ősi kultúrák jelképrendszeréből választották – üzeneteiket tehát ezek ismeretében lehetséges feltárni.^[1]

A náci diktatúra vagy a nyilas rémuralom viszonylag rövid időszaka is maradandó nyomot hagyott a történelemben, a hosszabb ideig létező totális rezsimok pedig a magánszférába való behatolással többgenerációs élményekké váltak, ugyanis az emlékezet nemcsak az explicit jelképeket köti e rendszerekhez, de a mindennapi élet megannyi jelenségét is. Ez és különösen a totalitárius politikai rendszerek jelképekhez való vonzódása eredményezi, hogy az önkényuralmi rendszerek szimbolikája meglehetősen sokszínű. Az általuk használt vagy hozzájuk köthető jelképek jogi megítélését szolgálja, ha e jelképeket konkretizáljuk, ami néhány szimbólum explicit néven nevezésével, de a diktatórikus rendszerhez való kötődés megragadásával is lehetséges. A feltár tehát sokszínű, ha a szimbólumok használatának korlátozását tűzzük ki célul. Az első körben azok a szimbólumok szerepelnek, amelyeket a diktatórikus rendszerek hivatalosan használtak, majd további, egyértelműen az önkényuralmi rendszerekhez köthető jelképek következnek (például a fasiszta vesszőnyaláb,^[2] a Franco-rendszer vesszőnyaláb-jelképei, a nyilasok által használt árpádsávós zászló vagy a diktatúrák fegyveres szervezeteinek egyenruhái). Bizonytalanabb talajon járunk, ha felidézünk, hogy a rendszerre utalás szimbolikus üzenetét hordozhatják bizonyos mozdulatok (a náci karlendítéses köszöntés), személynevek (a személykultuszból fakadóan Marx, Lenin, Tolbuhin, Adolf Hitler stb. neve), kifejezések (például „felszabadulás”, „életter”), könyvek (tipikusan a *Mein Kampf*), zenék (például diktátorok kedvenc zeneszerzői), szobrok (akár ikonikus személyeket ábrázolnak, akár például a Vörös Hadsereg hőstetteinek tisztelegnek), egyéb alkotások (festmények stb.), hivatalosnak mondható politikai-ideológiai doktrínák (fajelmélet, osztályharc), jeles naptári napok (április 4., május 1., november 7. stb.) tekintetében. Ezek a jelképek megjelenhetnek explicit és kódolt formákban is (például az általános vélekedés szerint a 88 a náci „Heil Hitler”-köszöntés számkódja).^[3]

A szimbolika absztraktabb formáinak (a jelképekbe tömörített üzenetek) érdekes jelensége, hogy kevés az önállóan alkotott, új szimbólum: a rezsimok általában archaikus forrásokból merítenek, ezzel is erősítve legitimá-

[1] Az áttekintés alapja: Sviličić – Maldini, 2013, 570-573.

[2] Madarász, 2014, 108-109.

[3] A kódok sokszínűségéhez ld. a <https://dasversteckspiel.de> portált, illetve a Spiegel Online cikket (Spiegel Online: Truth about 88. New Book Reveals Secret Meaning of Neo-Nazi Codes, 2011).

ciójukat. Az ősi jelképek eredeti jelentéstartalmát az ideológiák a saját javukra módosítják, alapjaikban megváltoztatva vagy elvetve a korábbi-eredeti jelentésüket.^[4] Ebből származik az interpretációs kihívás: az adott szimbólum immár több üzenetet hordoz, és kontextustól, értelmezéstől vagy kommunikációtól függően többféle dekódolása lehetséges. A jelen dolgozatban nem szükséges az egyes jelképek részletes fejlődéstörténetét (például épp a szvasztika^[5] több ezer éves múltját) feldolgozni, elegendő annak rögzítése, hogy egyes szimbólumok (sőt a legtöbbjük) már az önkényuralmi rendszereket megelőzően léteztek. Ezzel az ismerettel természetesen a jogalkalmazónak rendelkeznie kell, hogy az adott helyzet megítélésakor a jelképek jelentésrétegeit, lehetséges üzeneteit feltárhassa.

Az önkényuralmi rendszerek jelképeivel kapcsolatos jogpolitikai attitűdök és jogi viták mögött sajátos történelmi dinamika rejlik. A szimbólumokkal szembeni tilalmak nyilván a rendszerek bukása után merülhetnek fel, ennek kézenfekvő legitimációs, politikai indoka pedig az új berendezkedésnek az előző rendszerrel szembeni pozicionálása.^[6] Másrészt a tilalmak megjelenése a politikai kommunikációs mezőben alapjogi kérdéseket is felvet, elsősorban a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban. Ezek a tilalmak így – politikai háttérüket tekintve – tudatos intézkedések, és mint ilyenek, az adott időszakban a szimbólika egyfajta újraértékelését jelentik. A kelet- és közép-európai új demokráciákban még egy generációnyi idő elteltével is problémát jelentenek a régi rezsimek szimbólumai, és kreatív kihívásokkal gazdagítják az alapjogi diskurzust.

Egy példaként Koltay András a *Vajnai-ügyben* hozott, a szimbólumok többértelműségére alapozó érveléssel operáló EJEB-döntés kritikájaként megfogalmazza: „Ami a vörös csillag többértelműségét illeti, ez Magyarországon nem feltétlenül igaz. A több mint négy évtizedig tartó diktatúra nehezen gyógyuló sebeket okozott. A rendszer áldozatai és a magyar történelmet alaposan ismerők emlékezetében a vörös csillagról aligha a nyugat-európai baloldali mozgalmak egyenlő választójogért folytatott küzdelme jut eszükbe, sokkal inkább a vörös csillag lehullása a középületekről 1956 októberében és 1989 során. Ez a szimbolikus aktus nem a baloldali eszmék elutasítását jelentette, hanem a gyűlölt önkényuralmi rendszer eltörlésének csillapíthatatlan vágyát testesítette meg. A vörös csillag tehát mást jelenthet Magyarországon, Litvániában, Kambodzsában és Franciaországban vagy Olaszországban.”^[7]

Az Európa Tanács fellépése a náci és fasiszta önkényuralmi jelképekkel szemben a 20. század második felében inkább a rasszizmus és xenofóbia elleni küzdelem kontextusában jelentkezett.^[8] Ezt némileg később (a keleti blokk

[4] Sviličić – Maldini, 2013, 570.

[5] Imádta a világot, amíg Hitler el nem lopta: a szvasztika (mult-kor.hu: Imádta a világot..., 2011).

[6] Sajó, 1995; Teitel, 2000.

[7] Ld. Koltay, 2010, 79.

[8] Ld. ECRI General Policy Recommendation No 1 on combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance (1996), valamint ECRI General Policy Recommendation No. 15 on Combating Hate Speech (2015).

felbomlása miatt) követte a kommunista rezsimiek örökségével és jelképeivel szembeni markánsabb kiállás. A Velencei Bizottság mindazonáltal a kommunista-szocialista rendszerek szimbólumai elleni fellépés európai standardjait (az EJEB-gyakorlatot) inkább a *Vajnai-ügytől* kezdte felvázolni.^[9] Az Európai Uniónak a totalitárius rendszerekkel szembeni állásfoglalásai is hasonló alapon nyugszanak.^[10] Az Unióban csak későn kezdődött parlamenti vita a kifejezetten a náci és fasiszta szimbólumok és jelszavak tilalmáról (2005, 2017).^[11]

A Velencei Bizottság szerint^[12] a szóban forgó jelképek tilalma szinte szükségszerűen ütközik a véleménynyilvánítás és az egyesülés szabadságával, ezért e kiemelt értékek védelme miatt alapos vizsgálatra van szükség az intézkedések elfogadhatóságának megítélésékor. A törvény általi meghatározottság^[13] mércejét tekintve az államok szabályozási megoldásait aszerint csoportosíthatjuk, hogy a szimbólumokat konkrétan megnevezik (mint például Magyarország) vagy (kevésbé elfogadhatóan) nem egzakt módon utalnak rá (például mint „totalitárius kommunista szimbólumok”). A tilalmat alátámasztó célkitűzések legitimitása^[14] több érdekléssel is alátámasztható. Az egyes tilalmak iránti nyomós társadalmi szükséglet igazolható a demokrácia védelmével (bár a rendszerellenesnek mondott pártok betiltása körültekintést igényel),^[15] valamint mások jogainak sérelme és a köznyugalom megzavarásának megelőzésével. A Velencei Bizottság a *Vajnai-ügyben* kifejtett bírósági álláspontot idézve kiemeli, hogy a totalitárius ideológia hirdetésének lehetősége nem elégséges indok a szimbólumok tilalmára, különösen, ha ezek többes jelentéstartalommal bírnak.^[16]

Megállapíthatjuk, hogy az önkényuralmi szimbólumok tilalmának igazolása részben a szélsőséges, rasszista megnyilvánulások és a gyűlöletbeszéd visszaszorítását, részben a totalitárius rendszerek elítélését és visszatérésük megakadályozását magában foglaló diskurzus része. Ezen általánosabb célok az egyének jogainak és a közrendnek a védelmét szolgálják. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy ez az önkényuralmi jelképekről folytatott diskurzus magában foglalja a náci és a fasiszta, valamint a kommunista rendszerek elutasításában tapasztalható kettős mérce kritikáját. Az ezzel kapcsolatos érvrendszer egyébként az EJEB gyakorlatából is meríthet.^[17]

[9] Ld. CDL-AD(2013)004-e.

[10] A Tanács együttes fellépése (1996. július 15.) az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján; a Tanács 2008/913/IB kerethatározata (2008. november 28.); az Európai Parlament 2009. április 2-i állásfoglalása.

[11] Legislative Observatory, 2017/3007(RSP), és European Parliament: Debates.

[12] CDL-AD(2013)004-e.

[13] CDL-AD(2013)004-e, [69]–[78].

[14] CDL-AD(2013)004-e, [79]–[83].

[15] CDL-AD(2013)004-e, [93].

[16] CDL-AD(2013)004-e, [121].

[17] Ld. ehhez: Koltay, 2010, 80-81.

Az egyes nemzeti jogrendszerekben található szabályozások^[18] közül a német és az orosz büntetőjogi normákat említjük meg itt. A német Strafrechtbuchban a 86. cikk az alkotmányellenes szervezetek propagandaanyagainak terjesztését bünteti. Ilyen szervezetnek minősülnek egyebek mellett az alkotmányellenes működés miatt feloszlott politikai pártok, de a tényállás alá esnek a korábban létezett nemzetiszocialista szervezetek célkitűzéseit támogató propagandaanyagok is. A propagandaanyag akkor tényállásszerű, ha tartalmában a szabad, demokratikus alkotmányos rend, illetve a nemzetek közösségének eszméje ellen irányul. Nem valósít meg bűncselekményt az oktatási-kulturális célzatú terjesztés. A 86a. cikk ezen túlmenően bünteti az ilyen szervezetek szimbólumainak terjesztését, nyilvános használatát, előállítását, kereskedelmét. A 86a. cikk (2) bekezdése konkretizálja a szimbólumok körét: zászlók, jelvények, egyenruhák, ezek részei, jelszavak, köszöntési formák, valamint az ezekhez megképzésig hasonló szimbólumok.^[19]

Oroszország alább alkalmazott büntető törvénykönyve (282. cikk) tiltja a szélsőséges szervezetek létrehozását, a szélsőséges (elsősorban náci) szimbólumok tilalma pedig a szabálysértési törvényben (20.3. cikk) található. Ez utóbbi szankcionálni rendeli a náci eszközök, szimbólumok és kellékek nyilvános használatát és propagálását (a kommentár szerint^[20] ez a német nemzetiszocialista párt és az olasz fasiszta párt által használt tárgyak, szavak, mozdulatok nyilvános helyeken való használatát jelenti, de ide tartozik azok népszerűsítése, gyártása, eladása vagy megszerzése is), ahogyan a szélsőséges szervezetek ilyen jelképeit is.

II. A SZVASZTIKA KÉT KONTEXTUSBAN

1. A tabu-helyzet: Nix v Germany (2018) ügy

Hans Burkhard Nix egy blogbejegyzésében (2014 tavaszán) Heinrich Himmler egykori SS-főnök képe szerepelt SS-egyenruhában, horogkereszttel az előlő zseben és karszalagján. A vulgáris hangvételű bejegyzésben Nix arról írt, hogy egy hivatalnok rasszista és diszkriminatív módon járt el német-nepáli származású lányával szemben, amikor egy szakképző tanfolyamra jelentkezett. A bejegyzés mondanivalóját Nix ezen, Himmler-idézettel is kísért képpel illusztrálta. A bíró-

[18] További tételes példákhoz ld. Lovász - Trócsányi, 2020 (az egyes országtanulmányok vélemény szabadságra vonatkozó pontjai), ill. Smuk, 2019, 237-240.

[19] Németországban a háborús és egyéb játékszoftverek tekintetében is alkalmazták a náci szimbólumok tilalmát, de ez oda vezetett, hogy a programok az eredetiekhez nagyban hasonlatos jelképeket kreáltak. Ld. BBC: Germany Lifts Total Ban on Nazi Symbols in Video Games, 2018.

[20] Ld. <https://koapkodeksrf.ru>, 2021, illetve Yudina, 2018.

ság az alkotmányellenes szervezetek szimbólumainak közzététele miatt pénzbüntetésre (a később enyhített első fokú ítélet még szabadságvesztésre is) ítélte.

A másodfokú bíróság kiemelte, hogy a blogbejegyzés tartalmát képező, hatósági eljárás miatti panaszkodás és a náci vezető Himmler és a Harmadik Birodalom között semmilyen összefüggés nincs, a vádlott sem utalt ilyen párhuzamra, valamint nem határolódott el a náci ideológiától. A müncheni bíróság megállapítása szerint Nix a képet „figyelemfelkeltő eszközként” használta fel. Az alkotmányellenes szervezetek jelképeinek használatáról szóló rendelkezés ezt éppen azért tiltja, mivel az volt a célja, hogy megakadályozza, hogy bizonyos szimbólumokhoz az emberek „hozzászokjanak”. Ezért ezeket a német törvények eltiltják minden kommunikációs felületről, tulajdonképp ún. „kommunikációs tabut” létrehozva. A bíróság mindazonáltal azt is hozzátette, hogy Himmler képen az egyenruha zsebében szereplő szvasztika igazából nem is volt kivehető az objektív megfigyelő számára.^[21]

A német bíróságok 1972 óta úgy értelmezik a 86a. cikket, hogy az abban foglalt tényállás megvalósulásához nem szükséges, hogy az elkövető a szimbólumot alkotmányellenes célok elérése érdekében használja, vagy akár hogy az alkotmányellenes szervezet céljaival való egyetértése jeleként tűnjön fel, és az sem, hogy a jelképhasználat konkrét veszélyt okozzon az alkotmányos demokráciára nézve. Ez a szabály egyszerűen tabut jelent, amely kiltja az ilyen szimbólumokat a német politikai életből. A használat többértelműsége sem mentesít a tilalom alól.^[22]

A Szövetségi Alkotmánybírósághoz benyújtott alkotmányjogi panaszában Nix a *Vajnai v. Hungary* ügyre hivatkozott, mondván, az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint is a véleménynyilvánítás szabadságát (az Egyezmény 10. cikkét) sérti, ha ilyen szimbólumok használata miatt büntetnek meg valakit. Azt is előadta, hogy a rendes bíróságok nem vették figyelembe azt a körülményt, hogy ő nem a náci politikust élte, hanem blogbejegyzéseivel társadalmi kérdésekre reflektált, ez esetben a német hatóságoknak egy migráns gyermekkel szembeni diszkriminatív eljárása miatt tiltakozott. A Szövetségi Alkotmánybíróság az alkotmányjogi panaszt érdemi vizsgálat (és indokolás) nélkül visszautasította.^[23]

Az EJEB felhívta korábbi megállapítását, miszerint az Egyezmény 10. cikke és a véleménynyilvánítás szabadsága az internetre és az ott közzétett képekre is kiterjed. A panaszos által kifogásolt szankció a 10. cikkben biztosított jogát érintette, annak jogszerűsége azon múlik, hogy bizonyítást nyer-e, szükséges korlátozásnak minősül-e egy demokratikus társadalomban. A Bíróság kiemelte, hogy meglehetősen szűkre szabott annak lehetősége, hogy a közügyekről szóló politikai szólás korlátozás alá essen. A Bíróság az emellett szóló nyomós érdeket a náci diktatúra történelmi hatásaiban mutatta ki.

[21] Nix v. Germany-ügy (2018), 17.

[22] Nix v. Germany-ügy (2018), 31-32.

[23] Nix v. Germany-ügy (2018), 28.

„Történelmi szerepük és tapasztalataik fényében a náci borzalmakat átélt államok különleges erkölcsi felelősséggel bírnak abban, hogy eltávolodjanak a náci által elkövetett tömeges atrocitásoktól. A Bíróság úgy ítéli meg, hogy ennek fényében kell tekinteni a jogalkotó döntésére, amely a náci jelképek használatát büntetőjogi úton szankcionálja, a náci jelképek használatát kitiltja a német politikai életből, a politikai béke fenntartása és a nácizmus újjáéledésének megakadályozása céljából.”^[24] A tényállás alól az oktatási, művészeti célú felhasználás mentesül, valamint, ha a közéletű épp a nácizmussal szembeni egyértelmű álláspontjának ad hangot. A Bíróság elfogadta, hogy a panaszos nem kívánt sem náci propagandát terjeszteni, sem gyűlöletre uszítani, blogbejegyzései pedig a közérdeklődésre számot tartó témákról szóltak.

Nem sikerült azonban bizonyítani semmiféle párhuzamot a Nix által kifogásolt, lányával szembeni hatósági intézkedések és a blogbejegyzésben használt náci szimbólum (vagy Himmler személye, politikája) között. Így aztán az EJEB elfogadta azt a német bírósági álláspontot, hogy az SS vezetőjének képe nyilvánvalóan csak figyelemfelhívó funkciót töltött be (*“eye-catching device”*). Az EJEB elfogadta, hogy a német politikai élet tabutémáját sértő volt a blog, a véleményszabadság korlátozása az ország történelmi tapasztalatai és politikai békéjének védelme érdekében legitim célt szolgált, egy demokratikus társadalom méltán érezhette annak nyomós szükségét. A pénzbüntetésre mérsékelt szankciók pedig arányosnak is mondhatók, nem melleleg azért, mert Nix urat korábban már többször is szankcionálták hasonló bejegyzései^[25] miatt.^[26]

2. A kontextus mérlegelése: Karatayev v Russia-ügy (2021)

A horogkereszt- vagy szvasztika ábrázolások kapcsán is fel lehet vetni azt, hogy a (náci) önkényuralmi rendszer úgy tette prominens szimbólumává, hogy annak történelmi háttere is volt – amelynek természetesen semmi köze sem volt a későbbi nemzetiszocialista ideológiához. Az utókor számára a szvasztika nagyon erősen összekötődött a náci rendszerrel, többes jelentésrétege ritkán merül fel.^[27] A kétezres évek elején egyes európai hindu egyházi vezetők a szvasztika „rehabilitációját” kezdeményezték^[28], és ehhez a mozgalomhoz köthető az Oroszországban történt eset, amely a strasbourgi fórumig jutott.^[29]

[24] Nix v. Germany-ügy (2018), 47.

[25] Angela Merkelt ábrázolta horogkeresztes náci egyenruhájában és Hitler-bajuszt rajzolt az arcára [13].

[26] Voorhoof, 2018, 53-56.

[27] Ld. a BBC riportját arról, hogy Angliában mennyire elterjedt a szvasztika – nem nációra utaló – megjelenése: BBC: Walls, floors and rocks..., 2014.

[28] BBC: Hindus want to ‚reclaim‘ swastika, 2005.

[29] <https://europeancourt.ru>, 2014.

Vlagyimir Karatayev, a *Zakubanye* című újság főszerkesztőjeként, 2007 elején tett közzé szerkesztőségi publicisztikát „A szvasztika védelmében” címmel. Ebben a hindu szervezetek Európa-szerte megjelent kampányára hívja fel a figyelmet, amely mozgalom a szvasztika náci konnotáció alóli felszabadítását tűzte ki célul. A publicisztika leírta a szimbólum történelmi jelentőségét a hindu, szláv és más kultúrákban, és ezt az állítását alátámasztotta képekkel is. Ezek közül az egyik egy tizennegyedik századi lepel volt egy bukovinai kolostorból, amely egy szent képe mellett több horogkeresztet ábrázolt; a másik pedig az oroszországi Vologda régióból származó, tizenkilencedik századi aranyhímzés töredéke volt, amely horogkeresztet tartalmazott, absztrakt virágmintával körülveve.

Ezen képek közzététele miatt szabálysértési eljárás indult, és Karatayev főszerkesztőt a szabálysértési törvény 20.3 § alapján 1000 rubeles pénzbírsággal szankcionálták, az adott lapszám valamennyi példányát pedig begyűjtve elkobozták. A főszerkesztő azzal érvelt, hogy nem közvetlenül náci szimbólumokat tett közzé, hanem kulturális tárgyakat; továbbá az írása pusztán a hindu szervezetek európai mozgalmának bemutatásáról szólt. Az eljáró hatóság szerint, ha a közzétett képek ugyan nem is a náci diktatúra szimbólumát ábrázolják, de nagyon hasonlóak ahhoz. A képekhez tartozó írás szövegét nem is tartotta szükségesnek megvizsgálni, értékelni. Ezt az álláspontot osztotta a fellebbezést elutasító bíróság 2007 nyarán, jöllehet – a kulturális minisztérium helyi szerve által kiadott szakértői vélemény szerint is – a bemutatott képeken szereplő szvasztikát nem lehet összekeverni a náci által használt horogkereszt-szimbólummal.^[30]

Az EJEB megjegyzi, a szabálysértési törvény mellett az szélsőséges tevékenységek elleni küzdelemről szóló (2002-es) törvény is büntetni rendeli a náci jelképek használatát. 2019-ben mindazonáltal a törvényt módosították, és ettől kezdve megengedi a náci szimbólumok használatát, amennyiben az a náci ideológiával szembeni negatív attitűdöt hirdeti, vagy semmi jelét nem mutatja, hogy azt népszerűsíteni, felmenti akarná.

A strasbourgi bíróság, befogadván a kérelmet, több tisztázó kérdést is feltett Oroszország irányába. Abban nem volt vita a felek között sem, hogy a szabálysértési bírság és elkobzás az Egyezmény 10. cikkébe foglalt véleményszabadság korlátozását valósította meg. A Bíróság megállapította, hogy az alkalmazott orosz jogszabályok (és az alkalmazó hatóságok) abban az időben általános tilalmat létesítettek a horogkereszt használatára, tekintet nélkül a jelképhasználattal kapcsolatos véleménynyilvánítás tartalmára. Az EJEB hivatkozott a Nix- ill. a Vajnai-ügyben tett megállapításokra is. A Bíróság azonban itt kiemelte, hogy az orosz bíróságok elmulasztották értelmezni a szimbólumok ábrázolásának kontextusát. Pusztán arra alapozott ítéletük, hogy a közzétett képek nagyon hasonlóak a náci jelképekhez, mellőzi a kontextuális

[30] Karatayev v. Russia-ügy (2021), 5-11.

értékelést arra vonatkozóan, hogy a cikk vagy a kísérő képek tekinthetők-e szélsőséges ideológiát hirdetőnek, vagy járhatnak-e más módon káros következményekkel.^[31] Így aztán az EJEB a 2021 nyarán hozott egyhangú döntésével megállapította az Egyezményben foglalt jog sérelmét.^[32]

III. KONKLÚZIÓ

Az önkényuralmi jelképek tilalmával kapcsolatos európai emberi jogi standardok helyzetéről a következő megállapításokat tehetjük az EJEB újabb döntései nyomán.

Az önkényuralmi jelképek használatának korlátozása a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását jelenti, mégpedig a tartalomsemleges szólásszabadság-védelem kivételeként. A jelképek tilalmának szükségességét általában véve alátámasztja az európai jogrendszerekben a megélt diktatúrák történelmi közelsége, az általuk képviselt mérgező ideológiák terjedésének megakadályozása, a totalitárius mozgalmak feléledésének megakadályozása és a közrend védelme. A jelképek tilalmával kapcsolatban az újabban felmerült emberi jogi esetek a társadalmi diskurzusokban azon sajátosságból fakadtak, hogy a jelképek összetett szemiotikai üzenettel bírnak, használatuk legalább háromféle kontextusban merülhet fel: a) az önkényuralmi rendszer és ideológia helyeslésének, terjesztésének céljával (ez általában tiltott); b) az önkényuralmi rendszer elleni, ideológiáját elutasító vagy arról szóló történeti-oktatási-tudományos-művészeti véleménynyilvánításként (ez általában engedélyezett); c) a jelképnek a totalitárius rendszereket megelőző, történetileg korábbi jelentését felhasználó céllal (ez napjainkban még vitatott és kontextus-tisztázó értelmezést igényel).

Az európai államok jogrendszerei a demokrácia és a közrend védelmében inkább érzékenyen reagálnak ezekre az esetekre, értve ez alatt, hogy „tabuállítás” hiányában is jobban hajlanak korlátozásra, tilalomra.^[33] Az ebből fakadó jogviták egy része a strasbourgi bíróság elé is eljut. Az EJEB a két újabb döntésében ugyan nem azonos képi megjelenítést (egy Himmler-kép és egy középkori lepel) értékelt, de a véleményszabadság korlátozása szempontjából eltérő alapállást foglalt el. A német, szélesebb korlátozási helyzetet (mint tabutémát) tulajdonképpen önmagában elfogadta, az orosz esetben viszont kontextusvizsgálatot várt volna el.

[31] Karatayev v. Russia-ügy (2021), 23-24.

[32] A fentebb említett büntetőjogi kommentárok is megerősítik immár, hogy a tényállás nem valósul meg, ha a jelképek közléséhez nem kapcsolódik a náci diktatúra igazolásának vagy ideológiája terjesztésének szándéka (ld. <http://koapkodeksrf.ru>).

[33] A magyar joggyakorlat szerint a választási kampányban a véleményszabadság kiemelt védelmet élvez. Ezzel együtt, a Kúria abban az esetben, amikor a horogkeresztet egy közösségi média-posztban egy párt politikájának minősítésére kívánták felhasználni, kimondta, hogy „a választási kampány nem semlegesíti az önkényuralmi jelképek használatának tilalmát.” Ld. Kvk.I.37.443/2014/4. számú határozat.

A horogkeresztrel kapcsolatos újabb ügyekben nem nagyon találunk bírói hivatkozást a diktatúrák áldozatai és hozzátartozóik jogai sérelmére. Ezek a jelek arra utalnak, hogy a diktatúrák vagy az azokhoz köthető ideológiák visszatérése elleni büntetőjogi szankciók már sokkal inkább a közrend, semmint az egyének jogainak védelmével kerülhetnek alátámasztásra az európai emberi jogi standardok szerint. Ennek fényében ismét felhívhatjuk a figyelmet arra, hogy a hazai büntetőjogi tényállás (Btk. 335.§) fordulata sokkal inkább a gyűlöletbeszéd tágabb kontextusában értelmezhető, s talán nem a legjobban sikerült^[34] fordulattal él (az elkövetési mód „köznyugalom megzavarására alkalmas – különösen az önkényuralmi rendszerek áldozatainak emberi méltóságát vagy kegyeleti jogát sértő – mód”).

Az EJEB sokat hivatkozott, a diktatúrák időbeli közelségét jogalkalmazási szemponttá emelő (a rendőrök párttagságának tilalmát elfogadó) Rekvényi- és (a vöröscsillag többes jelentése miatt a régi munkásmozgalomra utalást védettnek mondó) Vajnai-ügyei is már évtizedes múltban születtek. Az önkényuralmi rendszerek történeti távolodására és emiatt a személyes érintettség fokozatos megszűnésére várni a vonatkozó jogesetek száma miatt sem időszerű. Mint-ha a társadalmi folyamatok törvényszerűen kitermelnék ezen ideológiák iránti „szükségletet”, mert a történelem nem ért véget. Jóllehet az EJEB gyakorlatát és az itt bemutatott eseteket is meghatározza, hogy a jelképhasználattal felmerülő társadalmi veszélyek (illetve a korlátozásukhoz fűződő társadalmi érdek) inkább a közrend és a demokratikus berendezkedés védelmével kapcsolatosak. Az időmúlás azonban már érezhető néhány döntésben. A Vajnai-ügyben az EJEB szerint a kommunizmus jelképeitől való személyes félelem érthető, de a „Magyar Köztársaság által a kommunizmus áldozatai számára nyújtott, jól ismert jogi, morális és anyagi biztosítékok ismeretében az ilyen érzelmek nem tekinthetők ésszerű félelmeknek.”^[35] Továbbá, a német Szövetségi Alkotmánybíróság is azért nem oszlatta fel 2017-ben a neonáci német Nemzeti Demokrata Pártot – noha a demokratikus működés és a neonáci eszmék létét bizonyítva látta –, hogy valójában semmi esélye nincs a pártnak a hatalom megszerzésére, és ezért nem jelent valós fenyegetést a demokráciára.^[36]

[34] Ennek értelmezéséhez ld. Smuk, 2013, 25-34., továbbá Koltay, 2021, 80.

[35] Vajnai v. Magyarország-ügy (2008), 57. Dogmatikai elemzését ld. Smuk, 2013, 30-31., ill. Smuk, 2019, 244-246.

[36] NPD-ügy (2017. január 17-i ítélet, 2 BvB 1/13).

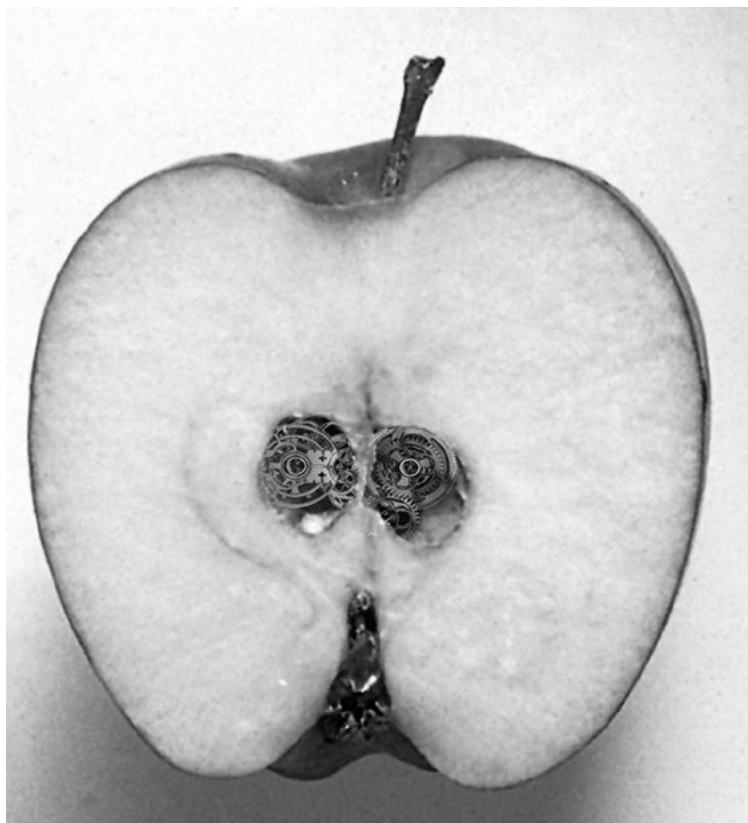
FELHASZNÁLT IRODALOM

- BBC: Germany Lifts Total Ban on Nazi Symbols in Video Games, 2018. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-europe-45142651>).
- BBC: Hindus want to 'reclaim' swastika, 2005. (Elérhető: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/4188141.stm).
- BBC: Walls, floors and rocks: England and its swastikas, 2014. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/uk-england-26369329>).
- Das Versteck Spiel, 2021. (Elérhető: <https://dasversteckspiel.de>).
- Múlt-kor: Imádtá a világ, míg Hitler el nem lopta, 2015. (Elérhető: <https://mult-kor.hu/imadta-a-vilag-amig-hitler-el-nem-lopta-a-szvasztika-20150911>).
- Koltay András (2010): A Vajnai-ügy. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a vörös csillag viselésének büntethetőségéről. In: *Jogesetek Magyarázata*. 2010/1. sz.
- Koltay András (2021): A véleményszabadság alkotmányos védelme az Alaptörvény első évtizedében. In: *Acta Humana*. 2021/2. sz.
- Lovász László Gábor – Trócsányi László (szerk.) (2020): *Európai körkép*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Madarász Imre (2014): Az olasz fasizmus jelképei és mítoszai. In: *Klió*. 2014/2. sz.
- Sajó András (1995): *Az önkorlátozó hatalom*. KJK-MTA, Budapest.
- Smuk Péter (2013): Ostrom vagy felújítás alatt? A véleményszabadság új határai. In: *Közjogi Szemle*. 2013/2. sz.
- Smuk Péter (2019): Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere. In: *In Médias Res*. 2019/2. sz.
- Spiegel Online: Truth about 88. New Book Reveals Secret Meaning of Neo-Nazi Codes, 2011. (Elérhető: <http://www.spiegel.de/international/germany/the-truth-about-88-new-book-reveals-secret-meaning-of-neo-nazi-codes-a-770820.html>).
- Sviličić, Nikša – Maldini, Pero (2013): *Visual Persuasion and Politics: Ideology and Symbols of the Totalitarian Regimes – Case Study: Hammer and Sickle*. 37 Collegium Antropologicum 2.
- Teitel, Ruti G. (2000): *Transitional Justice*. Oxford University Press, New York.
- Yudina, Natalia (2018): *Countering or imitation: The state against the promotion of hate and the political activity of nationalists in Russia in 2017*. Sova. (Elérhető: https://www.sova-center.ru/en/xenophobia/reports-analyses/2018/03/d39029/#_ftnref27).

JOG- ÉS EGYÉB FORRÁSOK

- A Tanács együttes fellépése (1996. július 15.) az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján, a rasszizmus és az idegengyűlölet leküzdésére irányuló fellépésről (96/443/IB).
- A Tanács 2008/913/IB kerethatározata (2008. november 28.) a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről.
- Az Európai Parlament 2009. április 2-i állásfoglalása az európai lelkiismeretről és a totalitarizmusról (2010/C 137 E/05).

- CDL-AD(2013)004-e – Joint Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Moldova on the Compatibility with European Standards of Law No. 192 of 12 July 2012 on the prohibition of the use of symbols of the totalitarian communist regime and of the promotion of totalitarian ideologies of the Republic of Moldova. Adopted by the Venice Commission (2013).
- European Parliament: Debates. (Elérhető: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20171213+ITEM-022+DOC+XML+V0//EN&language=EN>).
- Hans Burkhard Nix v. Germany-ügy (2018).
- <http://koapkodeksrf.ru/rzd-2/gl-20/st-20-3-koap-rf>
- <https://europeancourt.ru/2014/07/07/16040/>
- Karatayev v. Russia-ügy (2021).
- Kvk.I.37.443/2014/4. számú határozat.
- Legislative Observatory, 2017/3007(RSP). (Elérhető: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2017/3007\(RSP\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2017/3007(RSP))).
- NPD-ügy (2017, BVerfGE 2 BvB 1/13).
- Vajnai v. Hungary-ügy (2008).

•
Halász Géza, Pontosan

RASHED DAHER

Before the 'Asads – The Rise of the Ba'at and the Syrian nationalism between 1946 and 1970

ABSTRACT

In the last couple of years, Syria has been at the center of international focus due to its bloody conflicts. However, less attention had been paid to the formative years of Syria that can be defined as the years between the independence and the emergence of a more or less stable, established regime under the Assads. This article examines the characteristics of that turbulent twenty-five years with particular attention to the political and social cleavages that dominated that time and still have an important impact on Syria's present-day developments. During the analysis, the primary purpose is to shed light on the complex political issues that determined the trajectory of the Syrian state between 1946 and 1970 and still affect society and political conditions nowadays. As particularist loyalties have undoubtedly contributed to the complexities of Syria's current situation, it is essential to analyze the context in which social, economic, and political cleavages emerged and operated in the first two decades of Syrian independence. By concentrating on these questions, this study utilizes the latest literature dealing with Syria's economic, social and political life between 1946 and 1970.

Keywords: Syria ■ Assad ■ Baath party ■ Arab nationalism

I. THE FORMATIVE YEARS

Although Syria can be regarded as one of the earliest civilizations, Syrian identity organized around Syria's territorial unity, and uniqueness is a relatively new phenomenon. This is partly because foreigners ruled Syria continuously, therefore being on the borderlands of large empires. The only more extensive state formation that had its center in Syria was the first Arab Caliphate era during the Umayyad Dynasty (al-'Umawiyyūn), which controlled the empire from Damascus between 661 and 750. Four centuries of Ottoman rule (1516-1918) consolidated

the various identities of the communities living in Syria. At that time, the country was divided into four provinces, and the Ottoman *millet* system also contributed to the maintenance of communal divisions. The connections between local people and the state became scarce as communities governed themselves most of the time.^[1] This neither meant total separation nor helped to mitigate the differences between various ethnic and religious organizations.

In the second half of the 19th century, the Ottoman Empire organized a larger province in Syria as a new administrative unit reflecting the local needs better. Thus, Syria in the 1860s was both an ideological construction and an organizational unit having a particular political consciousness of independence. The governorate of Midḥat Bāšā strengthened this sense of political commitment at the end of 1880s.^[2]

The First World War brought the end of the Ottoman Empire, and successful nationalist movements of local Arabs helped the British and the French reach their goals in the complicated situation of reordering the Middle East. The idea of nationalism bore fruit among certain Arab leaders, most important of them was the šarīf of Mecca and Medina, Ḥusayn and his son, Emīr Fay al, who were instigated by the British in their fight against the Ottoman Empire.^[3] By the effective leadership of Fayṣal and support of the British (partly channeled through the famous Lawrence of Arabia), by 1918, the pan-Arab uprising launched successful attacks against the Syrian territories of the fading Ottoman rule.

Emīr Fayṣal received legitimacy based on his military success (he occupied Damascus in October 1918) and Arab nationalism. After establishing his government in 1919, he tried to keep the Arab national movement united, although he faced several challenges. Imperial British and French policies made it impossible for him to claim the historical greater Syria (aš-šām). Fayṣal also tried to create a balance between the movement he led and the great powers; therefore, he acknowledged that the state of Syria in the transition to complete independence needs the counsel and support of the great powers (mainly concerning the United States).

In the end, the United States had little to say in the reorganization of the Middle East after the First World War. The Sykes-Picot Agreement signed by France and Great Britain in 1916 mattered more. Accordingly, French troops started to occupy the territories north of Palestine as the agreement granted influence for the French over those territories. The French intervention in Syria (and Lebanon) mostly met with the resistance of the Syrian General Congress, the representative body of the Arab movement in Syria. In July 1919, the Congress expressed its opinion and stated that local political actors support creating a constitutional monarchy with the leadership of King Fayṣal. Besides, Congress rejected France's claim as a protector over Syria.^[4]

[1] Barkey, 2008, 116.

[2] Rabinovich, 2008, 8.

[3] Kamrava, 2011, 41.

[4] Daher, 2019.

As the British and the French agreed in September 1919 and reaffirmed the French claims mentioned above, there was no way back for the Arab movement in Syria.^[5] Realizing the lost situation, at the end of 1919, Fayṣal tried to broker an agreement with the French about their protection over the territories and the secession of Lebanon as an independent mandate.^[6] Some of the supporters of Fay al were relentless as they proclaimed independence in Damascus (8 March 1920). The General Congress of Syria demanded the termination of both the Sykes-Picot Agreement and the Balfour Declaration (about an independent state of the Jews), confirmed Fayṣal as a king, and rejected the mandate system (protectorate of the colonial powers over Syria). This short-lived state of the Arabs was broken down by the French, who mobilized their troops from Beirut with the leadership of Henri Gouraud.^[7] By 24 July 1920, fights were terminated, and since Syrians were under economic stress, any further resistance against the French seemed futile.^[8]

The French colonizers' "divide and rule" strategy contributed to the weak national integration of the country that is still sensible today. The French separated the mountain area of Ġabal ad-Durūz, al-Lāḏiqiyya, the Sanjak of Alexandretta (occupied by Turkey in 1939) as distinctive administrative unites from "central" Syria (Homs, Hama, Aleppo, Damascus - the provinces of Aleppo and Damascus was initially separated and only united later by the French).^[9] The colonial government relied mainly on minority soldiers such as Druzes, Christian Arabs, Alawites, and Circassians in their *Troupes Spéciales* that played a significant role in maintaining public security. In return, these communities received protection from the French against the Sunni majority. This policy of creating unbalanced armed forces was rooted in the idea that Sunni Arab nationalism (*al-qawmiyya al-'arabiyya*) is the most significant threat to the French power in Syria; therefore, Sunni political power had to be reduced to the minimum in crucial political and military positions.^[10] Contrary to this belief, the Druzes in 1925 ignited the longest anti-colonial revolt of the Middle East's inter-war period.^[11]

The collapse of France under the attack of Nazi Germany in 1940 made it possible for the mandates to start their independence movements more actively. The local French administration recognized the Vichy state's authority - a potential threat to the British's positions in the Middle East. Consequently, British troops occupied Lebanon and Syria in June 1941 to hinder any movements of Nazi forces in those countries. To gain local people's support and mitigate their level of resistance, the Free French Forces led by General De Gaulle

[5] Ochsenwald-Fisher, 2004, 434.

[6] Naṣṣār, 2013.

[7] Naṣṣār, 2013.

[8] Rabil, 2011, 8.

[9] Sorenson, 2016, 13.

[10] Matar, 2016, 73.

[11] Sahnner, 2014, 100.

proclaimed the independence of Lebanon and Syria on 8 June 1941. However, the struggles of the local leaderships for complete independence lasted longer. Finally, following the end of the war, French troops reluctantly left the two countries at the end of 1946.^[12]

II. THE POLITICS OF THE FIRST DECADE OF INDEPENDENCE

The first decades of independence can be characterized by the general instability of the state and intergroup political fighting in Syria. Between 1946 and 1970, Syria was one of the most unstable countries in the world.^[13] The international position of Syria – just like other Arab states – was not favorable as the country became independent at the time of the emergence of the bipolar world. In this context, the country found itself between the Western capitalist traditions (underpinned by the French colonizers and the existing trade relations with Western powers) and the Communist ideology represented by the Soviet Union. However, it is not surprising that the Soviet Union's support for the creation of Israel undermined its position in Syria in 1948. Soviets could gain influence partly by the rise of Ba'at̄ in the '60s and amidst the increasing tensions of the Cold War position fights in the Middle East.^[14]

These statements are not surprising as the first Syrian governments inherited a weakly centralized state from the colonial era.^[15] Out of seventeen coup attempts between 1949 and 1982 and thirteen were successful. These sudden and frequent leadership changes made the military politicized and polarized, thus becoming vulnerable to political penetration from the outside.^[16] As a consequence of frequent government changes (although not system changes), it is interesting that for more than two decades after its independence, Syria lacked leading political and national figures such as Nāṣir in Egypt, Ben Gurion in Israel, or Atatürk in Turkey.^[17] Besides a charismatic leading figure, Syria also lacked “a founding document that everybody had to abide by and respect.” This was because the constitution had undergone amendments regularly; therefore, no relevance was attached to it by the national perception.^[18]

The so-called National Bloc (*al-Kutlat al-Waṭaniyya*) gave the first independent president of Syria, Šukrī al-Quwatlī. One of the very first challenges that Syria had to face was the war against Israel in 1948. As the Jews of Palestine declared their independence in May, the neighboring Arab countries launched an

[12] Sorenson, 2016, 15.

[13] Rubin, 2007, 27.

[14] Lawson, 1999, 72.

[15] Darling, 2013, 194.

[16] Gaub, 2017, 146.

[17] Sorenson, 2016, 15.

[18] Ziadeh, 2011, 2.

uncoordinated attack against them. The Syrian army performed very poorly in the war contributing to Israel's victory and the Quwatlī government's fall at the end of 1948. The first government was replaced by a coup led by the army's chief of staff, Ḥusnī az-Za'īm.^[19] This is the first sign of the beginning of a turbulent era of Syrian politics in the 1950s.

Allegedly, Za'īm's move was supported by the British, who intended to sponsor an oil pipeline leading from Mosul through Syria to the Mediterranean. However, Americans who agreed with the Saudis on oil had a different proposal.^[20] As Za'īm developed his policy aiming secularization, he antagonized a broad sector of Syrian political actors that led to the takeover of Sāmī al-Ḥinnāwī. Soon after, he was replaced by 'Adīb al-Šiṣaklī in December 1949. After five years of contentious politics, al-Šiṣaklī left the country, leaving the space for Šabrī al-'Asalī to form a government.^[21] Interestingly, both al-Za'īm and al-Šiṣaklī were of Kurdish origin, an ethnic minority living in the northern part of Syria.^[22] In the first two decades of independence, Kurds were represented well among the leading figures of the political and military spheres. For example, the leader of the Syrian Communist Party (*Ḥizb al-Šuyu'ī as-Sūrī*), Ḥālīd Biqdāš has initially been a Kurdish lawyer from Damascus.^[23]

In the elections of 1954, the People's Party could acquire only 21% of the votes (they received 71% in 1949) but was still the leading party in the Syrian parliament. The second-largest party turned out to be the Ba'at ("Resurrection"), a representative of nationalist and socialist ideas in parallel with the movement led by Nāšir in Egypt. This constant friction in the political life and especially in the parliament had a severe consequence on the political culture of independent Syria: politicians started to recognize the military's role as a means for policy-making and ignore the parliament's role. Contrary to Turkey, for example, where the military could gain control over politics as a united actor, in Syria, the military's political participation was utilized by the individual interests of politicians struggling for more power and influence. As a result of this practice, the Syrian army became fractured, allowing both politicians and self-appointed military leaders to aspire to leadership positions in the conflictual political arena.^[24]

[19] Sorenson, 2016, 16.

[20] Wakim, 2013, 90.

[21] Sorenson, 2016, 17.

[22] Tejel, 2009, 44.

[23] McHugo, 2015, 116.

[24] Gaub, 2017, 147-148.

III. MINORITIES

Syria as an independent state cannot be regarded as ethnically or religiously homogeneous. The ethnic composition of the country, however, is not so complicated as 90% of the population belongs to Arabs, leaving only 10% for other ethnic groups such as Kurds, Armenians, or Turkmens; Kurds being the most populous and having a more or less separate geographic area in the northern part of the country. According to contemporary accounts, “the major religious groups in Syria are the Sunni Muslims, forming a majority of 68.7% of the total population, the Alawis (11.5%), Druze (3.0%), Ismailis (1.5%), and Christians (14.1%), of whom the Greek Orthodox (4.7%) constitute the most important community.”^[25] From these groups, Alawis, Ismailis, and Druzes have geographical bases, while Christians have not. The largest religious group, the Sunni Muslims, can be found everywhere in the country. Except for the three Muslim groups mentioned above, they dominate the country’s religious layout. Alawis and Druzes can be characterized by their closed communities. The dominant Sunni narrative frequently regards them as non-Muslims even if they define themselves as Shia Muslims (of the Twelver branch). It must be noted that the dividing lines between these groups overlap with socio-economic categories and the rural-urban distinction. In this way, sectarianism is further exacerbated by the everyday realities of the economy and society. Compared to Lebanon, the Syrian political system could not transfer this pluralism into the political sphere meaning that minorities were not automatically eligible for parliamentary representation as they had to fight for political power and rights. This incalculability for the minorities made the whole system prone to relatively fast changes in ethnic and sectarian competition processes.

There is an ongoing debate about the importance of social cleavages (such as tribal and sectarian differences) in the organization of Syrian political, social and economic life. Western scholars usually attribute considerable explanatory power to these differences that originate from sub-state (tribal) and supranational (sectarian) identity – that make the Middle East unique in the eyes of Western scholars. As opposed to these claims, Arab nationalist and Socialist authors try to downplay the importance of these factors. In these circles, speaking on these intra-communal differences is often considered taboo. Their aim is twofold: on the one hand, they intend to support the unity of the existing political entity (the government and the country). On the other hand, Arab nationalists try to disclose these factors that hinder „the awakening of a national and socio-economic awareness”.^[26] The importance of sectarianism and tribalism is challenging to answer as these issues belong to the often overlapping identities of the local people that are usually not (and cannot be) measured by consistent polls and censuses. Moreover, the governmental and the non-governmental propaganda of the

[25] Baer, 1964, 109.

[26] van Dam, 2011, vii-ix.

last decades contributed to the distortion of the reality as the government has been trying to sweep the importance of these cleavages under the carpet. At the same time, its opposition might link too many political actions with sectarian reasons. Interestingly, under the consolidation of sectarian positions under the al-'Asads, Lebanon has been providing better publicity for the debates on the opposing views on sectarianism as a political mobilization force in modern Syria.

IV. THE WAY OF THE BA'ĀT TO POWER

The Ba'āṭ Party (*Ḥizb al-Ba'āṭ al-'Arabī al-Ištirākī*) was established by a Christian, Mišīl 'Aflaq, together with Salāḥ ad-Dīn Biṭār and Zakī al-Arsūzī at the beginning of the '40s. The original organization (*al-Ba'āṭ al-'Arabī*) founded in 1940 can be connected to al-Arsūzī.^[27] The party's formative years saw a turbulent political environment dominated by the fight against the French colonizers, the main issue that thematized the Ba'āṭ' narrative. By May 1946, the party gained some popularity as many nationalist reformists joined, and their organization started to spread across the country by establishing local branches. Party leaders even launched their own newspaper to be circulated among the people with socialist and nationalist leanings.

One of the party's greatest appeals was its nonaligned foreign policy in the Cold War's most turbulent years when Syria had no foreign supporters. Still, both the United States and the Soviet Union tried to extend their influence over the newly independent states of the Middle East. The Ba'āṭ aimed to create Arab unity under the ideological guidance of socialism. As stated in the party's Constitution: "The Arab nation constitutes a cultural unity. All differences existing among its sons are accidental and spurious, and will disappear with the awakening of Arab consciousness."^[28]

This ideology advocating for the unity of the Arab nation was favorable from a minority perspective, especially for the Alawites. Socialism tried to overwrite the traditional lines of the Syrian society, thereby securing those who were socially or economically suppressed in the previous eras of Syrian history. The new loyalties were defined along socio-economic lines, and sectarian or ethnic differences were kept silent.

Despite its organizational successes, the Ba'āṭ gained no mandate in the parliament at the first elections of independent Syria. This was partly due to the Syrian government's anti-radical policies that hindered the party's operation due to its critical voices. This tension reached its highest point in the Fall of 1948 during the arrest of the party leader, Mišīl 'Aflaq. However, the successful coup against the government in March 1949 made the Ba'āṭ possible to find its way

[27] Lawson, 1999, 67.

[28] van Dam, 1978, 201.

back to official politics. As the putschist az-Za'īm ruled only for half a year, the Ba'at leadership realized the importance of accommodation to the new rules of politics. After a long period of negotiations, the Ba'at and the Arab Socialist Party led by al-Hawrānī united as Arab Ba'at Socialist Party.^[29]

The Suez Crisis, in which Syria played only a minor role, was followed by a Ba'atist takeover in Damascus. This created an international crisis until November 1957. The root of the problem was that Western powers feared introducing socialism in Syria as the Ba'at party was ideologically incompatible with Western interests. NATO (mainly Turkish) forces threatened Syria with war from the other side of the border. Finally, fears proved to be baseless as the Ba'at had no significant relations with the Soviet Union at that time.

The new Ba'at party promised pan-Arab unity when party members proposed a union with Egypt in February 1958. Although Nāṣir was reluctant, he was convinced by a delegation sent to Cairo – in which the Ba'at played an important role.^[30] As a result, the first pan-Arab formation of the Arab independence period emerged (United Arab Republic).

However, as serious problems emerged in the cooperation with Nāṣir's Egypt, the Ba'at party concluded that the restoration of independent Syria would be more beneficial for them. There were at least three problems with the union. First, Nāṣir started a purge among the ranks of Communists and Ba'atists as they were considered as his political and ideological rivals in Syria. Second, the power of the military in shaping the political processes has decreased significantly. Third, the Syrian leadership realized that Cairo's decisions have a serious adverse effect on the legitimacy of the local politicians with local ambitions.^[31] As a result of this unsuccessful attempt at the unification of Syria and Egypt, the nationalist and socialist parties lost many supporters. After the elections at the end of 1961, the People's Party leader, Nāẓim al-Qudṣī, gained the presidency.^[32]

This government had to deal with a dysfunctional parliament as the leading party received only 19% of the votes.^[33] This ended in 1963 when the Ba'at party toppled al-Qudṣī's government and changed Syria's political system. The Ba'atist coup was partly inspired by the same event in Iraq that year when the putschists toppled the military regime of 'Abd al-Karīm Qāsim in Baghdad.^[34] Interestingly, the Iraqi Ba'atists proposed the idea of union with Syria many times, which was not directly rejected by Damascus. Still, its implementation was delayed due to the negative experiences derived from the former union with Egypt.

They installed Salāḥ ad-Dīn Bīṭār as the new president followed by Salāḥ Ğadīd in 1966.^[35] Bitar became more like an organizer for the Ba'at, while Mišīl

[29] Lawson, 1999, 68.

[30] Gaub, 2017, 147.

[31] Gaub, 2017, 147.

[32] Sorenson, 2016, 17.

[33] Gaub, 2017, 147.

[34] Gaub, 2017, 148.

[35] Ḥaddād, 2001.

‘Aflaq contributed more to the movement by developing its ideology.^[36] Although initially a Christian, ‘Aflaq considered Islam the highest manifestation of Arab culture, a carrier of Arabness (*‘uruba*).^[37] This was a reasonable solution for the balance between socialism and the dominance of Islam in the Middle East. In this context, Islam cannot be abandoned entirely through the bureaucratic consolidation of this secular regime.^[38] ‘Aflaq drafted the party’s major theoretical statement in October 1963 with the slogan of “Unity, Freedom and Socialism” (*wahda, ḥurriyya wa ‘iştirākīyya*).^[39]

One can see a distortion in the original Marxist ideas when applied to a Middle Eastern context. As the size of the working class was insufficient, the local socialist ideology could not rely on the exclusivist class identity. Instead, Arab socialists employed the idea of national unity and tried to de-emphasize the dangerous notions of social division and class struggles.^[40]

V. ECONOMIC ISSUES

During the mandate period, French colonizers were not interested in the industrialization of the Syrian economy. The separation of cities such as Tripoli, Aleppo, and Mosul that cooperated in trade and industrial activity in the pre-colonial era had a severe consequence in forming new “national” economies.^[41] After the independence, Syria can be regarded as a free enterprise economy.^[42] In the first decades of liberation, a significant change took place in the Middle East that is relevant nowadays: the expansions of state institutions. The reasons for the creation and maintenance of large state bureaucracies lie in the following needs of the newly independent states:

1. in the post-independence era, the state had to maintain security;
2. the new national territory must be rendered under state control;
3. economic and social welfare programs (such as education, land reform) needed massive governmental coordination;
4. the state had to fulfill the positions that remained vacant after the departure of colonial officials.^[43]

The state’s active participation in public affairs is evident if the central government’s expenditure is considered. In 1960, 23.5% of the GDP belonged either to public spending or public enterprises. As of 1970, this figure reached 37.9%

[36] McHugo, 2015, 119.

[37] Sahnner, 2014, 103-104.

[38] Owen, 2004, 29.

[39] Lawson, 1999, 69.

[40] Owen, 2004, 27.

[41] Matar, 2016, 68.

[42] Matar, 2016, 68.

[43] Owen, 2004, 23.

in Syria.^[44] Another factor that had to be regulated by the government is the demographic challenge: during the period analyzed in this article, the population in Syria grew significantly: in 1945, the population was more than 3.5 million, which increased to 4.5 million by the next census in 1960.^[45]

State intervention can be verified by the “fragile postcolonial economic condition”^[46] as well. According to this argument, the country’s weak economic performance and unfavorable economic position required a central planning and organizing system to ensure the effective operation and regulation of the economic conditions. With the state’s increased presence, inequalities could be mitigated by the government’s intensive redistribution policy – an idea that played a central role for the Ba’at party. The political, economic, and social uncertainty also contributed to the “accelerated collapse of the traditional industries accompanied by retarded development of new ones.”^[47] In practice, it meant that the old Sunni bourgeoisie was not able to transfer its power as leading agents of investment after 1946; therefore the newly independent Syria lacked the local economic basis for national development. Without the proper capitalist class, state intervention in the economy and high spending on development programs seemed the only way to decrease the economic dependency and support imports substitution industrialization. This system can be regarded as a state-capitalist economy in the ‘60s, and it lasted at least until Ḥāfiẓ al-’Asad’s assumption to power in 1970. He sidelined the state-interventionism and promoted a more market-oriented approach in the economy.

Simultaneously, the weak governments of the ‘50s and ‘60s could not have a lasting impact on the Syrian economy. However, the radical reformist economic and social policy became the central issue on the Ba’at party’s agenda after the takeover of 1963. Their comprehensive economic policy, motivated by socialist ideals, started with nationalization and land reforms. In the meantime, party leaders and affiliated secured their hold on the state apparatus. They created a state-capitalist class dependent on the party, connected to the government and the newly emerging state bureaucracy.^[48] Under the first years of the Ba’at system, the leadership could not find the “proper” ideological base for its movement, as it could have been expected from a socialist movement. In this manner, the party tried to keep the emerging self-organized actions of workers and peasants at bay since they could have challenged their leading ideological position. Therefore, Ba’at represented only one part of the workers and other lesser social classes and could not unite these politically weak classes, often separated by ethnic and religious boundaries on the ground.

[44] Owen, 2004, 25.

[45] McHugo, 2015, 112.

[46] Matar, 2016, 65.

[47] Matar, 2016, 69.

[48] Matar, 2016, 65.

From 1963 onwards, the party started a more active policy in the countryside by launching aggressive nationalization. In this process, military officers that were sympathetic to the party played an important role. Massive agrarian reforms strengthened the state's redistribution policy and made the party the only channel of patronage, further strengthening its political position.^[49] In the countryside, the Ba'at party managed to decrease the power of the old landowner class, thereby acquiring a place for larger state estates and distributing lands for the poor (25% of farming families received land).^[50] Land reform served the purpose of Arabization: around 1965, the Ba'at party accelerated the reforms to create an Arab Belt on the border with Turkey. In practice, this policy meant the replacement of local Kurds with Arab families.^[51] By this, the central government could drive a nail into the continuous area of Kurdish territory in Northern Syria (on the borders of Syria, Iraq, Iran, and Turkey) and reward its supporters with new lands.

VI. INTRA-PARTY FIGHT FOR POWER AND THE RISE OF AL-ASAD

The mid-'60s can be characterized by the fraction fight between different groups that dominated the Ba'at political scene: the Alawites, the Druzes, the Sunnis of Hawrān and the Sunnis from Dayr az-Zūr.^[52] Purges in the leadership and lower military ranks also dominated the first decade of Ba'at rule, mainly targeting Sunnis in leading positions. Under the continuous state of emergency from 1963, members of the Alawi minority started to acquire more critical roles. Moreover, the political turmoil also contributed to the "natural selection" of the army recruitments as communities began to resort to the safest policy to distribute political power by relying increasingly on shared identities.^[53] Early on, Alawis were represented in a significantly high number in the intelligence services: 55% of the non-commissioned officers belonged to the Alawi community in 1955.^[54] By the emergence of Alawis at the expense of other sectarian groups, the originally non-sectarian Ba'at succumb to the organizing principle of sectarianism and decrease the importance of populist and nationalist rhetoric.^[55]

Beyond the politics driven by sectarian reasoning, ideological debates also took place within the ranks of the Ba'at. By the dominance of the radical socialist branch in the Ba'at, Syria came closer to the Soviet Union. This development was also manifested in improving relations with the Soviet Union. Simultaneously,

[49] Darling, 2013, 195.

[50] Darling, 2013, 195.

[51] Yildiz, 2005, 36.

[52] Matar, 2016, 69-70.

[53] Gaub, 2017, 150.

[54] Wakim, 2013, 98.

[55] Darling, 2013, 193-194.

the 60s saw an intensive intra-party struggle between different factions that resulted in the victory of the fraction led by the pragmatist policy of Ḥāfiẓ al-'Asad. He served as Defense Minister since 1966, and even if he had a direct link to the military, he managed to maintain his influence after two military failures in the neighboring countries and pass the responsibility to Salāḥ Ḡadīd.

The first conflict emerged from the temporary ceasefire with the Israelis. In the atmosphere of continuous tension, it is difficult to assess the levels of responsibility the Arab countries and Israel share in the conflict's breakout. Already in April 1967, the Israeli Air Force shot down six Syrian airplanes over Syrian. Later, Egypt received information from the Soviets about a potential Israeli attack against Syria. As a response, in May, Egypt mobilized its forces in the Sinai Peninsula and closed the Tiran Straight (*Maḍīq Tīrān*), leaving the Israeli leadership no choice but a preemptive strike on 5 June 1967.^[56]

The Israeli Army was so successful that the troops could occupy the Gaza Strip, the Sinai, Cisjordania (including the whole city of Jerusalem), and the Golan Heights (*Murtafa'āt al-Ḡawlān*). The latter constitutes a territory with strategic relevance to Syria in the country's defense. With these conquests, Israel tripled its territory and redefined the status quo with its Arab neighbors. As the Arab states suffered an overwhelming defeat, from this point on, risking an open war with Israel was not an option for the Arab countries.^[57] It is not only Arab armies that were defeated, but the ideology of Arab nationalism and socialism (in Egypt and Syria), therefore 1967 could be regarded as a turning point in modern Arab and Syrian history. The population considered both the revolutionary regimes (Syria, Egypt) and the monarchies (Jordan) as the "regimes of defeat" (*anzīmat al-hazīma*). Internal critics accused the Egyptian and Syrian governments of not aligning with the original theses of socialism^[58] and urged the leaders to make "corrections" or "rectifications"^[59] in the existing systems. More radical voices, such as Islamists, demanded the end of the whole system. After 1967, these groups gained more popularity and legitimacy as socialism and nationalism failed to address the Syrians' most pressing questions.^[60] Islamists (those who intended to inject religious values into the political system) referred to their mission as one that comes from the Arab culture and provides an alternative to the Western ideas of socialism and nationalism. This idea of creating a common Islamic (Sunni) identity was threatening from the perspective of most of the religious minorities in Syria.

These regional events further dynamized the already tumultuous domestic politics of Syria. However, they did not lead to the fall of Salāḥ Ḡadīd in 1967. He needed another military crisis in 1970 to be toppled down by his general, Ḥāfiẓ al-'Asad.

[56] Kamrava, 2005, 117-118.

[57] 'Amr, 2007.

[58] Kamrava, 2005, 121.

[59] Owen, 2004, 24.

[60] Darling, 2013, 193.

The dilemma in which Salāḥ Ğadīd had no good move was related to the conflict in the neighboring Jordan in September 1970. The Syrian army intended to support the Palestine Liberation Organization (*Munazzamat at-Taḥrīr al-Filasṭīniyya*, or PLO) against its fight with the Jordanian Army. However, the USA and Israel coordinated their moves against Syria if Damascus continues the intervention.^[61] Under this pressure, Salāḥ Ğadīd had to retreat from Jordan and tried to place responsibility for the serious blow to his general, Ḥāfiẓ al-'Asad. However, Asad managed to protect himself by finding other scapegoats. Instead, he accused Salāḥ Ğadīd of communist directions that he took being far from the original Ba'at principles.^[62] On 13 November 1970, the military arrested Salāḥ Ğadīd, and many of his government made a relatively peaceful transition. The party accepted the new situation and strengthened the position of Ḥāfiẓ al-'Asad as the president. By this move, a new and stable era of modern Syrian history has started. The authoritarian rule of al-'Asad made it possible to consolidate the Ba'at regime in Syria.

The quarter-century period of Syrian history analyzed above was enough to see the rise and fall of Pan-Arab sentiments around the Middle East. While the first decade of independence saw the dominance of Pan-Arab ideology and different Arab countries seeking their way to create a union, by the end of the era, it had become evident that local, country-related interests are more important than any idea of integration based either on regional or ethnic commonality.

By introducing the presidentialism in Syria, the al-'Asad system became the last representative of the Arab socialist and Arab nationalist ideas manifested in the Ba'at party. From that perspective, the emergence and consolidation of the Ba'at in Syria is a success story. Although its ideological dominance in the Arab World ended at the end of the '60s, the political ideology of the current leadership still traces back to these beginnings. In light of the turbulent post-independence era, the stability that characterized the al-'Asad family's rule over Syria is even more surprising.

LITERATURE

°Amr, Idrīs (2007). *Kayfa ḍā'a al-Ġawlān?* [How the Golan was lost? An unforgivable crime.] Dār Bāfat li-ṭṭabā'at wa n-našr.

- Baer, Gabriel (1964). *Population and Society in the Arab East*. Routledge, London.
- Barkey, Karen (2008). *Empire of difference. The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cleveland, William L. - Bunton, Martin (2009). *A History of the Modern Middle East*. Westview Press, Boulder, Colorado.

[61] Collelo, 1988, 39.

[62] Sorenson, 2016, 18.

- Collelo, Thomas: Syria (1988). *A Country Study. Federal Research Division*. Library of Congress, Washington, D.C.
- Daher, Rashed (2019). A két világháború közti libanoni rendszer természetrajza [The nature of the Lebanese political system in the interwar period]. *Belvedere Meridionale*. 31/3. 59-70.
- Darling, Linda T. (2013). *A History of Social Justice and Political Power in the Middle East. The Circle of Justice from Mesopotamia to Globalization*. Routledge, London.
- Gaub, Florence (2017). *Guardians of the Arab State. When Militaries Intervene in Politics, from Iraq to Mauritania*. Oxford University Press, Oxford.
- Haddād, Gassān Muḥammad Rašād (2001). *Min tāriḥ Sūriya al-muʿāṣar, 1946-1966*. [Contemporary Syrian History, 1946-1966] ʿAmmān.
- Kamrava, Mehran (2011). *The Modern Middle East. A Political History since the First World War*. University of California Press, Berkeley, California.
- Kamrava, Mehran (2005). *The Modern Middle East. A Political History since the First World War*. University of California Press, Berkeley, California.
- Lawson, Fred H. (1999). Syria Resists the End of History. In: Magnarella, Paul J. (ed.): *Middle East and North Africa: Governance, Democratization and Human Rights*. Ashgate Publishing, Farnham, UK.
- Matar, Linda (2016). *The Political Economy of Investment in Syria*. Palgrave Macmillan, London.
- McHugo, John (2015). *Syria. A History of the Last Hundred Years*. The New Press, New York.
- Milton-Edwards, Beverley (2008). *Contemporary Politics in the Middle East*. Polity Press, Cambridge.
- Naṣṣār, ʿAzīz (2013). *at-Tāʾir Sālih al-ʿAlī*. [The Rebel of Saleh al-Ali] Wazīrat at-Taḳāfa, Dimašq.
- Oschsenwald, William – Fisher, Sydney Nettleton (2004). *The Middle East. A History*. Sixth Edition. McGraw Hill, New York.
- Owen, Roger (2004). *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. Third Edition. Routledge, London.
- Rabil, Robert G. (2011). *Religion, National Identity, and Confessional Politics in Lebanon. The Challenge of Islamism*. Palgrave Macmillan, London.
- Rabinovich, Itamar (2008). *The View from Damascus: State, Political Community and Foreign Relations in Twentieth-Century Syria*. Vallentine Mitchell, Elstree, UK.
- Rubin, Barry (2007). *The Truth about Syria*. Palgrave Macmillan, London.
- Sahrer, Christian C. (2014). *Among the Ruins. Syria Past and Present*. Oxford University Press, Oxford.
- Sorenson, David S. (2016). *Syria in Ruins. The Dynamics of the Syrian Civil War*. Praeger, Westport, Connecticut.
- Tejel, Jordi (2009). *Syria's Kurds. History, politics and Society*. Routledge, London.
- van Dam, Nikolaos (1978). Sectarian and Regional Factionalism in the Syrian Political Elite. In: *The Middle East Journal*. 32/2. 201-210.
- van Dam, Nikolaos (2011). *The Struggle for Power in Syria. Politics and Society under Asad and the Ba'th Party*. I.B. Tauris.
- Wakim, Jamal (2013). *The Struggles of Major Powers over Syria*. Ithaca Press, Reading, UK.
- Yildiz, Kerim (2005). *The Kurds in Syria. The Forgotten People*. Pluto Press, London.
- Ziadeh, Radwan (2011). *Power and Policy in Syria. The Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*. I.B. Tauris, London.
- Zisser, Eyal (1999). The ʿAlawis, Lords of Syria: From Ethnic Minority to Ruling Sect. In: Ofra Bengio and Gabriel Ben-Dor (eds.): *Minorities and the State in the Arab World*. Lynne Rienner Publishers, Inc, Boulder, Colorado.

NÉMETH RICHÁRD

A COVID-19 járvány okán bevezetett home office munkavégzés hatása a munkakörülményekre és szervezeti kommunikációra nagyvállalati környezetben

ABSTRACT

The coronavirus epidemic has had a destructive effect on every aspect of our lives, from health care to tourism to education. The same effect can be seen in the world of work. The virus named COVID-19 has infected not only our bodies but also our economy. As a result, the way we work has also changed, with a focus on remote working, the home office. There are also tasks in large companies (mainly in manufacturing), where the personal presence is essential, but in the case of IT-related jobs, most companies have tried to create safe working conditions by introducing teleworking. This, of course, posed serious challenges for employees and employers alike, both in terms of organisational communication and the security of technological tools to be used – not to mention the psychological and social impact. In my paper, I was mainly interested in how workers in a large corporate environment, both on-site and remote working, have been affected by the various impacts, how they have experienced these changes, and what steps a multinational company can take to ensure the smooth running of its operations and the health of its workers, taking into account technological, safety and human aspects.

Keywords: COVID-19 ■ pandemic ■ home office ■ IT-security ■ corporate environment ■ organizational communication ■ data analysis

I. BEVEZETÉS

A koronavírus-járvány gyakorlatilag életünk minden területén kifejtette destruktív hatását, így többek között az állam működése, az egészségügy, a turizmus vagy az oktatás területén is.^[1] Nincs ez másként a munka világában sem. A COVID-19 névre keresztelt kórokozó nemcsak szervezetünket, hanem a gazdasági életet is megfertőzte. Tapasztalhattuk, hogy a krízis által előidézett életviteli és szervezeti változások miatt megnövekedett a stressz, a szociális kapcsolatok erőteljesen amortizálódtak, valamint átalakultak az emberi kapcsolatok és a munkahelyi kommunikáció. Írásomban, a fenti jelenségből kiindulva, a COVID-19 elleni védekezésül bevezetett intézkedések által okozott, munkavégzésben és -körülményekben bekövetkezett változásokat vizsgálom felhasználói, üzembeltetői és IT-biztonsági szempontból.

Kutatásom során emberi oldalról főleg arra kerestem a választ, hogy a jelenléti, illetőleg távmunkában dolgozó munkavállalókat mennyire befolyásolták a különböző hatások, hogyan élték meg a változásokat, és milyen lépéseket tettek a cégek szolgáltatásuk vagy gyártási tevékenységük színvonalának zavartalan működése és a munkavállalók egészségének megóvása érdekében, illetőleg ezek az intézkedések milyen hatással voltak a munkavállalók közötti közvetlen, valamint a szervezeten belüli általános kommunikációra. A másik fő kutatási irány az informatikai hardver- és szoftvereszközök, módszerek, biztonsági megoldások esetleges változásainak vizsgálatát veszi górcső alá. Elsődleges szempont volt annak vizsgálata, hogy a távkommunikáció által szükségessé vált új hardver- és szoftvermegoldások kiépítésének igényei milyen változásokhoz vezettek; nevezetesen, hogy a megváltozott munkakörülmények és elvárások milyen új eszközök és módszerek bevezetését tették szükségessé, és ezek milyen módon befolyásolták az egyes cégek általános biztonsági szintjét, okoztak-e fennakadásokat a munkavégzésben, illetve számottevő hatást fejtek-e ki biztonsági szempontból. Írásomban főként az esetleges változásokra hívom fel a figyelmet, és abból próbálok következtetéseket levonni. Számszerűsített értékekkel természetesen nem szolgálhatok, tekintve, hogy az érintett vállalatokra nézve szenzitív, bizalmas adatokról esik szó.

[1] Itt elsősorban a bevezetésre került különleges jogrendre és annak speciális jogintézményeire kell gondolni az állam működése területén, amely révén kihatott a társadalom szinte összes szegmensére. Erről lásd bővebben: Kelemen, 2020, 185-203.; Farkas, 2020, 9-22.; Horváth, 2021, 149-173.; Kádár, 2021, 3-13.

II. A COVID-19 JÁRVÁNY OKÁN BEVEZETETT INTÉZKEDÉSEK

A Kínából a 2019. év végén útjára indult járvány miatt számos korlátozó intézkedést vezettek be világszerte. Magyarországon a 285/2020. (VI.17.) Korm. rendelet tette kötelezővé a száját és orrot eltakaró maszk használatát „(1) a) a tömegközlekedési eszközön, valamint „b) az üzletben történő vásárlás során”, továbbá „c) a vendéglátó üzlet belső (zárt) részében” a dolgozókra vonatkoztatva.”^[2] A maszkviselésre vonatkozó előírást bővítette és konkretizálta a 484/2020. (XI.10) Korm. rendelet, amely egyben a rendezvények és társasági események látogathatóságát védeltségi igazolványhoz kötötte.^[3] A bevezetésre kerülő „idősek vásárlási sávja”,^[4] a távolságtartási rendelkezés és a kijárási korlátozás,^[5] a hatósági karantén^[6] mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy az emberek egyre kevésbé tudták tartani egymással a kapcsolatot, és a személyes kontaktusról a hangsúly egyre inkább az online üzenetküldők, telefonos és videóhívások irányába tolódott. Ahogy a helyzet fokozódott, a kis- és középvállalatoktól a nagy multinacionális cégekig egyre-másra vezették be a védelmi intézkedéseket, ugyanakkor korlátozó intézkedéseket, melyek közül a legnagyobb változást a home office jelentette – ez utóbbi szabályait részben egységesítette a 487/2020. (XI.11.) Korm. rendelet^[7] is. Ezek a drasztikus intézkedések rengeteg ember életét mentették meg, ugyanakkor azt is látni kell, hogy hatalmas terheket róttak munkáltatókra és munkavállalókra egyaránt. A legtöbb cégnél először fizetett szabadságok kivételéről rendelkeztek, majd a vírushelyzet eskalálásával a gyártással foglalkozó szervezetek állásidőt rendeltek el. Az állásidő megszűntével a szakszervezetek és a vállalatok vezetése közös szándékkal megegyezett az adminisztratív és informatikai munkakörben dolgozók esetében az otthoni munka lehetőségének bevezetéséről. „A járvány gyökeres változásokat okozott a mindennapi életben és újszerű társadalmi jelenségek kialakulásához vezetett, amelyek hosszú távon akár tartósan is megmaradhatnak. (...) A digitális világ technológiai vívmányai, a széles sávú internethez való hozzáférés szerepe lényegesen felértékelődött.”^[8] Hosszabb-rövidebb időre a legtöbb, gyártással foglalkozó vállalat tevékenysége szüneteltetésére kényszerült, hiszen a „beszállítók kiesése a hazai feldolgozóipari vállalatok egy részét nehéz helyzetbe hozta. Különösen a gépjármű- és alkatrészgyártás, valamint az elektronikai berendezések gyártása zsugorodott.”^[9]

[2] 285/2020. (VI.17.) Korm. rendelet a járványügyi készültségi időszak védelmi intézkedéseiről.

[3] 484/2020. (XI.10.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről.

[4] 513/2020. (XI.23.) Korm. rendelet a 484/2020. (XI.10) Korm. rendelet módosításáról.

[5] 71/2020. (III.27.) Korm. rendelet a kijárási korlátozásról.

[6] Ld. bővebben: 2020. évi CIV. törvény, valamint: 409/2020. (VIII.30.) Korm. rendelet.

[7] Ld. részletesen: 487/2020. (XI.11.) Korm. rendelet.

[8] Koós – Kovács – Páger – Uzzoli, 2020, 4.

[9] Koós – Kovács – Páger – Uzzoli, 2020, 126.

A munkakörülmények változásával a cégen belüli kommunikáció is átalakult. A szájmaszk a beszédet némiképp gátló és nehezen érthetővé tévő hatása mellett az arckifejezések, a mimika kifejező erejétől is megfosztotta az embereket, a kötelező távolságtartás és a szeparált munkakörnyezet pedig negatívan hatott a társadalmi érintkezésekre és az információáramlás tekintetében. A home office bevezetése tovább rontotta a munkavállalók közötti kommunikáció minőségét. Az is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy Lipták megállapítása helytálló, miszerint „nem mindenki alkalmas távmunkára, home office-ra, mert sokan rosszul viselik az ezzel járó lelki megterhelést, az elmagányosodást vagy a munka és a család összeegyeztetését.”^[10]

III. VÁLALLATI INTÉZKEDÉSEK A KIALAKULT JÁRVÁNYHELYZETBEN

Azoknál a vállalatoknál, ahol komolyan vették a fenyegetést, korán kidolgozták a válságkezeléshez szükséges stratégiát. Már az első napokban szigorú higiénias és távolságtartási szabályok léptek életbe, és már azelőtt kötelezővé tették a maszkviselést,^[11] hogy az arra vonatkozó kormányzati rendelet megjelent volna. Az első hullámnál – a közvélekedésnek megfelelően – a cégek többségénél gyorsan lecsengő járványt vizionáltak, így hamar leállást rendeltek el – akkor még nem lehetett tudni, hogy a hosszasan elhúzódó járvány nem teszi lehetővé a tartós munkabeszüntetést. Ez után került sor a dolgozók védelmét szolgáló, ugyanakkor a munkavégzés zavartalanságát célzó intézkedések bevezetésére. Először csak lehetővé, majd (a termeléskritikus munkakörök kivételével) kötelezővé tették a home office munkavégzést; a beszállítókat és/vagy partnereket kötelezték az elektronikus kommunikációra. A gyártással foglalkozóknál a munkaállomásokat plexik segítségével szeparálták egymástól. A bentmaradtak számára kézfertőtlenítőket, kesztyűket és maszkot osztogattak. Arra is volt példa, hogy a cég jól előkészített ún. *awareness* kampányba kezdett a dolgozók naprakész és hiteles^[12] tájékoztatása érdekében. Számtalan helyen a maszkviselésre, higiénés szabályokra, távolságtartásra figyelmeztető plakátokat helyeztek el, és rendszeresen hírlevelet küldtek a kormány intézkedéseiről és a betartandó új előírásokról. Egyes cégek webes felületén külön tájékoztató aloldalt nyitottak. Mindenhol a távolságtartás és a higiénia fokozása került előtérbe.

[10] Lipták, 2020, 154.

[11] Ld. a 285/2020. (VI.17.) Korm. rendeletet.

[12] Jelentős problémát jelentett a teljes időszakban az egyes nagyhatalmak által végzett dezinformálás, illetve fake news megszámlálhatatlan mennyisége. Lásd bővebben: Kelemen, 2021a, 71-85.; Koltay, 2020, 322-228.; Cendic – Gosztonyi, 2020, 14-29.

A nagyobb cégek a társadalmi felelősségvállalásból is kivették a részüket – az Audi oltópontot létesített, a „Provident és a Grundfos munkatársai például maszkvarrással, bevásárlással, programok szervezésével segítettek a nehéz helyzetben, míg az UNICEF Alapítvány és a United Way Magyarország (...) termékaományokat juttatott el a rászorulókhhoz”.^[13] Arra is volt példa, hogy vendéglátó egységek, büfék ingyen étellel látták el a mentősöket, egészségügyi dolgozókat. A legtöbb nagyvállalatra igaz, hogy mivel jelentékeny létszámú munkaerőt foglalkoztat, így nem csak saját dolgozóíért, de térségi befolyása, ismertsége miatt egy szélesebb rétegért tartozik felelősséggel. Az intézkedések sora nem elég, ha csak a prevencióra terjed ki; ha valaki megfertőződik a vállalaton belül, „a szervezet köteles gondoskodni róla, a családjáról és a munkatársakról. Emellett számos egyéb, kevésbé sürgető kötelezettséget is figyelembe kell venni. Ha az ellátási lánc megakad, az a fogyasztókat érinti, viszont ha a hatás csupán kényelmetlenségre korlátozódik, az azt jelenti, hogy a szervezet minden tőle telhetőt megtett a munkatársakért és a szélesebb közönségéért.”^[14]

Az összes intézkedés ellenére a cégeket sem kerülték el a megbetegedések. Ez a legtöbbszor munkarend-átstrervezéssel is járt, emellett a betegséggyanús kollégákat és a velük érintkezőket gyakran mérlegelés nélkül fizetett karanténba küldték.

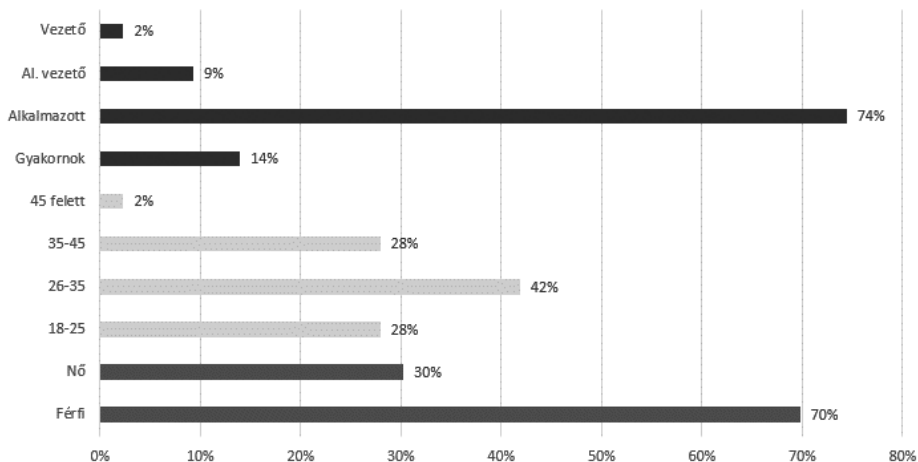
IV. A VÁLTOZÁSOK HATÁSA A DOLGOZÓKRA

1. A válaszadók szocio-demográfiai háttérére vonatkozó kérdések

Első körben általánosabb jellegű kérdésekre kerestem választ, amelyek válalattól és munkakörétől függetlenül a legtöbb dolgozót érintették – ezt a felmérést kérdőívek segítségével hajtottam végre. Csak olyan alanyokat választottam, akik munkaidejük egészét home office-ban töltik. A kérdőív a nemre, életkorra, beosztásra vonatkozó általános kérdések mellett a home office keretében történő munkavégzés sajátosságaira, a megváltozott körülményekre, időbeosztásra és munkamódszerekre, valamint a közvetlen kollégákkal zajló kommunikáció esetleges változásaira igyekezett releváns megállapításokat feltárni.

[13] Effekteam.hu: Útkeresés és innováció, 2020.

[14] Pwc.com: Covid-19: Hatékony kríziskommunikáció 7 lépésben, 2020.

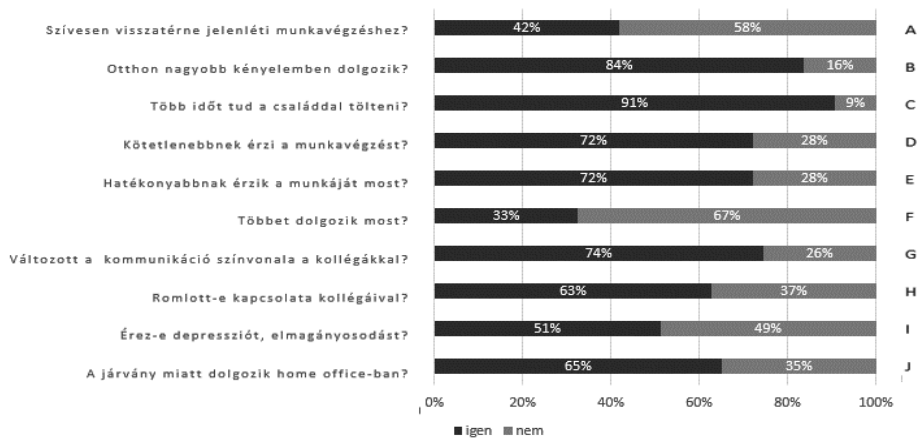
1. ábra: A válaszadók megoszlása beosztás, életkor és nem szerint
(forrás: saját szerkesztés)

Amint az a mellékelt diagramból látható, válaszadóim döntő részben alkalmazottak voltak. A megkérdezett vezetők többségükben az üzemeltetés területén dolgoznak, és mindegyikük a 36-45 év közötti korosztályból került ki. Válaszaik a terheltséget leszámítva inkább az átlagnak feleltek meg. Az egyetlen 45 év feletti válaszadó egy mérnök volt – nála egyébként feltűnő, hogy (talán korából fakadóan) gyakorlatilag minden válasza negatív volt, tehát leterheltebbnek, kevésbé hatékonynak, depressziósnak érzi magát, akinek a home office munkavégzés minden aspektusában negatívan hatott az életére és munkavégzésére. A gyakornokok – várható módon – mind 25 év alattiak.

A nemek tekintetében a férfi válaszadók erőteljes túlsúlya figyelhető meg – ez azonban nem meglepő annak tükrében, hogy nagy részük üzemeltetéssel és gyártással kapcsolatos munkakörben dolgozik, ahol többségben vannak a férfiak. Az adminisztratív munkát végzők körében, ahol inkább a női nem túlsúlya figyelhető meg, kevesebb érvényes válasz született. Ez a túlsúly megfigyelhető a pozíciókban is: az egyetlen vezető beosztású (üzemeltetési terület vezetője) férfi, az alacsonyabb rangú vezetőknél (csoportvezető, vagy gyártóegység első embere) a válaszadók negyede nő – ő pénzügyi területen dolgozik, ahol eleve jóval alacsonyabb a férfi foglalkoztatottak aránya.

2. A kutatás lényegi kérdései

Az eldöntendő kérdésekre adott válaszok esetében a megváltozott munkakörülményeken és a kommunikáció változásain volt a hangsúly. Az otthoni nagyobb kényelem a válaszadók többségénél komoly érv volt a home office mellett (84% az „igen” válaszok aránya). Szintén pozitívként élték meg a munkavállalók a kötetlenebb munkavégzést (72%), és szinte kivétel nélkül úgy vélték, hogy több időt tudnak tölteni a családdal (91%). Ugyanakkor a résztvevők közel fele érez depressziót/elmagányosodást. Ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy a kommunikáció a válaszadók mintegy 3/4-e szerint megváltozott, és ezáltal (63% szerint) romlott a kollégákkal a kapcsolat. Összességében inkább a távmunka pozitív hatásai tűnnek erősebbnek, amely a munkavégzésben is megmutatkozott; a válaszadók többsége (72%) hatékonyabbnak érzi az otthon végzett munkát, bár 2/3 szerint ezzel nem növekedett a munka mennyisége. A képet árnyalja, hogy a vezető beosztásúak adminisztratív terhei megnövekedtek, így ők jogosan érzik úgy, hogy többet kell dolgozniuk. Ebben az is közrejátszhat, hogy nem minden alkalmazott kezeli készségszinten a távmunkához szükséges szoftvereszközöket (például a videóhíváshoz szükséges alkalmazásokat).

2. ábra: Az eldöntendő kérdésekre adott válaszok (forrás: a szerző saját szerkesztése)

A home office bevezetését célzó kérdésre adott válaszokból kiderült, hogy a dolgozók többsége a járványhelyzet miatt kényszerült otthoni munkavégzésre (65%), és a válaszadók kevesebb, mint fele szeretne visszatérni a jelenléti munkához (42%).

3. A keresztábrák elemzés következtetései

Az előző alfejezetekben ismertetett összefüggések némi képet adnak ugyan az otthoni munkavégzés indukálta változásokat illetően, a részletes elemzéshez azonban ez nem elegendő. A mélyebb összefüggések feltárásához keresztábrák elemzést készítettem annak megállapítása érdekében, hogy a nemek, életkor és beosztás szerinti diverzifikáció kimutatható módon megjelenik-e a kimutatásban. A tanulmányban csak a különböző megoszlásokat ábrázoló táblázat szerepel, a terjedelmi korlátok miatt ezek vizuális formában, diagramként nem kerülnek megjelenítésre.

Jellemzők*	A*	B*	C*	D*	E*	F*	G*	H*	I*	J*
Férfi	37%	80%	83%	73%	70%	30%	73%	60%	47%	57%
Nő	54%	92%	92%	69%	77%	38%	77%	69%	62%	85%
18-25	25%	75%	83%	75%	75%	17%	67%	58%	33%	75%
26-35	44%	89%	100%	78%	78%	33%	72%	61%	50%	56%
36-45	50%	83%	92%	67%	67%	42%	83%	67%	67%	67%
45 felett	100%	100%	0%	0%	0%	100%	100%	100%	100%	100%
Gyakornok	33%	100%	100%	67%	83%	33%	100%	67%	17%	100%
Alkalmazott	38%	81%	91%	78%	78%	25%	72%	63%	63%	56%
Alacsonyabb r. vezető	50%	75%	75%	25%	25%	75%	50%	75%	25%	75%
Magasabb r. vezető	100%	100%	100%	100%	0%	100%	100%	0%	0%	100%

1. táblázat: Az eldöntendő kérdésekre adott válaszok személyi jellemzők alapján
(forrás: a szerző saját szerkesztése)

*Az oszlopfejlécek jelmagyarázata a 2. ábrán lévő diagram jobb oldalán található.

A részletes elemzéssel hosszú oldalakat lehetne megtölteni, írásomnak nem is célja, hogy minden egyes összefüggést a maga teljességében feltárjon, inkább a lényegi összefüggésekre szeretnék rámutatni a fenti táblázat segítségével.

a) Nemek szerinti főbb megállapítások

Míg a férfiaknak csak valamivel több, mint fele (57%) jelölte meg a home office munkavégzés okaként a karantént, a nőknél ez az arány jóval magasabb (85%). Ez abból fakadhat, hogy utóbbiak inkább olyan területen dolgoznak (pénzügy, HR), ahol kevésbé jellemző a távmunka. A hölgyeknél gyakrabban fordul elő elmagányosodás, depresszió (62%, ez az arány a férfiaknál csak 47%).

Ez persze összefügg azzal, hogy a nők magasabb arányban kerültek szokatlan helyzetbe, azaz home office-ba. A kollégákkal megromló kapcsolatra, illetőleg a megváltozott kommunikációra mindkét csoport esetén hasonló arányban (60% és 69%, illetve 73% és 77%) születtek igenlő válaszok, bár a hölgyeknél az értékek némiképp magasabbak – ők talán jobban megérik a direkt kontakt hiányát.

Nincs különbség a nemek között abban sem, hogy csak kb. 1/3 érezte úgy, hogy távmunka keretében többet dolgozik, és a válaszadók nagyjából kétharmada véli úgy, hogy ennek ellenére hatékonyabb munkát végez. A kötetlen munkavégzés, az otthoni nagyobb kényelem és családdal töltött több idő egységesen jelentkező pozitív következmény a nemektől függetlenül – érdekesség, hogy a negatív hatásokhoz hasonlóan a pozitív változásokat is intenzívebben élik meg a gyengébbik nem tagjai. Összességében megállapítható, hogy a férfiak jóval kisebb arányban (37%) szeretnék visszatérni a jelenléti munkavégzéshez, mint a nők (54%) – ami erősen korrelál azzal a megállapítással, miszerint a férfiak több, mint fele eddig is (nagyrészt) home office keretében, otthonról dolgozott.

b) Életkor szerinti főbb megállapítások

Mindössze egyetlen válaszadó került ki a 45 év feletti korosztályból, így ebből nem lehet releváns megállapításokat tenni. Ami a többi korcsoportot illeti, a fiatalok 3/4-e a Covid-intézkedések miatt kényszerült home office-ba – ami nem meglepő, tekintve, hogy a csoport fele gyakornok. A 35-45 év közöttieknél ez az arány 67%, itt azonban figyelembe kell vennünk, hogy a vezetők ebből a korosztályból kerülnek ki, nálunk pedig általában alacsonyabb a távmunkát végzők aránya, így ez a 67% kissé csalóka. A középső besorolásba tartozóknál (26-35 év között) 56%-os eredmény született.

Figyelemre méltó tendencia, hogy ahogy növekszik az életkor, jelentősen nő az elmagányosodást, depressziót érzők száma. Ez alapján úgy tűnik, a fiatalok könnyebben alkalmazkodnak a távmunka feltételeihez. Ebben nyilván közrejátszik, hogy kevésbé jelent számukra kihívást a digitalizált környezet. A kollégákkal történő kapcsolat romlása és a megváltozott kommunikációra való érzékenység az életkor növekedésével szintén növekszik, de kevésbé szignifikáns módon (58% - 61% - 67%, illetve 67% - 72% - 83%). A kommunikáció színvonalának romlása magával hozza az emberi kapcsolatok amortizációját, e hatás kor mentén történő eszkalálódása pedig fakadhat a már említett informatikai alapismeretek közötti eltérésekből, illetőleg az életkori kommunikációs sajátosságokból.

A fiataloknak csak kis része érzi úgy, hogy többet kéne dolgoznia (17%). Ezt a képet itt is árnyalja, hogy a fiatalok fele gyakornok. A 35 év felettiek jóval nagyobb arányban (42%) vélik így. Azonban a vezető beosztásúak közülük kerülnek ki, akikre az új helyzetben több adminisztrációs kötelezettség hárul. A középső csoport szinte mértanilag középen helyezkedik el (33%), ami szintén a fenti megállapítást támasztja alá. A megnövekedett terhelés ellenére a többség (75%, 78% és 67%) úgy vélekedik, hogy home office alatt kötetlenebb

a munkavégzés. Ez szintén előre prognosztizálható jelenség, hiszen az otthoni légkör kétségtelenül oldottabb, mint bármilyen hivatalos irodai környezet.

A családdal töltött idő növekedését minden korosztály magas arányban érzékelte, a 26-35 év között mindenki, de a fiatalabbak (83%) és az idősebbek (92%) is pozitívan értékelték ezt a változást. Itt a „középkorúak” esetében tapasztalt 100% azzal is magyarázható, hogy ebben a korosztályban általában mindenki a párjával, gyermekeivel él együtt, míg a fiataloknál ez kevésbé jellemző, az idősebbeknél a vezetők terhei pedig növekedtek. Nagyjából az előbbihez hasonló tendencia látható az otthoni nagyobb kényelmet firtató, *dichotóm* kérdésre adott válaszokban is (75% feletti arány).

Nem meglepő módon a fiatalabbak jobban átérzik az otthoni munkavégzés előnyeit, illetve kevésbé élik meg a negatív hatásokat; a depressziót, az amortizálódó kapcsolatokat, illetőleg a kommunikáció színvonalának romlását. Ezt alátámasztják a válaszok is: a fiatalokból álló csoport mindössze 1/4-e szeretne visszatérni a jelenléti munkavégzéshez, míg ez az arány a mediáncsoportban 44%, a 36-45 év közöttiekénél pedig 50% (ahol ismét meg kell említeni a vezető beosztásúak magas arányát).

c) Beosztás szerinti főbb megállapítások

A beosztást, és az abból fakadó eltérő elvárásokat, felelősségeket egymástól elkülönülten érdemes vizsgálni, hiszen mind az adott egyénre nehezedő stressz, mind a munkavégzés jellege jelentős mértékben eltér a különböző rezponzibilitási szinteken. Az alacsony számosság okán a magasabb rangú vezetők halmozásának vizsgálatából nem érdemes messzemenő következtetéseket levonni.

A gyakornokok valamennyien a legfiatalabb vizsgált csoport tagjai, így némiképp a rájuk jellemző válaszokat lehetett előzetesen vizionálni. Náluk a home office soha nem volt választás kérdése, így mindenkinek újdonság a távmunka – és kétharmaduk úgy véli, nem is szeretne visszatérni a jelenléti munkavégzéshez. Ez azzal magyarázható, hogy sokkal kedvezőbben élték meg a változásokat. Mindössze harmaduk véli úgy, hogy többet kell dolgoznia, és még így is jellemzően (67%) kötetlenebbnek érzik a munkavégzés folyamatát, és a többség saját megítélése szerint hatékonyabban dolgozik. Kivétel nélkül úgy értékeli, hogy több időt tölthetnek a családjukkal, az otthoni nagyobb kényelemben. Noha érzékelték a kommunikációban bekövetkezett változásokat, a válaszadók csak 2/3-a véli úgy, hogy ez a kapcsolatok rovására megy. Itt az is felmerülhet indokként, hogy jellemzően nem régóta dolgoznak az adott cégnél, így nincsenek szoros kapcsolatban a kollégákkal. A fentieket összegezve a vártnál is alacsonyabb a depressziót, elmagányosodást érzők száma.

Az alkalmazottak között nagyobb eltérések figyelhetők meg. A csoport nagyjából fele (56%) a járvány miatt kényszerült távmunkába, bár csak 38% térne vissza a jelenléti munkavégzéshez. Ebből arra is következtethetünk, hogy az eddig önkéntesen otthonról dolgozók mellett a többiek egy részét is meggyőzték

az otthoni munkavégzés előnyei. Akik inkább visszatérnének az irodai munkához, ott döntő faktor a depresszió érzete (63%), az amortizálódó kapcsolatok (szintén 63%), valamint a megváltozott kommunikáció (72%). Ennél a csoportnál is megfigyelhető a családdal töltött idő, mint pozitívum primátusa (91%). Itt is tetten érhető, hogy a többség (75%) nem dolgozik kevesebbet, ugyanakkor hatékonyabban tölti munkaidejét (78% vélekedik ekképp).

A vezető beosztásúak kevésbé érzik összességében pozitívnak a home office intézményét. Csak 1 fő dolgozott korábban otthonról, és a többi válaszadó közül is csak egy főt győzött meg a távmunka. Ez elsősorban abból fakad, hogy vezetőként jellemzően hatékonyabban tudják megoldani a helyszínen feladataikat, míg az otthoni munkában az adminisztratív kötelezettségek száma megnövekedett. A csoportban a depresszió, elmagányosodás nem jellemző. Általában úgy ítélték meg (4-ből 3 fő), hogy többet kell így dolgozniuk, mégis jellemzően a hatékonyság romlásáról számoltak be. A családdal töltött több idő itt is megjelenik, parallel módon az otthoni nagyobb kényelemmel, azonban a többi beosztással ellentétben a vezetők nem érzik kötetlenebbnek a home office munkavégzést. Ennek fényében nem meglepő, hogy körükben a legmagasabb a jelenléti munkavégzést favorizáló aránya (ami úgy 50%, hogy 1 fő eleve otthonról dolgozott).

Bármilyen kutatásról legyen is szó, az embernek rendre meg kell küzdenie bizonyos preconcepciókkal, és szinte mindig akad olyan adat, érték vagy arány, amely eltér a várakozásoktól. Saját tapasztalataimból is kiindulva arra számítottam, hogy az idősebbek lelki síkon könnyebben megbirkóznak az otthoni munkavégzéssel, és minél fiatalabbak, annál jobban hiányolják az informális beszélgetéseket, a kollegiális ugratásokat, a személyes útmutatást. A kutatás alapján épp ellenkező kép rajzolódott ki; minél fiatalabb az illető, annál kevésbé érzi a nyomást, annál kevésbé tapasztal depressziót. Ezt a képet persze árnyalja az a tény, hogy a Z-generáció^[15] tagjai jellemzően magasabb technikai tudással rendelkeznek, könnyebben alkalmazkodnak a digitalizáció kihívásaihoz.

V. A VÁLTOZÁSOK HATÁSA AZ INFORMATIKAI MUNKAKÖRBE DOLGOZÓKNÁL

A fenti előkutatás adott némi alapot a további vizsgálódáshoz, a következő lépésben azonban már jóval konkrétabb kérdésekre kerestem választ – és főleg arra, hogy a hasonló munkakörben dolgozó informatikusok esetében a felmerülő nehézségek, a munkakörülményeik változásai mennyiben mutatnak hasonlóságot. Ennek érdekében interjút készítettem az üzemeltetés, gyártástámogatás és IT-biztonság területén dolgozókkal – elsősorban a személyes meglátásaikra,

[15] A Z-generáció „az a nemzedék, akik sosem éltek olyan társadalomban ahol nincsen internet”. A generációk eltérő helyzetét, digitalizációs kompetenciáit ld. bővebben: Földes – Szederkényi, 2021, 47., 49.

érzéseikre, esetleges kommunikációs változásokra igyekeztem fényt deríteni. Három fő irány került megkülönböztetésre: 1) olyan kolléga, aki hibrid munkavégzésre állt át; 2) állandó home office-ba kényszerült dolgozó és 3) vezető beosztásban dolgozó. A különböző kategóriákra azért volt szükség, hogy fel tudjam mérni, hogy az eltérő körülmények, életkor, nem és felelősség jelentett-e valamilyen pszichikai, kommunikációs vagy munkavégzésbeli különbséget.

Elsőként azokat az aspektusokat szeretném megemlíteni, amelyet mindenki egyformán élt meg. Összességében a többség egyetértett abban, hogy az adminisztrációs terhek nem változtak; a feladatkörükkel általában alapos dokumentációs kötelezettség is társult, amely a home office munkavégzés alatt sem változott. A produktivitás volumene néhány kivételtől eltekintve szintén konstansnak tekinthető – ugyanakkor volt, aki több idő alatt volt képes elérni azt a szintet, ami a jelenléti munkavégzés során elvárt volt. A vártakkal ellentétben a munkavállalók egymás közti viszonya sem igazán változott, és az az elmagányosodás, depresszió sem volt jellemző, amit más területek dolgozóitól gyakran hallani – ez az IT-szektorban kevésbé volt megfigyelhető.

Az is megállapításra került, hogy sem a nem, sem pedig az életkor nem számít döntő faktornak, annál inkább a betöltött pozíció. A helyzetre férfi és nő válaszadók, illetve egy azonos pozícióban dolgozó 24 és 37 éves férfi is nagyon hasonlóan reagált – a fiatalabbnak volt némi hiányérzete a „benti” hangulat miatt, de egyikük sem számolt be olyasmiről, amely akár a munkavégzést, akár a kommunikációt döntően befolyásolta volna. Általában levonható az a következtetés, hogy azon munkavállalók, akik hibrid munkavégzésre kényszerültek, sokkal jobban kedvelik a távmunkát; míg az állandó home office-ban dolgozók szívesebben térnének vissza a jelenléti, vagy legalább a hibrid munkavégzéshez. Ez valószínűleg abból is fakad, hogy a pandémia miatt közösségbe sem nagyon lehet járni,^[16] így meglehetősen monotonitás jellemzi a munkanapokat, míg a hibrid beosztásban lévők érthető módon aggódnak a bejárás okozta fertőződések kockázata miatt.

Az otthoni körülmények hatásai beosztástól, nemtől, kortól függetlennek bizonyultak. Itt elsősorban az jelent különbséget a munkavégzést tekintve, hogy ki milyen környéken lakik; aki falun, zajos szomszédokkal körülvéve dolgozik, azt érthető módon zavarják a külvilág neszei, a kutyaugatás, a gyerekzsivaj, míg egy lakóparkban dolgozó nem érez változást a körülményekben.

A legnagyobb különbség a beosztások tekintetében mutatkozott. Középvezetői pozícióban lévő interjúalanyom viszonya és kommunikációja nem változott a kollégák irányában, azonban jóval több adminisztrációra kényszerült. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a munkatársak egészségi állapotáról szóló jelentés mellett jóval részletesebb beszámolókat kér a felsővezetés az elvégzett munkáról, az információáramlás felelőse pedig szintén a csapat vezetője lett.

[16] Erre nem is nagyon volt mód a járványidőszak jelentős részében; ld. a kijárási korlátozásra, valamint a vendéglátóipari egységek bezárására, a rendezvények látogatására vonatkozó szabályokat a már említett, releváns kormányrendeletekben.

Az egyértelműen kitűnik a válaszokból, hogy a jelenléti munkavégzés hiánya fokozott terhet ró az emberre, amelyet habitusától, életkorától, feladataitól függően mindenki másképp él meg. A szociális változások mellett elsősorban az információáramlás megváltozása, a személyes kapcsolatok átértékelődése, és kisebb mértékben némi klikkesedés tapasztalható „otthonmaradók” és „helyszíni dolgozók” között. Összességében az IT-területen dolgozó munkavállalók tapasztalatai elsősorban a lelki teher kezelése terén figyelhetők meg – a nagyvállalati szféra egészét tekintve az informatikában tevékenykedők kisebb arányban éreztek depressziót vagy elmagányosodást.

VI. VÁLTOZÁSOK A FELHASZNÁLT HARDVER- ÉS SZOFTVERESZKÖZÖKBEN

A hardver- és szoftverkörnyezet nem változott szignifikáns mértékben azzal, hogy a hangsúly a távmunkára tevődött át – feltéve, hogy az adott munkavállaló a cég tulajdonában lévő, megfelelő operációs rendszerrel, frissítési és patchelési szinttel, védelmi szoftverekkel felszerelt eszközön dolgozott. Ha valaki saját eszközön akart/kényszerült dolgozni, arra általában volt lehetőség, azonban ennek több kritérium szerint is megfelelőnek kellett lennie. A fontosabb elemek részei minden olyan biztonsági *policy*-nak,^[17] amely a külső eszközök védelmi szintjét szabályozza (ilyen pl. az elfogadási listán lévő vírusirtó használata, a naprakész vírusadatbázis, a bekapcsolt tűzfal). Volt, ahol azt is meghatározta a munkáltató, hogy ezeken a gépeken milyen szoftverek, adatok lehetnek, amelyet rendszeresen vagy eseti jelleggel ellenőriztek is.^[18] Ezen feltételek be nem tartása akár jogi következményekkel is járhatott – jellemzően ezekről nyilatkozatot is írtak alá a dolgozókkal.

Az illegális vagy potenciálisan kockázatos szoftverek (*PUP* vagy *PUA*)^[19] kiszűrésére is nagyobb figyelmet fordítottak az adott cégek. Mivel a munkavállalók csak szerveren dolgozhattak, illetve csak engedélyezett formátumú fájlokat tölthettek fel, és csak dedikált mappákhoz férhettek hozzá, így a külső fertőződések esélyét sikerült minimumra csökkenteni. Az minden nagyobb cégnél közös elem, hogy a külső kapcsolaton keresztül használt virtuális gépeken csak az IT-csoport munkatársa telepíthet fel alkalmazásokat. Ha olyan szoftvert akart a dolgozó, amely nem része a „kínálatnak”, az engedélyeztetési eljárás ment keresztül, ellenőrizve a biztonsági megfelelést. A telepítést nem igénylő (*por-*

[17] A vállalati informatikai biztonság szerepéről lásd bővebben: Göcs – Johanyák, 2015.

[18] Ehhez az ellenőrzéssel kapcsolatos jogi kereteket biztosította a már említett 487/2020. (XI.11.) Korm. rendelet.

[19] Potenciálisan kéretlen alkalmazás (Potentially Unwanted Program): olyan szoftver(rész), amely egy adott alkalmazás letöltésekor, a felhasználó tudta nélkül, járulékosan kerül be a rendszerbe. A nagyobb biztonsági csomagok általában tartalmaznak PUP detektálására alkalmas modulokat. Ld. bővebben: Techopedia: Potentially Unwanted Program.

table) programokat már nehezebb kiszűrni. Ezt többféle módszerrel is igyekeztek kontrollálni; volt, ahol nem tették lehetővé futtatható állományok letöltését, máshol a böngésző használatát jogosultságtól függő interneteléshez kötötték, illetve többnyire folyamatosan monitorozták a futtatott processzeket. Összességében elmondható, hogy a külső eszközök használata, a vállalati hálózathoz való csatlakozás biztonságának fenntartása sok többletmunkát adott az IT-specialistáknak, ezt azonban kisebb-nagyobb erőfeszítések árán minden cégnél megoldották. Magát a külső elérést a cégek VPN-en keresztül, többlépcsős hitelesítés használatával tették lehetővé. Az ehhez szükséges hardver- és szoftvereszközöket a cégek biztosították, telefon esetében távoli telepítéssel, a csatlakozáshoz szükséges szoftvert pedig vagy előtelepítetten adták a céges számítógépekhez, vagy egy linket küldtek a letöltéshez (ilyen volt pl. a Cisco AnyConnect).

Vállalattól függetlenül a dolgozóknál hátrányként jelentkezett a céges környezetben elképzelhetetlen függés a szolgáltatóktól; az áramszünet, a fennakadások az Internet-kapcsolatban és a mobilkommunikációban mindenki számára kellemetlen hatásként léptek fel. Az áramingadozás kivédésére megoldást jelenthet a szünetmentes tápegységek használata, arra azonban nem láttam példát, hogy bármelyik cég ilyen eszközt bocsátott volna az alkalmazott rendelkezésére. Arra viszont volt példa, hogy a megnövekedett videó- és konferenciahívás okán az alkalmazottak kommunikációs eszközöket, kihangosítókat, fejhallgatókat, webkamerát kaptak. A munkamódszereket illetően a legnagyobb újítás több cégnél is egyfajta „napikör” vagy „folyamatos meeting” bevezetése volt. Ez egy olyan hangalapú, folyamatos konferencia, amelyben a munkaidő kezdetétől a végéig mindenki bekapcsolódik, így mindenki azonnal hozzájut a friss információkhoz, és remekül szolgálja azt a célt is, hogy a kollégák ne távolodjanak el egymástól.

A kifelé (partnerekkel, termeléssel) történő kommunikációban a személyes megbeszéléseket, telefonos megkereséseket a jóval ritkább (szükség szerinti, eseti) elektronikus levelezés, a videokonferenciák és a feljegyzések küldése váltotta fel; azonban az egymás közti kommunikáció mértéke nem, csak jellege változott.

VII. A HOME OFFICE JELENTETTE BIZTONSÁGI KOCKÁZAT

Míg magánszemélyek és KKV-k esetében a férgék és vírusok a leggyakoribb kártevők, nagyvállalati szinten^[20] az igazi veszélyt a kiberkémkedés jelenti, valamint a kibertámadások^[21] az ezen célra kifejlesztett, összetett eszközök révén.^[22]

[20] A kérdéskör már államok esetében is egyre jelentősebb. Lásd bővebben: Farkas, 2021, 1-15.

[21] Az államok, valamint nem állami szereplők aktív kibertevékenysége is számos problémát okozott ebben az időszakban. Erről lásd bővebben: Farkas, 2019, 63-79.; Kelemen, 2021b, 1-17.

[22] Ld. bővebben: Kelemen – Németh, 2018, 5.

Minden IT-biztonsági szakértő tisztában van vele, hogy a kibertérben a leggyengébb láncszem a humán faktor; a munkavállalók, akik – emberi természetükből fakadóan – jóhiszeműek, megtéveszthetők, megfélemlíthetők, nincsenek is tisztában a lehetséges kockázatokkal; éppen azért az ún. *social engineering* támadások célpontjai.^[23] Napjaink digitalizált világában minden munkavállaló kapcsolatba kerül számítógépes rendszerekkel, bizalmas adatokat kezel, és éppen ezért potenciális rizikóforrás. Ez a kockázat tovább növekszik azáltal, ha a munkavállaló a céges környezetén kívül, mérsékelt ellenőrzés mellett tevékenykedik. A kibertámadóknak rendkívül változatos és egyre gyarapodó eszköztár áll rendelkezésére az adatlopáshoz, károkozáshoz, ipari kémkedéshez a *social engineering*től a digitális kártevőkön át az egyéb műszaki-technológiai támadásfajtákig. A nagyvállalatokra leselkedő fenyegetés tehát nagyon összetett, a támadások kivédése nem csak proaktív, de preventív felfogást is igényel. Vállalati szinten egy sikeres támadás komoly anyagi kárt jelent, nem is beszélve a járulékos hatásokról, úgy mint a vevők és partnerek elvesztése, a cég hírnevének romlása, a termelés visszaesése, üzleti adatok elvesztése, sőt, esetleges jogi következményekkel is számolni lehet.^[24]

Az IT-szektorban dolgozók által jól ismert tény, hogy a vállalkozások elsősorban szoftverekre és szoftvertámogatásokra használják fel az IT-költségvetés jelentős hányadát, míg kiberbiztonságra keveset költenek. Szerencsére, okulva az elmúlt évek globálisan is jelentősnek tekinthető kibertámadásaiból – ilyen volt a 2017-es, WannaCry okozta támadási hullám, mely több, mint 20 ezer PC-t fertőzött meg, vagy a bankszektorban óriási kárt okozó Zeus trójai^[25] –, valamint abból a tényből, hogy napjainkban mind a kibertámadások száma, mind pedig az okozott kár mértéke erősödő tendenciát mutat, a nagyvállalatok többségénél már kialakításra kerültek olyan megelőzést szolgáló monitorozó, tartalom- és levélszűrő rendszerek, VPN, külső és belső tűzfalak, *malware reporting* rendszerek, melyek segítségével a támadások jelentős része már a próbálkozás fázisában kiszűrhető. A 2010-es években komoly károkat okozó *DoS*, *DDoS*-támadásokra ma már minden vállalat többé-kevésbé felkészült, és a 2018-ban bevezetett egységes adatvédelmi rendelet, a GDPR^[26] hatályba lépésének következtében komoly előrelépés mutatkozik a személyes adatok védelmének területén. Az otthoni munkavégzéssel összefüggésben felmerülhetnek olyan, adatvédelmet érintő események, cselekedetek is, melyeknek kezelésére szintén fel kellett készülni. Ilyen lehet például egy értekezleten készülő videófelvétel, amely az új Ptk. alapján – hozzájárulás hiányában – sértheti a képmáshoz és hangfelvételhez való

[23] Pszichológiai manipulációval, megtévesztéssel, *social engineering* módszerekkel kapcsolatban ld. bővebben: Deák, 2017; Sörös – Váczi, 2012; Kelemen-Németh, 2019.

[24] A vállalkozásokat sújtó negatív hatásokról ld.: Wall Street Journal: Should Companies Be Required..., 2016.

[25] Az egyes digitális kártevőkről átfogó információkért ld.: Nemzeti Kibervédelmi Intézet: Archivum.

[26] A GDPR-rendeletéről ld. bővebben: Jóri – Soós – Bártfai – Hára, 2018; Sepski, 2019.

jogot,^[27] vagy az a szituáció, amikor egy arra illetéktelen, pl. egy családtag, betekintést nyer a cég valamely bizalmas dokumentumába – ez utóbbi voltaképpen adatvédelmi incidensnek minősül. Egyes cégeknél szintén bevett gyakorlattá vált a munkavállalók otthoni tevékenységének monitorozása, jellemzően valamilyen távoli asztal-kapcsolaton keresztül. Ez egy meglehetősen ingoványos terület, amelyet felismerve a kormány a 487/2020. (XI.11.) Korm. rendeletben rögzítette a munkáltató azon jogát, miszerint „a munkavédelmi szabályok megtartását – eltérő megállapodás hiányában – számítástechnikai eszköz alkalmazásával távolról ellenőrizheti”.^[28]

Az IT-ágazatban eddig is jellemző volt a magas szintű biztonság, amely kiterjedt a mobil eszközök (laptop, okostelefon) védelmére is. Azonban, ha abból indulunk ki, hogy információtechnológiai oldalról már eddig is adottak voltak a home office munkavégzés biztonsági feltételei, miben hozott változást a tény, hogy az informatikai munkakörben dolgozók tömegesen kényszerültek arra, hogy feladataikat távmunka keretében lássák el? Nos, a válasz főként a kiadott eszközök volumenében keresendő. Azoknál a cégeknél, amelyekre vizsgálódásom kiterjed, nem mindig állt rendelkezésre annyi külső eszköz, hogy mindenki a cég által biztosított eszközön dolgozhasson. Ennek okán a cégeknél lehetővé tették a saját eszközök használatát, a céges belső hálózat elérését a munkavállalók otthoni gépein keresztül. Ez azonban újabb problémákat vetett fel, hiszen ez esetben a biztonsági szint jóval alacsonyabb. Gondoljunk csak arra, hogy a céges környezetben használt irodai és egyéb eszközök egységes és naprakészen frissített operációs rendszerrel, vírusírtóval rendelkeznek, a tárolható fájlok szűrésen mennek át, a felhasználónak általában nincs telepítési joga, sőt még a futtatható alkalmazások köre is korlátozott. Ezek hiányában az otthoni gépek, rendszerek fokozottabb kiberbiztonsági fenyegetésnek vannak kitéve.

Céges környezetben alapszabály, hogy a belső hálózathoz csak tűzfalon keresztül, VPN^[29] segítségével lehet csatlakozni, és a hálózat egyes részei külső belépéssel nem elérhetők. Az ún. „ugrószerverekhez” való hozzáférés standard gyakorlata a kétféle hitelesítés használata, amelyet a cégeknél *hard*,^[30] illetve *soft tokenek*^[31] segítségével valósítanak meg. Előbbi egy elterjedt, kifejezetten megbízható megoldás, azonban ezeket a viszonylag drága tokeneket könnyű elveszíteni, beszerzésük és monitorozásuk időigényes és relatíve drága folyamat.

[27] Ld. bővebben: 2013. évi V. törvény (új Ptk.), XI. cím, 2:48. §.

[28] Ld. a 487/2020. (XI.11.) Korm. rendeletet.

[29] „IP alapú szolgáltatás, melynek igénybevételével egyetlen vállalati hálózatba köthető tetszőleges számú, egymástól tetszőleges távolságban lévő pont anélkül, hogy fizikai értelemben saját hálózatot kéne építeni” (Idegen szavak szótára).

[30] A hard tokenek olyan külső eszközök, amelyek lehetővé teszik a csatlakozást a belső hálózathoz, időszakosan ugrókódot generálnak, amelyet meg kell adni a bejelentkező felületen.

[31] A soft token a külső eszköz szoftveres változata, egy mobiltelefonra telepíthető applikáció, amely valamilyen hitelesítés-szolgáltató segítségével teszi lehetővé a kétfaktoros azonosítást. Mivel mobiltelefonon futtatható, ki van téve a feltérés veszélyének, ugyanakkor kényelmesebb és jobban menedzselhető alternatívát nyújt.

Sok helyen, a folyamatot egyszerűsítendő, szoft tokenek használatát tették kötelezővé az eléréshez, ami könnyebben menedzselhető, és jobban védhető az illetéktelen felhasználás ellen. Sok esetben a hálózathoz való csatlakozás mellett a kritikus tartalmak, adatbázisok, szenzitív alkalmazások használatához is megkövetelték a kétlépcsős hozzáférést.

Azt is meg kell említeni, hogy vannak olyan aspektusok, amelyből vizsgálva a távmunka csökkentette a kiberfenyegetések jelentette kockázatot. Itt elsősorban az élőerős védelemre kell gondolni. Annak dacára, hogy a forgalom közel nullára csökkent a belépési pontokon, a portaszolgáltat és a beléptetés rendszere mindenhol változatlanul fennmaradt. A jelentősen lecsökkent forgalom okán minden belépő jóval alaposabb ellenőrzésen esett át, nem adva teret a jogosulatlan bejutásnak (*tailgating*, *piggybacking* és egyéb *social engineering* praktikák^[32]) sem. A külsősök, vendégek száma mindenhol gyakorlatilag nullára csökkent, akárcsak a postai küldemények és ételrendelések száma, így nem nagyon maradt esély arra, hogy jogosulatlan személy vagy „oda nem illő” tárgy jusson be a cég, létesítmény, telephely vagy gyár területére. A parkolók elnéptelenedésével könnyebbé vált a gyanús, valós indok nélkül ott tartózkodók szemmel tartása.

VIII. JELENTETT-E KIMUTATHATÓ VÁLTOZÁST A KIBERTÁMADÁSOK SZÁMÁT TEKINTVE A HOME OFFICE-BAN TÖRTÉNŐ MUNKAVÉGZÉS?

A Kaspersky Lab legfrissebb felmérése szerint^[33] iparági szinten a kártékony e-mailek, a biztonsági rések kihasználása (*exploitok*) és a *brute force*^[34] támadások jelentik a legnagyobb fenyegetést. Ma már nincs olyan nagyvállalat, ahol a preventív intézkedések megtétele mellett utólag ne elemeznék a vírusirtó által blokkolt kártevők, a tűzfal által elfogott behatolási kísérletek, a spam- vagy webszűrő által kiszűrt fenyegetések számát és összetételét. Ezekről a riportokból a hozzáértő IT-szakemberek, valamint a vezetés következtetéseket vonhatnak le a biztonsági rendszer alkalmasságáról a fejlesztendő területek vonatkozásában, sőt még „problémás”, az indokoltnál több fertőzést okozó, elszenvedő kollégákat és szakterületeket illetően is. Mivel jómagam ezen a területen tevékenykedem, így van némi rálátásom az egyes cégeknél bekövetkező riasztások számára és összetételére. Írásomban nem áll módomban konkrétumokkal szolgálni (ezek mindenhol belső információnak számítanak), ugyanakkor néhány következtetés levonható az adatok változásából – nem a konkrét cégeket, hanem az iparág egészét tekintve.

[32] Ld. a 23. lábjegyzetet.

[33] Kaspersky: Incident response analyst report, 2020.

[34] Brute Force Attack: egy felhasználó információinak (pl. jelszó, PIN-kód) megszerzése egy automatizált szoftver segítségével, amely szisztematikusan haladva, karakterláncokat generálva próbálja eltalálni a rendszer által kért validációs adatot, az adott rendszerhez való hozzáférés érdekében. Ld. bővebben: Technopedia: Brute Force Attack.

A vizsgálathoz két csoportot hoztam létre; elkülönítetten kezeltem a digitális kártevőket (vírusok, trójaiak és társaik), valamint a felhasználók által (sokszor akaratlanul) futtatott, nem céges környezetbe való (jellemzően portable) programokat. Felmérésem időtávja a 2020. januártól (ekkor nyilvánította a WHO a COVID-19 járványt világméretű egészségügyi vészhelyzetté^[35]) 2021. októberig tartó intervallum volt. A védelmi intézkedéseket célzó rendeletek már 2020. márciustól folyamatosan léptek hatályba,^[36] a vállalatoknál pedig már jóval a törvény megjelenése előtt az egészséget megóvó intézkedéseket, április környékén pedig a gyártóüzemekben leállásokat, illetve az irodai dolgozóknak otthoni munkavégzést rendeltek el. A mért adatokat egymáshoz viszonyítva ábrázoltam havonkénti bontásban, ahol a 100% a mért legmagasabb érték volt.

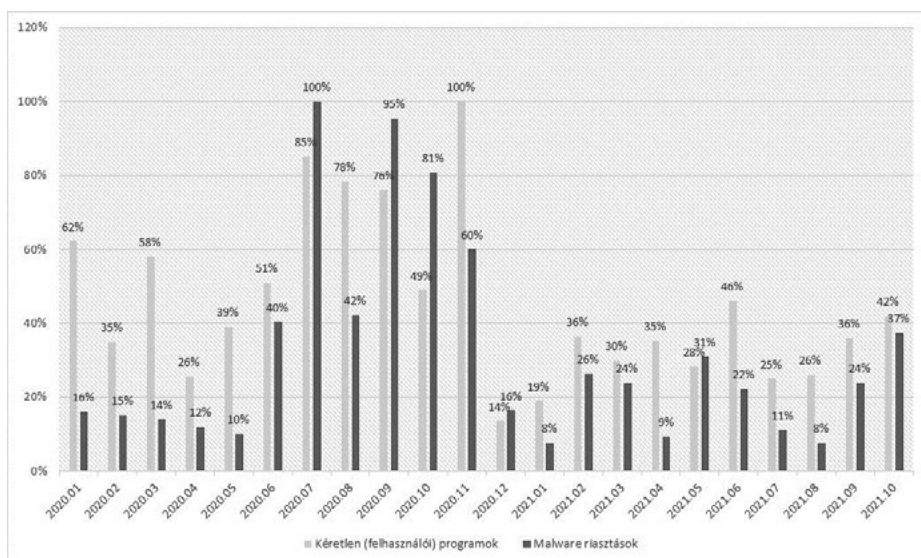
Több cég összesített riasztásai alapján az adatokból az derül ki, hogy a vészhelyzet bejelentése^[37] nem okozott növekedést az észlelt malware-fenyegetések számában. A home office-ban töltött időszak nemhogy nem emelte, de még csökkentette is a digitális kártevők által indukált riasztások számát, amely arra vezethető vissza, hogy az alkalmazottak VPN-kapcsolaton keresztül jóval szigorúbb biztonsági rendben, korlátozott hozzáféréssel dolgoztak. Sokaknak új volt a helyzet is, így talán nagyobb körültekintéssel, biztonságtudatosabban jártak el, mint azok tették volna, akiknél a napi rutin csökkentti az éberséget. Ahogy a cégek kezdtek visszaállni a jelenléti munkavégzésre, a riasztások száma mindenhol ugrásszerűen megnőtt. Ez talán arra vezethető vissza, hogy az alkalmazottak visszakerültek a megszokott közegükbe, a megszokott körülmények közé, tudat alatt kissé elengedtek azért, hogy egy jól ismert közegbe kerültek vissza.

A nyár vége a cégek többségénél a riasztások csökkenésével járt. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy többségükben a dolgozók ilyenkor veszik ki nyári szabadságukat. A feltevést támasztja alá az a tény is, hogy szeptember hónapban visszaállt a korábbi hónapban megfigyelt érték. Ezután a riasztások száma fokozatosan, hónapról hónapra csökkent. Az év vége és a következő év eleje ismét rendkívül alacsony a korábbiakhoz képest, ami nem meglepő, figyelembe véve az év végi ünnepeket, szabadságokat. 2021 februárjától az értékek nagyjából a home office előtti, bár némileg magasabb szintre álltak vissza. Érdekes még kitérni arra a tényre, hogy a 2021-es adatok észrevehetően magasabbak 2020 „normális”, nem távolsági munkavégzésben töltött hónapjainak értékeinél. Itt az húzódhat meg a háttérben, hogy sok helyen lehetőségként megmaradt a home office munkavégzés.

[35] BBC: Coronavirus declared global health emergency by WHO, 2020.

[36] Ld. a már korábban hivatkozott rendeleteket a járványkezelés vonatkozásában.

[37] BBC: Coronavirus declared global health emergency by WHO, 2020.

3. ábra. Digitális kártevők és potenciálisan kéretlen alkalmazások által kiváltott riasztások összesítve, 2020. január – 2021. október (forrás: a szerző saját szerkesztése)

A fenti megállapításokat jórészt alátámasztja a kéretlen programok vizsgálata is. Az első vizsgált hónap az előzetes következtetésekből kiindulva némileg magas, a későbbiekben azonban kirajzolódik a korábban már felvázolt trend. Eszerint a home office keretében otthon töltött időszak (2020. április-május) valóban alacsonyabb számot hozott a felhasználók gépere települt, „kéretlen” alkalmazások tekintetében, a jelenléti munkavégzésre való visszaállás ebben a csoportban is megnövekedett riasztásokhoz vezetett. Itt is megfigyelhető, hogy az év végi ünnepekkor, decemberben és januárban alacsonyabb az észlelések száma, és ez a megállapítás alkalmazható a nyári szabadságolás idejére is. Ami, mint említettem, nem meglepő, hiszen kevesebb munkatárs, kevesebb működő munkaállomás érhető módon kevesebb riasztást is jelent egyben.

IX. ÖSSZEZÉS

A COVID-19 következményeképpen mindannyian tapasztalhattuk, hogy a krízis által előidézett életviteli és szervezeti változások miatt megnövekedett a stressz, a szociális kapcsolatok erőteljesen amortizálódtak, valamint átalakultak az emberi kapcsolatok és a munkahelyi kommunikáció. Magyarországon a védelmi intézkedéseket célzó rendeletek 2020 márciusától folyamatosan léptek hatályba, a vállalatok azonban már jóval a törvény megjelenése előtt

a munkavállalók egészségének óvását célzó intézkedéseket foganatosítottak, leállásokat rendeltek el, illetve az irodai dolgozókat home office munkavégzésre kötelezték. A munkakörülmények változásával kivétel nélkül megfigyelhető volt, hogy az adott cégen belüli kommunikáció is gyökeresen átalakult. Az összes intézkedés ellenére a cégeket sem kerülték el a megbetegedések.

Kutatásom első szakaszában általánosabb jellegű kérdésekre kerestem választ, amelyek vállalattól és munkakörtől függetlenül a legtöbb dolgozót érintették – ezt a felmérést kérdőívek segítségével hajtottam végre. Összességében a kapott válaszokból kiderült, hogy a munkavállalók többsége pozitívan élte meg az otthoni nagyobb kényelmet, a kötetlenebb munkavégzést és azt, hogy több időt tölthet a családjával. A többség úgy vélte, hogy otthon hatékonyabban látja el feladatait, ugyanakkor nem kell többet dolgoznia. Depressziót, elmagányosodást a megkérdezettek közel fele tapasztalt, aminek részben a kollégákkal történő kommunikáció színvonalának csökkenése az oka, ami természetszerűleg a társas kapcsolatok amortizációjával jár együtt. A válaszadók többsége a járványhelyzet miatt kialakult krízis miatt kényszerült otthoni munkavégzésre, és a dolgozók kevesebb, mint fele szeretne visszatérni a jelenléti munkához.

A további vizsgálódás során elsősorban arra kerestem választ, hogy a hasonló munkakörben dolgozó informatikusok esetében a felmerülő nehézségek, a munkakörülményeik változásai mennyiben mutatnak hasonlóságot. Összességében a válaszadók többsége egyetértett abban, hogy az adminisztrációs terhek nem változtak, és a saját produktivitásukban sem éreztek visszaesést. Az informatikusok körében a munkavállalók egymás közti viszonya sem igazán változott, és az az elmagányosodás, depresszió sem érte utol őket, amit más területek dolgozóitól gyakran hallani. Az is kiderült a felmérés során, hogy sem a nem, sem pedig az életkor nem számít döntő faktornak, annál inkább a betöltött pozíció. Általában levonható az a következtetés, hogy azon munkavállaló, aki hibrid munkavégzésre kényszerült, sokkal jobban kedveli a távmunkát; míg az állandó home office-ban dolgozók szívesebben térnének vissza a jelenléti munkavégzéshez. Az egyértelműen kitűnik a válaszokból, hogy a jelenléti munkavégzés hiánya fokozott terhet ró az emberre, amelyet habitusától, életkorától, feladataitól függően mindenki másképp él meg. A szociális változások mellett elsősorban az információáramlás megváltozása, a személyes kapcsolatok átértékelődése figyelhető meg.

A felhasznált eszközöket tekintve az alap hardver- és szoftverkörnyezet nem változott szignifikáns mértékben azzal, hogy a hangsúly a jelenléti munkavégzésről egyre inkább a távmunkára tevődött át. Ha a dolgozó külső, saját eszközön akart dolgozni, arra kivétel nélkül minden cégnél volt lehetőség, bár ehhez szigorú feltételnek kellett megfelelni. Az illegális vagy potenciálisan kockázatos szoftverek (*potentially unwanted applications*) kiszűrésére is nagyobb figyelmet fordítottak az adott cégek IT-biztonsági alkalmazottai vagy részlege. Összességében elmondható, hogy a külső eszközök használata, a vállalati hálózathoz való csatlakozás biztonságának fenntartása jelentős többletmunkát adott az IT-specialistáknak, ezt azonban kisebb-nagyobb erőfeszítések árán, de

minden cégnél megoldották. Vállalattól függetlenül a dolgozóknál hátrányként jelentkezett a függés a szolgáltatóktól; az áramszünet, a fennakadások az Internet-kapcsolatban és a mobilkommunikációban mindenki számára kellemetlen hatásként léptek fel. A kifelé történő kommunikációban a személyes megbeszéléseket, telefonos megkereséseket a jóval ritkább elektronikus levelezés, a video-konferenciák és a feljegyzések küldése váltotta fel.

A cégek jelentős részénél nem mindig állt rendelkezésre annyi külső eszköz, laptop, tablet vagy okostelefon, hogy mindenki a cég által biztosított eszközön dolgozhasson, így lehetővé tették a saját eszközök használatát, a céges belső hálózat elérését a munkavállalók otthoni gépein keresztül. Ez azonban újabb problémákat vetett fel, hiszen ez esetben a biztonsági szint jóval alacsonyabb. A céges hálózathoz csak tűzfalon keresztül, VPN segítségével lehetett csatlakozni, a hozzáférés standard gyakorlata pedig a kétlépcsős hitelesítés használata, amelyet a cégeknél a bejelentkezések biztonságának növelését és azok logolását lehetővé tévő *hard*, illetve *soft tokenek*^[38] segítségével valósítottak meg. Ugyanakkor az élőerős védelem tekintetében csökkent a biztonsági kockázat, hiszen a forgalom közel nullára csökkent a belépési pontokon.

A kutatás lezáró szakasza arra kereste a választ, hogy az otthoni munkavégzés vajon jelentett-e változást a vállalatok biztonsági rendszerei által észlelt riasztások számában. A vizsgálat során a digitális kártevők (vírusok, trójaiak, jelszó-feltörők...), valamint a felhasználók által futtatott kártevő alkalmazások külön kerültek kiértékelésre. Több cég összesített riasztásai alapján levonható a következtetés, miszerint a globális helyzet nem okozott növekedést az észlelt malware-fenyegetések számában. A home office-ban töltött időszak nemhogy nem emelte, de még csökkentette is a digitális kártevők által indukált riasztások számát. Az első hullám lecsengésekor, ahogy a cégek kezdtek visszaállni a jelenléti munkavégzésre, a riasztások száma mindenhol ugrásszerűen megnőtt. A nyár vége, augusztus hónap a cégek többségénél jelentős csökkenéssel járt. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy többségükben a dolgozók ilyenkor veszik ki nyári szabadságukat. 2021 februárjától az értékek nagyjából a pandémia következtében elrendelt home office munkavégzés előtti egyenletes, bár némileg magasabb szintre álltak vissza. A fenti megállapításokat jórészt alátámasztja a kártevő programok vizsgálata is. Eszerint valóban a home office keretében otthon töltött időszak (2020. április-május) hozta a legalacsonyabb számot a PUA/PUP alkalmazások tekintetében, a jelenléti munkavégzésre való visszaállás ebben a csoportban is megnövekedett riasztásokhoz vezetett. Itt is megfigyelhető, hogy az év végi ünnepekkor, decemberben és januárban alacsonyabb az észlelések száma, és ez a megállapítás alkalmazható a nyári szabadságolás idejére is.

[38] Az eszközök bővebb ismertetése a 30. és 31. lábjegyzetben olvasható.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BBC: Coronavirus declared global health emergency by WHO, 2020. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-51318246>. Letöltés ideje: 2021.11.05.).
- Cendic, Kristina - Gosztonyi, Gergely (2020): Freedom of Expression in times of Covid-19: chilling effect in Hungary and Serbia. In: *Journal of Liberty and International Affairs (Bitola)*. Vol. 2/2020.
- Deák Veronika (2018): *A social engineering humán alapú támadási technikái*. (Elérhető: <http://biztonsagpolitika.hu/publikaciok-2017/deak-veronika-a-szamitogep-alapu-social-engineering-tamadasi-technikai>. Letöltve: 2021.09.20.).
- E-szigno.hu: Fogalmak. (Elérhető: <https://e-szigno.hu/tudasbazis/fogalmak.html>. Letöltve: 2021.11.14.).
- Effekteam.hu: Útkeresés és innováció: társadalmi felelősségvállalás a járvány idején, 2020. (Elérhető: <https://effekteam.hu/utkereses-es-innovacio-tarsadalmi-felelossegvallalas-a-jarvany-idejen/>. Letöltve: 2021.11.24.).
- Farkas Ádám (2019): A kibertér műveleti képességek kialakításának és fejlesztésének egyes szabályozási és államszervezési alapvonalai. In: *Jog-Állam-Politika*. 2019/2. sz.
- Farkas Ádám (2020): Gondolatok a koronavírus-járvány és a védelmi, biztonsági szabályozás kölcsönhatásairól. In: *Belügyi Szemle*. 2020/5. sz.
- Farkas Ádám (2021): A kortárs technológia-fejlődés és innováció viszonya honvédelmi szabályozással. In: *MTA Law Working Papers*. 2021/4. sz.
- Földes Kata – Szederkényi Éva (2021): Intergenerációs különbségek a HR területén – Covid-19 előtti és utáni mintavételek tükrében. In: *Tudásmenedzsment*. 2021/1. Különszám.
- Göcs László – Johanyák Zsolt Csaba (2015): Vállalati informatikai biztonság szerepe napjainkban. In: *Műszaki tudományos közlemények* 3. EME, Kolozsvár.
- Horváth Attila (2021): A 2020-as Covid-veszélyhelyzet alkotmányjogi szemmel. In: Nagy Zoltán - Horváth Attila: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest.
- Jóri András – Soós Andrea Klára – Bártfai Zsolt – Hári Anita (2018): *A GDPR magyarázata*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Kaspersky Lab. Incident response analyst report 2021. (Elérhető: <https://media.kasperskycontenthub.com/wp-content/uploads/sites/43/2021/09/13085018/Incident-Response-Analyst-Report-eng-2021.pdf>. Letöltés ideje: 2021.10.05.).
- Kádár Pál (2021): A pandémia kezelése mint a nemzeti ellenálló képesség „tesztje”. In: *Honvédségi Szemle: A magyar honvédség központi folyóirata*. 149. évf., 2021/2. sz.
- Kelemen Roland - Németh Richárd (2018): A kibertér fogalmának és jellemzőinek multidiszciplináris megközelítése. In: Farkas Ádám (szerk.): *Védelmi alkotmányosság az új típusú biztonsági kihívások erőterében*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Kelemen Roland - Németh Richárd (2019): A kibertér alanyai és sebezhetősége. In: *Szakmai Szemle - A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat tudományos-szakmai folyóirata*. 2019/3. sz.
- Kelemen Roland (2020): A különleges jogrend, mint jogrendi fogalom jellemzői. In: Farkas Ádám - Kelemen Roland (szerk.): *Szkiilla és Kharibdisz között - Tanulmányok a különleges jogrend elméleti és pragmatikus kérdéseiről, valamint nemzetközi megoldásairól*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Kelemen Roland (2021a): Radikalizálás és tömegpszichózis modern köntösben: a hibrid konfliktus kibertérben. In: *Jog-Állam-Politika*. 2021/3. sz. 71-85.
- Kelemen Roland (2021b): A nem állami kibertéri műveletek egyes szereplőinek jelentősége a hibrid konfliktusokban. In: *SmartLaw Research Group Working Paper*. 2021/2. sz.

- Koltay András (2020): A rémhírterjesztés büntetethezőségének alkotmányosságáról. In: *In Medias Res.* 2020/2.
- Koós Bálint – Kovács Sándor Zsolt – Páger Balázs – Uzzoli Annamária (2020): *Epilógus: Az új koronavírus-járvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei.* MTA Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpont – Regionális Kutatások Intézet, Budapest.
- Lipták Katalin (2020): Maradj otthon, dolgozz otthon! In: *Területi Statisztika.* 61. évf./2. sz.
- Nemzeti Kibervédelmi Intézet: Archívum: Káros kód leírások, 2021. (Elérhető: <https://nki.gov.hu/figyelmeztetese/karos-kod/>. Letöltés ideje: 2021.10.12.).
- Pwc.com: Covid-19: Hatékony kríziskommunikáció 7 lépésben, 2020. (Elérhető: <https://www.pwc.com/hu/hu/covid-19/strategia-marka/hatekony-kriziskommunikacio.html>. Letöltés ideje: 2021. 10.19.).
- Sepsí Tibor (2019): *GDPR útikalauz adatkezelőknek.* Wolters Kluwer, Budapest.
- Sörös Tamás - Váczi Dániel (2012): *Social engineering a biztonságtechnika tükrében.* XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia, Budapest.
- Technopedia: Potentially Unwanted Program. (Elérhető: <https://www.techopedia.com/definition/4061/potentially-unwanted-program-pup>. Letöltve: 2021.11.24.).
- Technopedia: Brute Force Attack. (Elérhető: <https://www.techopedia.com/definition/18091/brute-force-attack>. Letöltve: 2021.11.24.).
- The Wall Street Journal: Should Companies Be Required to Share Information About Cyberattacks?, 2016. (Elérhető: <https://www.wsj.com/articles/should-companies-be-required-to-share-information-about-cyberattacks-1463968801>. Letöltés ideje: 2021.10.07.).

JOGFORRÁSOK

- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. XI. cím: Általános szabályok és egyes személyiségi jogok.
- 2020. évi CIV. törvény a járványügyi intézkedésekkel kapcsolatos egyes szabályok megállapításáról és a járványügyi intézkedésekkel kapcsolatos egyes törvények módosításáról.
- 285/2020. (VI.17.) Korm. rendelet a járványügyi készütségi időszak védelmi intézkedéseiről.
- 409/2020. (VIII. 30.) Korm. rendelet a COVID-19 betegséggel összefüggő járványügyi megfigyelés esetén alkalmazandó egyes szabályokról.
- 484/2020. (XI.10.) Korm. rendelet a vészhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről.
- 487/2020. (XI.11.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet során a távmunkával kapcsolatos szabályok alkalmazásáról.
- 513/2020. (XI.23.) Korm. rendelet a vészhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről szóló 484/2020. (XI.10.) Korm. rendelet módosításáról.
- 71/2020. (III.27.) Korm. rendelet a kijárási korlátozásról.

•
Halász Géza, Szecesszió

SZENTE RÉKA MILÉNA

Közigazgatási jogérvényesítés a tiszta jogtan nézőpontjából^[1]

ABSTRACT

This essay explores some fundamental questions of the theory of norm from a practical point of view. The reason and the aim of the study is to determine the legal keystones on which administrative bodies shall build their sanctioning and obligatory decisions. The study analyzes the scope of findings and facts that should be taken into consideration by the administrative authorities, and the activity of deliberation during their decision making. The author reviews the different types of deliberation by giving reference to relevant examples, and demonstrates that the aspects of deliberation are not always outlined by appropriate wording in the legislative acts which leads to ambiguity and forces the authorities to interpret non-regulatory concepts during performing their law enforcement powers. The lack of properly set aspects of deliberation leads to uncertainty in law enforcement with regards to the coercive nature of sanctioning norms.

Keywords: pure theory of law ■ administrative sanctioning ■ deliberative decision making ■ the scope of legal norms ■ coercive norms

I. BEVEZETÉS

Hosszú évek óta a központi közigazgatásban dolgozó gyakorló jogászként időről-időre felmerül bennem az igény, hogy megválaszoljam a következő kérdést: valójában mit is érthetünk az alatt, hogy a hatóság

[1] Az innovációs és technológiai minisztérium kooperatív doktori program doktori hallgatói ösztöndíj programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alaphól finanszírozott szakmai támogatásával készült.

elintézi a hatáskörébe tartozó ügyet. Ez a kérdés számtalan további, az elméleti és a gyakorlati szakembereket egyaránt foglalkoztató témát vet fel – például, hogy mi minősül hatósági ügynek, kit illet meg az ügyfél jogállása stb. –, melyek közül jelen tanulmányom tárgyaként azt, a jogirodalomban kevésbé megjelenő kérdést választottam, hogy mi az a jogalkalmazói tevékenység, ami a hatóság döntésében manifesztálódik. Mik azok a folyamatok, lépcsőfokok, amiket a hatóságnak – a döntést előkészítő és meghozó hivatalnokoknak – a döntéshez vezető úton be kell járni? Mi az az elméleti keretrendszer, amelyen belül a hatóság tevékenysége egyáltalán értelmezhető? Melyek azok a rendező elvek, jogilag releváns tények és körülmények, amelyek ezt a tartományt kijelölik? Mekkora szabadságot élvez valójában a hatóság, amikor a hivatalabóliság elvének talaján állva, a bizonyítékokat szabad meggyőződése szerint értékelve döntést hoz? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához olyan eszméi alapot kellett keresnem, amely minden egyéb társadalmi konstrukciótól, etikai értéktől mentesen, pusztán a jog felől közelít a témához.

Fentiekre tekintettel, tanulmányomban a közigazgatás és a tiszta jogtan^[2] kapcsolatával szeretnék foglalkozni, amihez mindenekelőtt tisztázni szükséges, hogy milyen értelmezési tartományban használom ezeket a fogalmakat, mit értek közigazgatás, és mit értek tiszta jogtan alatt, illetve hol látom a kapcsolódási pontját. A közigazgatás és közigazgatás-tudomány, illetve a közigazgatási jogtudomány mibenlétének meghatározására a jogtudomány képviselői időről időre bizonyos elemeiben hasonló, másokban eltérő meghatározásokat alkotnak. A jelen dolgozat kiindulópontként fogadja el azt az álláspontot, mely szerint a közigazgatás-tudomány összetett, interdiszciplináris tudományterület, mivel a közigazgatás működésének törvényszerűségei és hatékonysága nem írhatók le pusztán a rájuk vonatkozó joganyag vizsgálatával.^[3] Ugyanakkor a közigazgatási jogtudomány a közigazgatás-tudományon belül meghatározó szerephez jut, mivel az állam működése, a közigazgatás szervezetrendszere, hatásköre és eljárásának szabályai egyaránt jog által meghatározottak.^[4] A fenti keretben a közigazgatás fogalmát az állam társadalomszervező funkciója felől, a jogtudomány és politikatudomány nézőpontjából értelmezem. Eszerint a közigazgatás politikailag feltételezett jogalkotási, jogalkalmazói és szervezési tevékenységet jelent.^[5] Ezek közül kiemelem a jogalkotást és a különösen az állami kényszer alkalmazásának lehetőségére is kiterjedő jogalkalmazást, mely területeken álláspontom szerint az alább ismertetésre kerülő tiszta jogtan, a jog pozitivistá értelmezése előtérbe kerülhet. Bár a XX. század második felében és a XXI. század során a közigazgatás-tudomány fókusza átkerült a közigazgatás hatékonyságára, észszerűségére és minőségére, valamint a közszolgálati jogra irányuló vizsgálatára, a közigazgatási jogtudomány szerepe továbbra sem hagyható figyelmen kívül.

[2] Kelsen, 1988.

[3] Balázs, 2015, 1-17.

[4] Magyary, 1942, 52.

[5] Ijoten.hu, 2019.

Míg a közigazgatás-tudomány és a közigazgatási jogtudomány is erősen kitett a társadalmi és politikai tendenciák, a társadalmi igazságosságról és az állami érdekérvényesítésről alkotott felfogások változásának, s így ideológiailag meghatározott, addig a tiszta jogtan ideológiáktól és értékítéletektől mentesen a „valóságos és lehetséges jogot kutatja, nem pedig a helyes jogot”.^[6] A közigazgatási hatósági jogalkalmazás során a jogalkalmazó értelemszerűen a valóságos (pozitív) jogot alkalmazza, és döntése meghozatalával, a normatív rendelkezések által meghatározott lehetséges jogot hozza létre, az alkalmazandó normák helyességének vizsgálata kívül esik tevékenységi körén. A normák helyessége jogalkalmazói oldalon annyiban bír relevanciával, hogy a jogalkalmazó tevékenységnek az ideológiai tartalmat is hordozó alapelvekkel, alkotmányos jogokkal összhangban kell állnia, azonban az alapelvek alkalmazására nem az erkölcsi-politikai szempontú helyesség, hanem a jogszerűség talaján állva kerül sor.

II. A NORMA, MINT ÉRTELMEZÉSI SÉMA A KÖZIGAZGATÁSI HATÓSÁG SZANKCIÓALKALMAZÁSI TEVÉKENYSÉGÉBEN

Az emberi együttélést társadalmi szokások, erkölcsi szabályok mellett jogi normák, illetve jogi normák rendszere határozza meg. Az egyes személyek magatartása, cselekedetei, az objektív (fizikai-szociális) valóság oksági összefüggéseiben létrejövő „természetes” jelenségek, amelyeknek a jog által értékelhető objektív jelentéstartalmát a normák határozzák meg. Normatív rendelkezések határozzák meg tehát, hogy mit szabad vagy kell, illetve mit nem szabad, vagy nem kell tennie egy jogalanynak, mint ahogy azt is, hogy a normatív rendelkezések által előírt magatartás elmulasztásának vagy azzal ellentétes aktív magatartásnak mi lesz a jogi megítélése, mi lesz az objektív jelentése. Kelsen szavaival élve, „[a]mi azt a történést jogi (vagy jogellenes) aktussá teszi, az nem ténylegessége, nem természeti, azaz okozati törvényszerűséggel meghatározott, a természet rendszerébe tartozó valósága, hanem objektív értelme, mely ezzel az aktussal össze van kapcsolva, a jelentés, mellyel ez az aktus bír”.^[7] Ily módon a természetben, az objektív fizikai-szociális valóságban megjelenő oksági történéseket, mint tényeket, a norma teszi jogivá, vagy jogellenessé.

A közigazgatási jogi norma meghatározására számos kísérlet történt, melyek közül Madarász Tibor megfogalmazását emelem ki. Álláspontom szerint Madarász meghatározásán keresztül mutatható be legszemléletesebben a tiszta jogtan megjelenése a közigazgatási hatóság jogalkalmazásában. Madarász

[6] Kelsen, 1988, 23.

[7] Kelsen, 1988, 27.

szerint a közigazgatási jogi norma a közigazgatási jog legkisebb, önállóan érvényesülő alapegysége, amely többségében alakítja a társadalmi viszonyokat, a jövőre nézve befolyásolja a jogalanyok magatartását. Összecseng ezzel a felfogással Patyi András álláspontja is, miszerint „[a] közigazgatási eljárás célja... nem az objektív igazság deklaratív kimondása post hoc, vagyis az események után, hanem az ügyfelek jogainak és kötelezettségeinek alakítása konstitutív módon, pro futuro”.^[8] A közigazgatási norma a hagyományos felfogás szerint három összetevőre – hipotézis (feltétel), diszpozíció (parancs), szankció (jogkövetkezmény) – osztható, ezzel szemben Madarász kétosztatú közigazgatási normáról beszél, amely két elemből, hipotézisből és diszpozícióból áll. „Minden olyan jogalkotói akaratkijelentés, amely egymagában is érvényesülhet, és képes valamely társadalmi hatás kiváltására”,^[9] önálló jogi norma, a szankció nem szükségszerű szerkezeti eleme a közigazgatási jogi normának. A hipotézis azt a társadalmi életviszonyt (tényállást) írja le, amelynek megvalósulása esetére a jogalkotó a diszpozícióban megfogalmazott magatartási szabályt (jogkövetkezményt) előírja. A szankció a norma szerkezeti eleme helyett annak funkciója; a szankcionáló normában a hipotézis tartalmazza azt a jogellenességet, amelyre reagáló hátrányos jogkövetkezményt az ilyen norma diszpozíciója tartalmazza.

A közigazgatási hatósági jogérvényesítésben garanciális elem, hogy a kötelezettséget megalapozó életviszonyok, illetve a jogellenesség megállapítása és annak fennállása esetén alkalmazandó szankció egyaránt jogszabályban meghatározott legyen. A közigazgatási hatóság eljárása során azonosítja az objektív fizikai-szociális valóságban keletkező tényeket, amelyeket a norma diszpozíciójában meghatározottakhoz igazodva értékelnek az ügy megítélése szempontjából jogilag relevánsként vagy irrelevánsként. A diszpozíció gyakran már a tényfeltáró tevékenység során meghatározza a hatóság vizsgálódásának irányát és terjedelmét, hiszen a jogilag irreleváns tények feltárása nem feladata a hatóságnak, sőt, a hatékonyság elve, valamint az ügyfél ésszerű és törvényes határidőben történő eljáráshoz fűződő alapvető joga megköveteli, hogy a hatóság felesleges eljárási cselekményekkel ne nyújtsa meg az ügy elbírálását. A norma hipotézisében foglalt tényállásnak megfelelő tényösszefüggések értelmező feltárása során tehát a hatóságnak vissza kell nyúlnia Kelsen jogfelfogásához, mivel azokat a tényeket kell vizsgálnia, amelyeket a norma értelmezési keretében a jog részévé tesz. Ezen tényeket, illetve körülményeket a jogalkalmazónak se nem joga, se nem kötelessége figyelembe venni. A jogalkalmazó döntése akkor lesz jogszerű, ha meghozatalára a helyesen – azaz jogilag releváns tények figyelembevételével – feltárt tényállásból okszerű jogi következtetés levonásával kerül sor. A jogi következtetés megfelelőségét a norma diszpozíciója határozza meg. A tiszta jogtan gondolati sémájába helyezve a hipotézisben megfogalmazott „van” és a diszpozíció által meghatározott „legyen” között a hatóság jogalkal-

[8] Patyi, 2019.

[9] Madarász, 1976.

mazó tevékenysége, a kötelezést vagy szankciót tartalmazó döntés hozza létre a kapcsolatot, mégpedig anélkül, hogy az összefüggés politikai vagy erkölcsi értékéről is szólna. Kelsen szavaival élve: „Amikor azt mondjuk: ha az ún. jogsértés beáll, „kell”, hogy jogsértés-következmény is beálljon, akkor ez a legyen – mint a jog kategóriája – csak azt a sajátos értelmet jelenti, amellyel a jogi feltétel és jogkövetkezmény a jogtételben összetartoznak.”^[10]

III. A MÉRLEGLÉLÉS NORMATANI DILEMMÁI

Azt a feltevést alapul véve, hogy a jogi norma kényszernorma (kényszerrel rendelkező norma), és az különbözteti meg a többi normától, hogy a kényszeraktust – azaz a büntetést, illetőleg a végrehajtást – tekinti a normában megjelenő jogkövetkezménynek, okkal adódik a kérdés, hogy a jogalkalmazó mérlegelési jogkörébe utaltan meghozható döntés esetén mennyire kötelezően jelenik meg a diszpozícióban foglalt jogkövetkezmény. E kérdés megválaszolásához először azt kell eldönteni, hogy a mérlegelés, mérlegelési jogkör versengő értelmezései közül melyiket, vagy melyeket vesszük alapul. A legtágabb felfogás a bizonyítási eljárást is bevonja a mérlegelés fogalomkörébe. A bizonyítási mérlegelés során ugyan egy meghatározott tényállás fennállása esetén a jogalkalmazó mérlegelést nem tűrő rendelkezést ír elő a jogalkalmazó számára a jogkövetkezmény alkalmazása tekintetében, azonban a jogalkotónak ebben az esetben is meg kell határoznia a jogilag releváns tények és alkalmazandó anyagi jogi normák körét, valamint a saját hatósági hatáskörét és illetékességét. Mérlegelése tehát kiterjed az egyes bizonyítékok bizonyító erejének megállapítására, továbbá a bizonyítékok egybevetésére és a maguk összességében való értékelésére, amelyekből következtetés útján alakul ki az eljáró hatóság meggyőződése azzal kapcsolatban, hogy az ügyre vonatkozó tények bizonyítottan fennállnak-e, és igenlő válasz esetén azzal kapcsolatban, hogy milyen jogi következtetés levonását teszik szükségessé vagy lehetővé. A jogilag releváns, feltárandó tények, körülmények azonban maguk is normák által meghatározott jogfogalmak, vagyis nem egyszerű észleléssel, hanem a norma értékelési sémájában elvégzett jogi értékeléssel állnak elő. Ebből az következik, hogy normatani szempontból már a tényállás feltáráshoz vezető, bizonyítási mérlegelést is mérlegelésnek kell tekinteni. Mivel azonban az alkalmazandó jogkövetkezményt a jogalkotó imperatív normával kötelezően írja elő a jogalkalmazó számára, a mérlegelés fentebb jelzett – a jog kényszernorma jellegét érintő – dilemmái elsősorban nem ennél a mérlegelés-típusnál jelennek meg, hiszen a „van”-ból eltérést nem engedő mó-

[10] Kelsen, 1988, 13.

don következik a „legyen”: a hipotézisben megfogalmazott feltételek fennállta esetén a jogkövetkezmenynek be kell állnia.

Példaként szolgál a termőföld védelmére vonatkozó törvényi szabályozás, amelynek értelmében a termőföld művelési ágának megváltoztatását – az erre vonatkozó jogszabály rendelkezéseinek megfelelően – be kell jelenteni az ingatlanügyi hatóságnak. A bejelentés elmaradása esetén a hatóság földvédelmi bírságot szab ki.^[11] A bejelentés elmulasztását tehát feltétlenül bírság kiszabásának kell követnie.

Ebből a szempontból a kérdés vizsgálatát illetően leginkább az ún. felhatalmazásos mérlegelés – és az ún. kényszerű mérlegelés – esetkörei elgondolkodtatóak. Ezek közül az utóbbit röviden külön tárgyalom, hiszen ott a mérlegelés szükségszerűsége a norma valamely fogyatékoságából, hiányosságából fakad, s így az is kérdéses, hogy az adott szabályozás valójában mennyire felel meg Kelsen normafogalmának. A felhatalmazásos mérlegelés esetében a jogalkotó a norma hipotézisében megfogalmazott feltételek megléte esetén lehetővé teszi a jogalkalmazó részére, hogy több jogszerű lehetőség közül válasszon döntése meghozatalakor, akár diszjunktív normák – egyenrangú döntési alternatívák – meghatározásával, akár oly módon, hogy célszerűségi szempontok alapján teszi lehetővé a jogkövetkezmeny alkalmazásáról való döntést, méltányossági jogkört biztosít vagy adott jogszabályi kereteken belül rendelkezési szabadságot ad a jogalkalmazónak. A diszjunktív normákkal szabályozott mérlegelés lehetőségét az különbözteti meg jelentősen a többi mérlegelési jogkörtől, hogy ebben az esetben a jogalkotó által lehetővé tett döntési alternatívák közül az egyiket a jogalkalmazónak ki kell választania, tehát a jogkövetkezmeny feltétlenül a diszpozícióban meghatározottak valamelyike szerint fog alakulni, tehát feltétlenül normatív módon előírt következmény fog beállni: „Ha A van, legyen B, C vagy D is.”

A környezetvédelmi jog világából idézett példa erre a típusú mérlegelésre az a rendelkezés, mely szerint a környezetvédelmi hatóság a környezethasználó környezetveszélyeztető tevékenységét korlátozza, felfüggeszti vagy megtiltja, amennyiben a környezethasználó az általa okozott károkért nem áll helyt, a megelőzési illetve helyreállítási költségeket nem viseli.^[12] Ebben az esetben tehát a hipotézisben foglalt mulasztás esetén a diszpozícióban foglalt valamely jogkövetkezmenyt feltétlenül le kell vonni.

A további három mérlegelési típusnál – vagyis opportunista, méltányossági, illetve szabad mérlegelés esetén – már a norma megszövegezése is eltérő. Sorra véve az egyes típusokat: a célszerűségi szempontok mérlegelés körébe vonásának lehetősége túlmutat a jog által meghatározható fogalmakon. A célszerűség nem normatív kategória, olyan fogalom, amely a jog számára értelmezhetetlen, és nem lehet mentes az értékítélettől. Kántás Pétert idézve: „A célszerűség elve

[11] Vö. A termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény 3. § (1) bekezdés.

[12] Vö. A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 101. § (2)-(3) bekezdés.

áll szemben az eljárás megindítását és a szankcionálás feltétlen parancsát képviselő törvényhozói akarattal, vagyis a legalitás elvével.”^[13] A méltányossági jogkör gyakorlása kötöttebb mérlegelést jelent, amely mindig valamely kivételesen engedélyezett, az ügyfél számára a norma által előírnál kedvezőbb jogkövetkezmény megállapításának lehetőségét hordozza magában, a jogalkotó által meghatározott feltételek között. Ebben az esetben a méltányossági jogkör – tehát a diszpozícióban meghatározottól eltérő jogkövetkezmény alkalmazásának feltételei – ugyan normatívan meghatározottak, azonban e feltételek fennállása esetén a jogalkalmazó szabadon dönti el, hogy az adott jogkövetkezményt alkalmazza-e, mivel a jogalkotói rendelkezés sem a jogkövetkezmény alkalmazására, sem pedig az attól való eltekintésre nem kötelezi. Ez a szabad választási lehetőség álláspontom szerint ugyancsak nem illeszthető bele a kelsen-i kényszer-norma fogalomkörébe. Szabad mérlegelés esetén „a jogalkalmazó valóban úgy érezheti: a törvényhozó elengedte a kezét”,^[14] mivel gyakorlatilag teljes mértékben az ő belátására bízta, hogy alkalmazza-e az előírt jogkövetkezményt. Példaként szolgál erre az esetkörre, hogy az erdészeti hatóság egyes bejelentéshez kötött tevékenységek végzését megtilthatja, korlátozhatja, illetve feltételekhez kötheti, amennyiben a bejelentett tevékenység nem felel meg a jogszabályi követelményeknek.^[15] Az itt bemutatott esetben a feltételes módú megfogalmazásból megállapítható egyrészt, hogy a norma diszpozíciója nem tartalmaz kötelezően alkalmazandó jogkövetkezményt, továbbá, hogy azt nem határozza meg, hogy a jogkövetkezmények alkalmazásától a hatóság mely esetekben és milyen szempontok figyelembe vételével tekinthet el, vagy kötele eltekinteni.

Külön említést érdemel az ún. kényszerű mérlegelés, mely attól kényszerű, hogy a jogalkalmazó a norma hiányos megfogalmazása okán olyan helyzetbe kerül, hogy „mérlegeléssel” kell kitöltenie a joghézagot. Ebben az esetben nem beszélhetünk felhatalmazásról, hiszen a joghézag kitöltésére nem normatív rendelkezés ad feljogosítást, hanem a jogalkalmazás működéséből fakadó követelmény, hogy az eljárásokat le kell folytatni, a meghozott döntéseket végre kell hajtani. Bár szigorúan véve, álláspontom szerint ez az esetkör nem tekinthető a klasszikus mérlegelési jogkör gyakorlásának, azonban gyakorlati jelentősége miatt ki kell rá térni. Számos példával illusztrálható a jogszabályi hiányosság megjelenése azokban a jogszabályokban, ahol a norma feltételes megfogalmazásával választási-döntési lehetőséget biztosít, azonban a döntési lehetőségek kereteit nem, vagy csak hiányosan határozza meg, a kötelezettség alkalmazását lehetővé teszi, de alkalmazhatóságához további támpontot nem ad, mintegy megfordítva a méltányosság kedvezőbb eltérést engedő szabályait. Így például az erdészeti hatóság a vízforrások, vízbázisok, a védett élő szervezetek élőhelyének, az élettelen természeti vagy tájképi értékek környezetének, a

[13] Kántás, 2001, 68.

[14] Kántás, 2001, 80.

[15] Vö. Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény (Evt.) 104. § (1) bekezdés.

közjóléti objektumok védelme érdekében egyes fák vagy facsoportok kitermelését megtilthatja.^[16] A felhozott példában kimutatható, hogy a norma hipotézise is bizonytalan, hiszen nem azt határozza meg, hogy „mi van”, hanem ehelyett a feltételezett érdekek védelmét teszi a szabályozás alapjává. A jogalkotó által nevesített érdekek tisztán jogi szempontból csak abban az esetben határozhatók meg, ha a norma megadja az érdek jogszabályi definícióját, vagy utal a lehetséges értelmezési körre. Bár a következő példa nem szankcióalkalmazás tekintetében, hanem engedély megadása körében fogalmazza meg a jogszabály által meghatározott közérdekkel való összhang értelmezési körét, mégis jól szemlélteti a fenti esetkört, amiatt, hogy itt a törvényi szabályozás az adott tevékenység jogszerűvé minősítésének, engedélyezhetőségének feltételét határozza meg. Az erdő igénybevételére vonatkozó törvényi szabályozás szerint erdőt igénybe venni csak kivételesen esetben, a közérdekkel összhangban lehet.^[17] Bár arra nézve, hogy mi minősül közérdeknek, a jogalkotó nem adott meg további szempontokat, azonban rögzítésre került, hogy a közérdekkel való összhangot vélelmezni kell többek között az erdő árvízvédelmi igénybevétele esetén. Az első erdészeti hatósági példa jól szemlélteti, hogy a diszpozíció esetlegessé válik, nem jelenik meg benne a „legyen”, vagyis az alkalmazni rendelt jogkövetkezmény.

A fent megjelölthöz képest eltérő, mégis hasonló következménnyel járó esetkör, amikor a jogalkotó akár ad is törvényi felhatalmazást a mérlegelési jogkör gyakorlására, de a mérlegelés szempontjait nem, vagy normatív jogi tartalomként nem azonosítható fogalmakkal adja meg a következő megfogalmazásban: „az ügy összes körülményét figyelembe véve” vagy „a jogsértésben rejlő kockázat típusához és mértékéhez igazodóan”. Ilyen, általános jelleggel meghatározott mérlegelési szempontrendszer jelenik meg a fogyasztóvédelmi eljárásokban alkalmazható jogkövetkezmények esetében is, mely szerint a fogyasztóvédelmi hatóság fogyasztóvédelmi rendelkezések megsértése esetén az eset lényeges körülményeinek figyelembevételével és az arányosság követelményének szem előtt tartásával dönti el, hogy mely, a törvényben meghatározott jogkövetkezményt állapítja meg.^[18]

Megítélésem szerint a tiszta jogtan fogalmi keretében kizárólag az ún. bizonyításos mérlegelés tekinthető a kényszernormaként felfogott jogi norma alkalmazásának. Ezzel szemben a felhatalmazásos vagy a kényszerű mérlegelés olyan, nem jogi kategóriák alkalmazását is megkívánja, amelyek a tiszta jogtan számára hozzáférhetetlenek. Ebből a megállapításból a mérlegelés elméleti és gyakorlati fogalmi közötti ellentmondás keletkezik, mivel a bírói gyakorlat és a hazai perjog a mérlegelési jogkörben hozott döntések alatt – álláspontom szerint helyesen – elsősorban a felhatalmazáson alapuló mérlegelést érti.

[16] Vö. Evt.71. § (3) bekezdés.

[17] Vö. Evt. 78. § (1) bekezdés.

[18] Vö. A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 47. § (1) bekezdés.

IV. ÖSSZEZÉS

Fentieket összefoglalva tehát megállapítható, hogy a közigazgatási hatósági tevékenység – az ésszerűségi és hatékonysági elvárásokat, illetve kritériumokat is figyelembe véve – kielégítően értelmezhető a tiszta jogtan fogalmi keretében. A mérlegelés normatani dilemmáinál leírtak szerint felmerül a kérdés, hogy a mérlegelési jogkörben hozott döntések meghozatala során egyáltalán beszélhetünk-e ebben az értelemben jogalkalmazásról, amennyiben a jogi norma mint kényszernorma parancsoló „legyen” eleme esetlegessé válik. A jogalkalmazói tevékenység a mindennapi élet tapasztalatai szerint kitölti ezeket a hézagokat, a jog értelmezési körébe vonva és normatív tartalommal felruházva olyan, jogszabályok által nem, vagy nem pontosan rögzített fogalmakat is, amelyek a tiszta jogtan számára megfoghatatlanok. Ezzel a megállapítással azonban egy újabb kérdéshez érkezünk el, nevezetesen, hogy megvalósul-e a hatalmi ágak montesquieu-i értelemben vett szétválasztása, azonban ennek a témának a mélyebb feldolgozása már szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit.

IRODALOMJEGYZÉK:

- Balázs István (2015): A jogtudomány helye, szerepe, haszna a közigazgatási jogtudomány szemszögéből. In: *MTA Law Working Papers*. 2015. 2. évf. 25. sz.
- Egyed István (2017): *A magyar közigazgatási jog alaptanai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Ijoten.hu: A közigazgatás funkciói és feladatai, 2019. (Elérhető: <https://ijoten.hu/szocikk/a-kozigazgatas-funkcioi-es-feladatai>. Letöltés ideje: 2015.05.10.).
- Józsa Zoltán (2019): A közigazgatás funkciói és feladatai. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Közigazgatási jog rovat, rovatszerkesztő: Balázs István). Elérhető: <https://ijoten.hu/szocikk/a-kozigazgatas-funkcioi-es-feladatai>. Letöltés ideje: 2021.05.10.).
- Kántás Péter (2001): A mérlegelés dilemmái. In: *Belügyi Szemle*. 2001/12. sz.
- Kelsen, Hans (1988): *Tiszta jogtan [Reine Rechtslehr]*. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Madarász Tibor (1976): Gondolatok az államigazgatási jogi normáról. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1976/6. sz.
- Magyary Zoltán (1942): *Magyar Közigazgatás*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Patyi András – Varga Zs. András (2019): *A közigazgatási eljárásjog alapjai és alapelvei – A magyar közigazgatási és közigazgatási jog általános tanai*. V. kötet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.

JOGFORRÁSOK:

- 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól.
- 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről.
- 2007. évi CXXIX. törvény a termőföld védelméről.
- 2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról.

Az 1901-es gyári törvény, az 1881-es indiai gyári törvény, valamint a gyermekmunka törvényi szabályozása a bányászatban a 19. századi Nagy-Britanniában

ABSTRACT

The study aims to show the major contact points of the regularization of child labor in different sectors of the industry in the United Kingdom in the 19. century. It focuses on the provisions relevant for regulating the minimum age and labor time in the manufacturing and mining industry. The introduction gives a brief draft about the process of the industrial revolution, the structure of the society in that era and the general state of the labor law at the time. In my study I provide a short outlook on the Factory Act of 1901 that was in effect in the beginning of the 20th century and also the pertinent regulations in India. Next I am scrutinizing the mining industry. As a summary for the essay I provide a comparative analysis of the issues that were discussed in the study. In that analysis I conclude – among other things – that in Great Britain the relevant laws were present both in the manufacturing and in the mining industry. I also point it out that these regulations were essentially born in order to confine the child labor. In the factories these protected first the apprentices, and later on all children and young persons working in the industry, while in the mining industry these rules were applied to all children. As for factories the difference of regularization was perceptible in the case of textile and non-textile factories, while in the mining industry this could be seen in case of coal and ore mines. The differentiation of rules is also detectable in case of factories and workshops and in coalmines where different rules were applied to workers who worked above or under the ground. As for the manufacturing industry I find that the Factory Act of 1901 did not bring significant changes compared to the Factory Act of 1878. However the regulations that were applicable in India at the time were much more unfavorable in terms of working time compared to the ones in Great Britain.

Keywords: age ■ working time ■ factory legislation ■
mining industry ■ India

I. BEVEZETÉS

Napjainkban a jogi háttér mellett is világszerte megfigyelhető a gyermekmunkások alkalmazása. Ez Indiában fokozottan jelentkezik, azonban a világ más térségeiben is megfigyelhető. Témaválasztásomat a gyermekmunkára vonatkozó szabályozás napjainkban kevésbé publikált egyik forrásvidékének – az 1901-es angliai gyári törvény és a bányatörvények rendelkezéseinek – feltárása indokolta. A tanulmány rövid kitekintést nyújt emellett az 1881-es indiai gyári törvényre is.

Az Egyesült Királyságnak az ipari forradalomban betöltött vezető szerepe több tényező együttes következményeként alakult ki. Bár a 18. század második felétől egész Európában (így Franciaországban és Hollandiában is) növekedett az ipari termelés volumene – többek között a népességszám és életszínvonal emelkedésének, az új városok, utak és csatornák építésének következtében is –, de a ténylegesen kiemelkedő fejlődés Angliában következett be, egyrészt a gyarmatokért folytatott harcban elfoglalt vezető helyének (ebben a korszakban Nagy-Britannia lett a földrajzi felfedezések egyik legnagyobb nyertese, aminek következtében kiépülhetett világbirodalmi rendszere^[1]), másrészt a kontinensen uralkodó háborús állapotoknak (1789-es francia forradalom és a napóleoni háborúk) köszönhetően.^[2]

A gyárak és a gyáripár előretörése lényegében négy találmány megjelenésén alapult. James Hargreaves többsörös fonógépe, Richard Arkwright vízzel működtetett fonógépe, Samuel Crompton fonógépe – mely a korábbi két technológiát ötvözte – és Cartwright szövőgépe által lehetővé tett gyártási folyamatok fokozatosan váltották fel a régi módszereket.^[3] Ezen találmányok ugyanakkor önmagukban nem forradalmasították volna teljes mértékben a gazdasági-technikai fejlődést, de James Watt 1769-ben szabadalmaztatott gőzgépe és annak egy gyapjúüzemben való alkalmazása 1785-ben – mely évben Arkwright szabadalma lejárt – már végleg megnyitotta az utat a gyáripár előretörése előtt.^[4]

A gőzgép megjelenésével megnőtt a vasérc és a kőszén iránti kereslet. Nagy-Britannia mindkét nyersanyag terén jelentős készletekkel rendelkezett, melyek szállítását először a csatornák, majd a vasút biztosították. A vasút építése nagy hatással volt a vas- és gépiparra, annak fejlődésére is.^[5]

A gyorsan terjeszkedő ipar sok dolgozót igényelt, a munkabér emelkedett, és ennek hatására a mezőgazdasági vidékekről a munkások tömegesen vándoroltak a városokba.^[6] A gépesítés sokszor a szakképzett munkaerő feleslegessé válásához vezetett, valamint radikálisan megváltoztatta a munkavállalói

[1] Földi (szerk.), 2016, 127.

[2] Dietz, 1927, 23-24.

[3] Gibbins, 1920, 159-160.

[4] Toynbee, 1956, 63.

[5] Vadász (szerk.), 1998, 137-138.

[6] Engels, 1971, 235.

összetételt is: a munkahelyeken nagyszámú női és gyermekmunkaerő jelent meg.^[7] Az ipari termelés uralkodó formájává tehát a nagyüzem vált, és ez létrehozta a társadalomban az ipari munkásosztályt, ezt az eddigiektől élesen különböző érdekeket kifejező csoportot.^[8]

A fentiekkel párhuzamoson létrejött még egy társadalmi osztály, a nagyiparosok osztálya is.^[9] A gyárosok döntő többsége a kispolgárságból származott, ennek következtében a nagy vagyonnal rendelkezők is csak a század végén integrálódhattak a legfelső társadalmi osztályba.^[10]

Az ipari forradalom nem egy egyszeri esemény volt, hanem egy folyamat, melynek kezdetén a régi és az új mechanizmusok keveredtek egymással. A 19. században évről évre egyre több embert foglalkoztattak a gyárak és üzemek, 1833-tól egyre növekedett az állami felügyelet és szabályozás hatása, melyet a megmaradt régi típusú műhelyek munkavállalói – kezdetben – joggal irigyeltek.^[11]

A fentebb már említett állami beavatkozás a korszakra általánosan jellemző szerződéses liberalizmus egyes következményeinek visszaszorítása érdekében történt. A munkaadó és a munkavállaló közötti munkajogviszony kezdetben teljesen magánjogi formában jött létre, a szerződéses szabadság elve érvényesült a munkafeltételek és a munkabérek tekintetében is.^[12] A munkaszerződést a felek akarat-autonómiáján alapuló megegyezésnek tartották.^[13] A munkaerő-igény egyetlen szabályozója a megállapodás korlátlansága lett, a szerződéses akarat szabad realizálására csak a munkáltatónak volt meg a tényleges lehetősége, így a munkaszerződés lényegében a szerződéses liberalizmus ellen hatott.^[14] Az előzőekben írtak következtében olyan nyomorúságos viszonyok jöttek létre a munkavállalók között, melyek már a közjót is veszélyeztették, ennek következtében hoztak munkásvédelmi törvényeket először Nagy-Britanniában, majd szinte egész Európában.^[15]

Ezen törvények megszületése előtt – és gyakran még hatályba lépésük után is – a gyárakban és üzemekben a gyermekeket egész éjjel és nappal is váltásokban dolgoztatták, a parlamenti jelentésekből pedig kiderül, hogy volt olyan gyermek, akit akár naponta tízszer is megverték. De a 18. életévüket betöltött férfiak és nők helyzete sem volt jobb, gyakran a fizikai teljesítőképességük határáig alkalmazták őket, gyakoriak voltak a járványok és a testi torzulások, fejlődési rendellenességek.^[16] Sokan voltak azok

[7] Ferencz (szerk.), 2019, 19-20.

[8] Tóth, 2008, 152.

[9] Crouzet, 1981, 245.

[10] Crouzet, 1981, 251.

[11] Trevelyan, 1926, 605.

[12] Horváth – Révész (szerk.), 1994, 238.

[13] Szigeti, 2011, 137.

[14] Kiss, 2000, 44.

[15] Ruszoly, 2006, 372.

[16] Beard, 1919, 60.

is – például a lesüllyedt kézműiparosok –, akik nyomorogtak és éheztek, akik az első sztrájkok és mozgalmak során a szó szoros értelmében kenyérért harcoltak.^[17]

II. A GYERMEKMUNKA A GYÁRAKBAN, A 20. SZÁZAD ELEJÉN

Ha a korszakban uralkodó viszonyokat tekintjük, akkor fontos kiemelni, hogy a gyermekmunkások helyzete egészen a 18. század második feléig nem kapott nagyobb figyelmet. Az ipari forradalom kezdeti éveiben megnőtt az igény az olcsó munkaerő – így a gyermekek alkalmazása – iránt. Ezek a gyermekek naponta átlagosan 12-14 órát dolgoztak – de előfordult, hogy akár 18 órát is. Magas volt a halálzási arány, és azok, akik túléltek az egészségtelen munkakörülményeket, a felnőttkor elérésével gyakran képtelenek voltak tovább dolgozni.^[18]

Egy korábbi cikkemben már elemzésre került a gyári gyermekmunkások helyzete 1878-ig.^[19] Ebben a tanulmányomban egy rövid kitekintést szeretnék bemutatni a 20. század elején hatályban lévő 1901-es gyári törvényről, valamint az indiai szabályokról. Ezután a bányaipart vonom részletesebb elemzés alá. Az 1901-es, a gyárákról és műhelyekről szóló törvény a nők és a fiatal személyek textilgyári alkalmazása vonatkozásában a következőket írta elő:

A foglalkoztatás időtartamának, kivéve szombaton, reggel 6 órákor kellett kezdődnie, és este 6 órákor kellett véget érnie. Amennyiben a munka reggel 7 órákor kezdődött, akkor este 7 órákor kellett befejezni azt.^[20] A szombati munkaidő reggel 6 vagy 7 órákor kezdődött.^[21] Ahol a foglalkoztatás tartama 6 órákor kezdődött, és az étkezési szünet tartama nem kevesebb mint 1 óra volt, ott 12 órákor, ahol pedig a munkálatok megszakítására kevesebb mint 1 óra állt rendelkezésre, ott 11 óra 30 perckor fejeződtek be a gyártási folyamatok.^[22] Ahol 7 órákor indult a munkások alkalmazása, ott 12 óra 30 perckor ért véget a munka.^[23] Az étkezési szünetek időtartama nem lehetett kevesebb mint 2 óra.^[24]

A gyermekeket reggeli, illetve délutáni vagy napi váltásokban kellett alkalmazni a textilgyárakban. A gyermekeknek a reggeli váltásokban úgy kellett elkezdeniük a munkát, mintha fiatal személyek lennének, és általában délután 1 órákor hagyták abba a munkavégzést. Amennyiben délutáni műszak volt előírva, az általában 1 órákor kezdődött, és akkor végződött, amikor a fiatal szemé-

[17] Ránki, 1982, 561.

[18] Alden, 1908, 3-4.

[19] Szabó, 2018, 80-95.

[20] 1 Edward 7. c. 22. 24. (1).

[21] 1 Edward 7. c. 22. 24. (2).

[22] 1 Edward 7. c. 22. 24. (3).

[23] 1 Edward 7. c. 22. 24. (4).

[24] 1 Edward 7. c. 22. 24. (5).

lyek munkaideje. Szombati alkalmazásuk megegyezett a fiatal személyekével. Ezek az időpontok az étkezési szünetektől függően változhattak.^[25]

A fiatal személyek és a nők textilgyárakon kívüli és műhelyekben történő alkalmazására hasonló szabályok vonatkoztak, de például reggel 8 és este 8 óra közötti munkavégzés is előírható volt számukra, valamint szombaton is tovább kellett dolgozniuk.^[26] A gyermekeknél is hasonló eltérések mutatkoztak.^[27]

A gyári törvények azonban nemcsak Nagy-Britanniában, hanem a gyarmatokon is megjelentek. A korona ékkövének számító Indiában, 1876-ban létrehozták az Indiai Császárságot, Viktória királynőt pedig császárrá koronázták. A britek a belpolitikába való jelentősebb beavatkozásokat kerülték, a hivatalnokokat alapos képzésben részesítették, és szigorú vizsgáknak vetették alá.^[28]

Az 1881-es indiai gyári törvény olyan gyárokra terjedt ki, melyek a normaszövegben felsorolt folyamatok végzéséhez gőzt, vizet vagy más mechanikai energiát használtak fel, és nem kevesebb mint 100 embert foglalkoztattak. A gyermeket 12 éven aluliként határozták meg.^[29]

A 7 éven aluli gyermekeket tilos volt foglalkoztatni, egyetlen gyermek sem dolgozhatott többet napi 9 óránál.^[30] Az étkezési szüneteknek és a pihenésre biztosított időnek el kellett érnie naponta legalább az 1 órát, ezek tényleges beosztását a helyi kormányzat határozta meg. Ezeket az időtartamokat angolul és a tartomány nyelvén is ki kellett függeszteni.^[31] Havonta nem kevesebb mint 4 napi szabadidőt kellett biztosítani.^[32] A gyermekeket nem szabadott bizonyos veszélyes műveletek elvégzésére utasítani.^[33]

III. BÁNYÁSZAT

Nagy-Britanniában a gyár a munkásokat elszólitotta otthonukból, és mivel a gépek működtetéséhez szénre volt szükség, ezért az új városok a szénbányák közelében alakultak ki.^[34] Hamar világossá vált – többek között a különböző vizsgálóbizottságok munkája nyomán –, hogy a gyermekmunka nem korlátozódik csupán a gyáriparra, hanem szinte minden területen jelen van, így többek között a bányákban is, ahol a nők és a gyermekkorúak különösen szörnyűsé-

[25] 1 Edward 7. c. 22. 25.(1)-(4).

[26] 1 Edward 7. c. 22. 26.

[27] 1 Edward 7. c. 22. 27.

[28] Kajtár – Herger, 2013, 186.

[29] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 1.

[30] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 6.

[31] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 7.

[32] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 8.

[33] The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 10.

[34] Barker, 1931, 56.

ges munkakörülmények között dolgoztak,^[35] így például négykézláb másztak a szűk járatokban, és a rájuk erősített kötelekkel húzták maguk után a csilléket.^[36]

Persze nemcsak a szénbányák vonatkozásában beszélhetünk ilyen állapotokról, erre példaként említhetjük a Cyfarthfa szén- és vasércbányák művezetőjének a tanúságtételét: „úgy emlékszem, hogy a Cyfarthfa bányákban a föld alatt dolgozó gyermekek és fiatal személyek száma körülbelül 400 fő lehet, ebből körülbelül 50 nőnemű. A legkisebbek a szellőzést biztosító ajtóknál dolgoznak, már nagyon korai életkorban leviszik őket a föld alá, ami hátráltatja őket a növesben és roncsolja a testfelépítésüket, valamint a teljes közömbösség állapotában tartja őket. A nők töltik meg a csilléket szénnel vagy vasércel és húzzák őket: ez nagy erőt igényel. [...]”^[37]

Az előzőekben leírtak alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az 1842-es bányatörvény már szabályozta a gyermekmunkát és a női munkát a bányászatban (*an Act to prohibit the employment of women and girls in mines and collieries, to regulate the employment of boys, and to make other provisions relating to persons working therein*).^[38] E jogszabály alapján 1843. március 1-jétől nem lehetett 10 éven aluli fiúgyermeket alkalmazni,^[39] és egyáltalán nem lehetett őket foglalkoztatni (18 éven aluliakat sem).^[40] Néhány kivételtől eltekintve – ide tartoztak például a gőzgépszerelők vagy az olyan gépészek, akiknek a munkájára mind a föld felett, mind a föld alatt szükség volt – 10 éven aluli személyek nem lehettek tanoncok a bányákban.^[41] Kiemelendő, hogy az előzőek nem érintették az olyan munkákat, melyeket a föld felszíne felett végeztek.^[42]

Az 1860-ban elfogadott norma^[43] alapján 1861. július 1-jétől nem lehetett 12 éven aluli fiúgyermeket alkalmazni a bányákban.^[44] A 10. életévükön felüli, de a 12. életévüket még be nem töltött fiúgyermek kivételesen foglalkoztathatóak voltak akkor, ha tudtak írni és olvasni (és erről igazolással rendelkeztek), illetve, ha meghatározott időközönként iskolába jártak.^[45]

1872-ben született meg a szénbányákra és más bányákra vonatkozó törvények egységesítéséről és módosításáról szóló jogszabály (*an act to consolidate and amend the acts relating to the Regulations of coal mines and certain other mines*), melynek hatálya a szén-, a rétegezetten elhelyezkedő vasércet tartalmazó és a samottbányákra terjedt ki.^[46] Lényegi változást nem hozott az életkori

[35] Tickner, 1915, 574.

[36] Creighton, 1887, 129.

[37] Szerző nélkül, 1842, 35.

[38] 5 & 6 Victoria c. 99. Preambulum.

[39] 5 & 6 Victoria c. 99. II.

[40] 5 & 6 Victoria c. 99. Preambulum

[41] 5 & 6 Victoria c. 99. IV.

[42] 5 & 6 Victoria c. 99. VII.

[43] A bányák szabályozásáról és felügyeletéről szóló törvény (*An act for the regulation and inspection of the mines*), 23 & 24 Victoria c. 151.

[44] 23 & 24 Victoria c. 151. I.

[45] 23 & 24 Victoria c. 151. II.

[46] 35 & 36 Victoria c. 76. 3.

szabályokban, kivéve a 10 éven aluliak alkalmazási tilalmának visszahozatalát a 12. életév helyett, és a 12. életévüket még be nem töltötték esetében előírta engedély beszerzését, valamint napi munkaidő-maximumot is meghatározott.^[47]

A legjelentősebb módosítás a föld felett munkát végzők foglalkoztatásával volt kapcsolatos. A személyi hatály a nőkre, gyermekekre és fiatal személyekre terjedt ki, akikre legnagyobbreszt azonos szabályok vonatkoztak, mint a föld felszíne alatt foglalkoztatott társaikra (a nőket a 16 éven aluli fiatal férfikkal sorolták egy kategóriába).^[48] Érdemes kiemelni néhány definíciót: a gyermek a 13 éven aluliakat, a fiatal személy a 16 éven aluliakat, de a 13. életévüket már betöltötteket, míg a nő a 16 éves és az a feletti nőket jelentette.^[49]

Említést kell még tenni a szintén ebben az évben elfogadott, az érctartalmú bányákra vonatkozó joganyag egységesítéséről és módosításáról szóló törvényről is, melynek hatálya kiterjedt minden olyan bányára, amelyre az ezt megelőzően elemzett jogszabályé nem.^[50] Itt a 12. életév volt a korhatár.^[51]

A munkaidő törvényi szintű, részletes szabályozására először 1872-ben került sor a szénbányákra vonatkozóan: a 10. életévüket betöltött, de a 12. életévüket még be nem töltött fiúgyermekek esetében a foglalkoztatás időtartama nem haladhatta meg a heti 6 napot, a napi munkaidejük pedig nem haladhatta meg a 6 (3 napnál több munkanap ledolgozásakor), illetve a 10 órát.^[52] A 12. életévüket betöltött, de a 13. életévüket még be nem töltött fiúgyermekek és a 16 éven aluli fiatal férfiak napi munkaideje a föld alatt nem léphette túl a heti 54 órát és a napi 10 órát.^[53] Nem kevesebb mint 8 órás időtartamnak kellett eltelnie a pénteki munkák befejezése és a szombati munkák megkezdése között (egyéb esetekben 12 óra). A munkaidő tartama vonatkozásában a felszín elhagyását és a felszínre történő visszatérést kellett figyelembe venni.^[54]

A földfelszíni munkát végző nők, gyermekek és fiatal személyek – az életkorral foglalkozó pontban írtakat figyelembe véve – egyike sem volt alkalmazható este 9 óra és reggel 5 óra között, vasárnapokon, valamint szombaton délután 2 óra után. 5 órát meghaladó munkavégzés esetén legalább fél óra étkezési szünetet kellett biztosítani, 8 órát meghaladó esetén pedig legalább 1 és fél órát.^[55]

Amennyiben az ércbányákban vizsgáljuk meg a munkások helyzetét, akkor a következőket mondhatjuk: a 12. életévüket betöltött, de a 13. életévüket még be nem töltött fiúgyermekek és a 13. életévüket betöltött, de a 16 éven aluli fiatal férfiak napi munkaideje a föld alatt nem haladhatta meg a heti 54 órát és a napi 10 órát. Nem kevesebb mint 8 órás időtartamnak kellett eltelnie a pénteki

[47] 35 & 36 Victoria c. 76. 4-5.

[48] 35 & 36 Victoria c. 76. 12. (1.)-(3.).

[49] 35 & 36 Victoria c. 76. 72.

[50] 35 & 36 Victoria c. 77. 3.

[51] 35 & 36 Victoria c. 77. 4-8.

[52] 35 & 36 Victoria c. 76. 5. (a.)-(c.).

[53] 35 & 36 Victoria c. 76. 6.

[54] 35 & 36 Victoria c. 76. 7. (1.)-(2.).

[55] 35 & 36 Victoria c. 76. 12. (4.)-(5.).

munkák befejezése és a szombati munkák megkezdése között (minden egyéb esetben 12 órának). Akik olyan távolságra laktak a bányától, hogy nem tértek haza a lakóhelyükre, és heti legfeljebb 40 órán át dolgoztak, azoknál nem kevesebb mint 8 órának kellett eltelnie a munka megkezdése és befejezése között. A munkaidő tartama vonatkozásában a felszín elhagyását és a felszínre történő visszatérést kellett figyelembe venni.^[56]

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

Amennyiben a fentiekben írtakat összefoglalóan szeretnénk megvizsgálni, akkor azt mondhatjuk, hogy Nagy-Britanniában mind a gyár-, mind pedig a bányaiiparban megjelentek az ott dolgozókra vonatkozó törvények. Megállapíthatjuk azt is, hogy ezen jogalkotási termékek lényegében azért születtek meg, hogy visszaszorítsák a gyermekmunkát: a gyáriparban először a tanoncokét, majd minden gyermekét (és fiatal személyét), a bányászatban pedig minden gyermekét. Általánosan jellemző rájuk az is, hogy normatív keretek közé terelik a foglalkoztatás alsó korhatárát és – kisebb vagy nagyobb mértékben – a munkaidőt. Míg az üzemeknél a textilt és a textiltől eltérő anyagokat feldolgozó gyárak esetében mutatkozik meg eltérés az egyes rendelkezések között, addig ez a bányászatban a szén- és érc tartalmú bányáknál figyelhető meg; de ilyen különbségtétel tehető például a gyárakban és műhelyekben, illetve a szénbányákban a föld alatt és a föld felett dolgozók munkájának szabályozása között.

A gyáripar vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy az 1901-es gyári törvény nem hozott lényegi változást az 1878-ashoz képest, ugyanakkor sokkal részletesebb és kedvezőbb szabályozást alkalmazott az Indiában 1881-ben hatályban lévő normákhoz képest.

Amennyiben a fentiek alapján egy fejlődési ívet akarunk felvázolni a bányaiiparban, akkor kijelenthetjük, hogy kezdetben a jogalkotó általában nem részletezte, hogy pontosan mely típusú bányákra terjed ki a szabályozás hatálya, az – a megfogalmazásból adódóan, főszabály szerint – mindegyikre vonatkozott, később ez a kitermelt ásványkincsek típusa (például: szén, illetve érc) szerint vált ketté. A legfontosabb intézkedés talán a női munka megtiltása volt a föld alatt végzett tevékenységek esetében. A fiúgyermekes esetében alkalmazott korhatár a század folyamán lényegesen nem emelkedett (a 10.-ről a 12. életévre), ugyanakkor jelentős eredménynek tekinthető a szénbányák tekintetében a földfelszíni munkák bizonyos aspektusainak jogszabályi keretek közé szorítása. A munkaidő törvényi szintű részletes szabályozására először 1872-ben került sor a szénbányákra vonatkozóan.

[56] 35 & 36 Victoria c. 77. 5. (1.)-(2.)

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Alden, Margaret (1908): *Child life and labour*. Headley Brothers, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/childlifeandlab00aldegoog>. Letöltés ideje: 2019. 10. 27.).
- Barker, Vernon Duckworth (1931): *Az angol civilizáció. Múlt és jelen*. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Beard, Charles (1919): *The industrial revolution*. George Allen & Unwin Ltd., London. (Elérhető: <https://archive.org/details/cu31924002235673>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.).
- Creighton, Louise (1887): *Social history of England*. Rivingtons, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/socialhistoryen00creigoog/page/n5>. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- Crouzet (1981): *A brit nagyiparosok társadalmi eredete az ipari forradalom korszakában*. In: *Történelmi szemle*. 1981/2. szám, 245-251.
- Dietz, Frederick C. (1927): *The industrial revolution*. Henry Holt and Company, New York. (Elérhető: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.223819>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.).
- Engels, Friedrich (1971): *A munkásosztály helyzete Angliában*. In: *Karl Marx és Friedrich Engels művei 2*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Ferencz Jácint (szerk.) (2019): *A munkaiügyi kapcsolatok joga Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Földi András (szerk.) (2016): *Összehasonlító jogtörténet*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Gibbins, H. de B. (1920): *The industrial history of England*. Methuen and Co., London. (Elérhető: <https://archive.org/details/industrialhistor00gibb>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.).
- Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.) (1994): *Általános jogtörténet I*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kajtár István – Herger Csabáné (2013): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Kiss György (2000): *Munkajog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ránki György (1982): *Az angol ipari forradalom kérdéséhez*. In: *Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye*. 116. évfolyam, 1982/1-6. szám, 539-561.
- Ruzsoly József (2006): *Európa jogtörténete*. Püski Kiadó Kft, Budapest.
- Szabó Péter Zsigmond: *A gyermekmunka szabályozásának főbb csomópontjai a 19. századi Egyesült Királyságban és Magyarországon: a foglalkoztatás alsó korhatára és a munkaidő a gyári és ipari törvények vonatkozásában*. In: Erdős Csaba (szerk.) (2018): *Doktori Műhelytanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 80-95.
- Szerző nélkül (1842): *The condition and treatment of the children employed in the mines and collieries of the United Kingdom*. William Stange, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/conditionandtre00manugoog/page/n6>. Letöltés ideje: 2019. 10. 31.).
- Szigeti Péter (2011): *Jogtani és államtani alaponalok*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Tickner, F. W. (1915): *The social & industrial history of England*. Edward Arnold, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.201890/page/n1>. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- Toynbee, Arnold (1956): *The industrial revolution*. The Beacon Press, Boston. (Elérhető: <https://archive.org/details/industrialrevol00toyngoog>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.).
- Tóth Ferenc (2008): *A munkaiügyi kapcsolatok rendszere, fejlődése*. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő.

- Trevelyan, G. M. (1926): *Illustrated history of England*. Longmans, Green and Company, London. (Elérhető: <https://archive.org/details/in.gov.ignca.5289>. Letöltés ideje: 2018. 03. 31.)
- Vadász Sándor (szerk.) (1998): *19. századi egyetemes történet 1789-1890*. Korona Kiadó, Budapest.

FELHASZNÁLT EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBELI JOGSZABÁLYOK:

- 5 & 6 Victoria c. 99. In: *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, 5 & 6 Victoria, 1842.*, (1842) Her Majesty`s Printers, London. (Elérhető: <https://archive.org/stream/statutesunitedk04britgoog#page/n915/mode/2up>, 835-841. Letöltés ideje: 2019. 10. 31.).
- 23 & 24 Victoria c. 151., In *A Collection of the Public General Statutes passed in the twenty-third & twenty-fourth years of the reign of Her Majesty Queen Victoria, 1860*. The Queen`s Printing Office, London. (Elérhető: https://books.google.hu/books?id=yJFKAAA-MAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 984-996. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- 35 & 36 Victoria c. 76. In *The Public General Statutes passed in the thirty-fifth & thirty-sixth years of the reign of Her Majesty Queen Victoria, 1872: with a list of the local and private acts, tables showing the effect of the years legislation, and a copious index*. The Queen`s Printing Office, London. (Elérhető: <https://archive.org/stream/publicgeneralst00britgoog#page/n570/mode/2up>, 482-524. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- 35 & 36 Victoria c. 77. In: *The Public General Statutes passed in the thirty-fifth & thirty-sixth years of the reign of Her Majesty Queen Victoria, 1872: with a list of the local and private acts, tables showing the effect of the years legislation, and a copious index*. The Queen`s Printing Office, London. (Elérhető: <https://archive.org/stream/publicgeneralst00britgoog#page/n612/mode/2up>, 525-548. Letöltés ideje: 2019. 03. 14.).
- 1 Edward 7. c. 22. (Elérhető: <https://archive.org/details/b22416365/page/14/mode/2up>. Letöltés ideje: 2021. 03. 20.).
- The Indian Factories Act, 1881 (Act No. XV. of 1881) 1., In: Kydd, J. C. (1920): *A History of factory legislation in India*. University of Calcutta. (Elérhető: <https://archive.org/details/historyoffactory00kydduoft/page/148/mode/2up>. Letöltés ideje: 2021. 03. 20.).

XIII. Leó pápa diplomáciai erőfeszítései és a magyar nemzetiségű görögkatolikus híveket érintő liturgikus nyelvhasználat kérdései

ABSTRACT

The present study provides an insight into the diplomatic activity of Pope Leo XIII ruling between 1878 and 1903. The study states that Pope Leo XIII was the one who had studied to be a diplomat, was serving in the diplomatic service of the Holy See, and finally he became the first pope after the cessation of the Papal State. Thanks to the successful diplomatic and ecclesiastical policy of Pope Leo XIII, he led the Church and the Holy See into the twentieth century. As pope, it was due to him that the Holy See regained its diplomatic authority in international relations, and he had laid the foundations for the Holy See to become a modern-day diplomatic superpower. Pope Leo XIII's policies are primarily characterized by an increase in the number of sub-churches and a worldwide expansion of diplomatic relations, including a policy of opening, even in non-Catholic areas. In addition, Pope Leo XIII was an excellent scholar and teacher, a friend of the Hungarians, but the aim of the present study was to highlight the fact that he was characterized by canonical, ecclesiastical policy, subordinating all state, domestic and ethnic issues to ecclesiastical interests.

Keywords: Pope Leo XIII ■ Papal State ■ Apostolic Delegate ■ Orthodox ■ Greek Catholics ■ Baptisms

I. BEVEZETÉS

A Pápai Állam 1870. évi megszűnését követően a pápa személyének nemzetközi megítélése teljesen eltért az olasz nacionalista felfogástól. A Szentszék és az Olasz Királyság rendezetlen viszonya ellenére a pápa

és a Szentszék is megtalálta a maga feladatát az imperializmus időszakában. Miközben a német és az olasz nacionalista törekvésekkel lezárult egy korszak, Európa politikáját 1870-től kezdve az imperializmus időszakának tekintjük. Az olasz nacionalista törekvések éveken át tartó küzdelmei vezettek a Pápai Állam területének fokozatos csökkenéséhez, melynek utolsó tragikus felvonásaként Róma elfoglalását követően, 1870. szeptember 20. napján, 1014 év után *de facto* megszűnt. Boldog IX. Piusz teljesen érthető módon ezt az állapotot *de iure* nem fogadhatta el, politikailag súlyos krízis érte a Szentszéket és a pápa személyét is.

1878. február 20. napján az akkor hatvannyolc esztendőös Vincenzo Giocchino Pecci személyében egy széles nemzetközi politikai látókörrel rendelkező, magasan kvalifikált, arisztokrata pápát választottak a bíborosok. Pecci lett az első pápa, aki a Pápai Állam megszűnését követően úgy kezdte meg Szent Péter 256. utódjaként az uralkodását, hogy tényleges territórium nem létezett, ahol világi hatalmat tölthetett volna be.

Teljesen új szemlélettel kellett mind az egyházkormányzati teendőkre, mind pedig a pápa személyének nemzetközi szerepére tekintenie. Nevét XII. Leó (1823-1829) tiszteletére vette fel, tehetségére pedig korán felfigyeltek.^[1] Mindamellett, hogy páratlan műveltsége mellett igazi tanító is volt egyházfőként, ki kell emelni, hogy páratlan műveltség mellett igazi tanító is volt egyházfőként, ki kell emelni, hogy diplomatának tanult, tanulmányait a Pápai Nemesek Egyházi Akadémiáján folytatta.^[2] Az 1830-ban létrejött Belga Királyság ritka kivétel volt a XIX. század első felében, ahol internunciatúra működött. XVI. Gergely pápa (1831-1846) hozta létre, majd később nunciaturai rangra emelte. Pecci kivételesen fiatalon (még harminchárom éves sem volt) érsek lett 1843-ban, és XVI. Gergely pápa kinevezte nunciussá Brüsszelbe. A belgiumi diplomáciai tevékenysége során megismerte egy akkoriban modernnek minősülő állam működését, betekintést nyert a nemzetközi viszonyokba, nem kevésbé pedig a helyi egyház és az állam közötti konfliktusokba. Ugyan a belga király kezdeményezésére távoznia kellett, de ezek a diplomáciai tapasztalatok alapozták meg későbbi diplomáciai tehetségét, amit pápaként kamatoztatott.

II. XIII. LEÓ PONTIFIKÁTUSA

Miközben az iparosodás időszakában több európai nagyhatalom előretört, a pápa teljesen más irányvonalat választott. Azt természetesen nem lehet kijelenteni, hogy XIII. Leó teljesen beletörődött volna a Pápai Állam megszűnésébe, de mégis egyfajta megoldáskeresésben gondolkodott, melynek egyértelműen

[1] Montgomery, 1903, 234-240.

[2] Mai nevén Pápai Egyházi Akadémia, mely 1701 óta a Szentszék diplomáciai szolgálatába lépő növendékeket képz; itt folytatta tanulmányait XIII. Leó is. Ld. La Santa Sede: Pontificia Accademia Ecclesiastica.

részét képezte elődjének az olasz rendezési ajánlattal kapcsolatban tanúsított elutasító magatartása. Mindamellett, hogy XIII. Leó kiemelt feladatának tekintette a világegyház kormányzását, elsődleges feladatának érezte a tanítói tevékenységet is. Utóbbit jól szemlélteti, hogy huszonöt éves pontifikátusa alatt nyolcvanhat enciklikát adott ki, habár nem mindegyik egyetemes jellegű. Megjegyzendő, hogy 1740 és 1846 között nyolc elődje összesen harminckilenc, míg közvetlen elődje 1846 és 1878 között harmincnyolc körlevelet adott ki.^[3] A kor szelleméhez igazodó tanítói tevékenységén túl diplomáciai erőfeszítései is igen jelentősek voltak.

Azt semmi esetre sem mondhatjuk, hogy XIII. Leó a Pápai Állam megszűnése ellenére ne folytatott volna szükséges mértékű politikai tevékenységet, hiszen folyamatosan kereste azokat a nemzetközi politikai lehetőségeket, melyek bármilyen módon elősegíthették volna a pápa világi hatalmának legalább részleges visszaszerzését.^[4] A pápa személyének sérthetlenségét az Olasz Királyság sem vitatta, hiszen az 1871. május 13. napján, II. Viktor Emánuel király által szentesített garanciatörvény ezt ki is mondta, ráadásul elismerte a pápa azon jogát, hogy követeket küldjön és fogadjon,^[5] így ebből kifolyólag úgy tekintendő, hogy bár az olaszok számolták fel a Pápai Államot, de a pápa személyének nemzetközi jogalanyiságát továbbra is elismerték. A középkori investitúraharcot lezáró wormsi konkordátum megkötését követően a pápai hatalom a hűbéri lánc élére került, így ténylegesen a világi hatalmak fölött állónak ismerték el, ez pedig nem képezte vita tárgyát a későbbiekben, az uralkodók rangsorát is a pápa állapította meg, így a nemzetközi viszonyok legmeghatározóbb vezetője lett.^[6]

Ugyanakkor, a Pápai Állam helyreállításán túlmenően, a Bécsi Kongresszus 1815. június 9-i Jegyzőkönyvének IV. cikkét sem lehet figyelmen kívül hagyni, mely kimondta, hogy a pápa által küldött nuncius automatikusan a fogadó állam diplomáciai testületének dékánja lett, valamint a diplomáciai rangsor I. osztályába sorolta – egyenlőként – a nagyköveteket, pápai legátusokat és az apostoli nunciusokat.^[7] Bár XIII. Leó korántsem középkori megoldásokban gondolkodott, hiszen egy korral haladó, tudós ember volt, de a XIX. századra kialakult, a pápának a nemzetközi viszonyokban betöltött és általánosan elfogadott szerepéről nem mondhatott le. Azt szintén el kell ismerni, hogy a Pápai Állam számos esetben ki volt szolgáltatva a nagyhatalmak politikai játszmáinak, ráadásul az állam belpolitikai problémái is sok esetben jelentős terhet róttak a korábbi pápákra.

[3] Massaro, 2010, 144.

[4] Balanyi, 1928, 113-132.

[5] Legge detta delle guarentigie, 1871, Art. 1., Art. 11.

[6] Siska - Szemesi, 2006, 15-17.

[7] Šmid, 2020, 17.

XIII. Leó azonban felismerte a társadalmi változás időszakának új kihívásait, s miközben a nagyhatalmak a birodalmi építkezések és hatalmi rivalizálások időszakát élték, a pápa az állami impérium hiánya ellenére kiválóan megtalálta azt a két utat, melyen a Szentszéknak tovább kellett haladnia a világegyház fejlődésének érdekében, ami egyben a pápa nemzetközi és politikai tekintélyének a megerősödését idézte elő. Ez egyik oldalon a részegyházak számának növekedését, másik oldalon pedig a diplomáciai kapcsolatok kiterjesztését jelentette. Megjegyzendő, hogy XIII. Leó pápát saját korában is ritka tudású diplomatának tartották.^[8]

Egyrészt a világ népességének növekedése, illetve egyes országokban a hatalmas területi kiterjedéssel rendelkező egyházmegyék, másrészt pedig a világban folytatott evangelizációs tevékenység is indokolta a szervezeti fejlődést. XIII. Leó 1903. július 20. napján bekövetkezett halálának ötvenedik évfordulója alkalmából a piarista egyháztörténész is megemlékezett a negyedszázados pontifikátus eredményeiről: „Kormányzása alatt új föllendülés korszakát élte az Egyház. Kilenc új érsekséget szervezett, 110 püspökséget, 61 apostoli vikáriátust, 31 prefekturát, két »nullius« apátságot. Huszonöt esztendő uralkodása alatt 12 szentté és 29 boldoggá avatás történt, ami jelentős emelkedés a mult század első feléhez képest.”^[9]

Ezeket a számokat, a növekedés dinamikáját tekintve, össze kell vetni az 1869. december 8. napján megnyitott huszadik egyetemes zsinat, vagyis az I. Vatikáni Zsinat alkalmából készült jegyzékkel, amikor is a Szentszék a latin és a keleti rítusokat is magában foglaló világegyházban 6 *nullius* (mai nevén területi) apátot, 176 érseket és 741 püspököt^[10] tartott nyilván.^[11] Azonban ezeknek egy igen tekintélyes hányada nem tényleges megyéspüspök, hanem *in partibus infidelium* (hitetlenek vidékén lévő),^[12] mai elnevezéssel élve címzetes püspök vagy érsek volt,^[13] vagyis a XIII. Leó által alapított részegyházak száma hatalmas számbeli növekedést idézett elő a világegyházban, ezáltal pedig a pápa és az Apostoli Szentszék intézményesített formában egyre nagyobb keretek között jelent meg a különböző országokban.

[8] Ward, 1966, 47-61.

[9] Balanyi, 1953, 558-559.

[10] Érdekeségként meg kell jegyezni, hogy az összes püspök száma az *Annuarium Statisticum Ecclesiae* 2018. évre vonatkozó kimutatása szerint 5377 volt, míg az *Annuario Pontificio* a 2019. évre vonatkozóan négy latin püspöki egyházmegye és egy keleti eparchia alapításáról tesz említést. Ld. Sala Stampa della Santa Sede: *Bollettino*, 2020 [B0180].

[11] *Cathalogus Hierarchicus Omnium Catholicae Ecclesiae Praesulum ius interveniendi concilio habentium qui vel sunt in suis sedibus, vel Romae degunt Oecumenici Vaticani Concilii causa*. Ld. ASS, 1869-1870, 534-570.

[12] A görög király 1882-ben panaszt emelt XIII. Leó pápánál, miszerint őt és népét is sérti a „hitetlenek” megnevezés. Ld. Corrigan, 1920, 322-330.

[13] A *Sancta Congregatio de Propaganda Fide* (Hitterjesztés Szent Kongregációja) által 1882. március 3. napján kiadott körlevelével eltörölte a sokévszázados titulust, és kötelezővé tette a „címzetes” jelző használatát. Ld. *Enciclopedia Italiana: In partibus infidelium*, 1933.

III. A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK KISZÉLESÍTÉSE

A Szentszék hagyományosan az európai nagyhatalmakkal tartott fenn diplomáciai kapcsolatokat a korábbi évszázadokban. Az első valódi külképviselet VI. Sándor pápa (1492-1503) idején jött létre, az első követet pedig II. Ferdinánd, Aragónia királya küldte 1480-ban, Gonzalo de Beteta személyében.^[14] Hosszú évszázadokon keresztül az európai nagyhatalmakkal tartott fenn diplomáciai kapcsolatokat a Szentszék. Azonban a XIX. században az egyik nagy nyitás Latin-Amerika irányába történt a diplomáciai kapcsolatok tényleges felvételével, hiszen itt a katolikusok a lakosság jelentős részét képezték. XIII. Leó többek között Argentínában, 1900-ba a korábbi apostoli delegáció helyett internunciatúrát hozott létre, a Brazíliában működő internunciatúrát 1902-ben nunciatúrai rangra emelte, 1884-ben Kelet-Indiába, majd az Amerikai Egyesült Államokba 1893-ban, Kanadába 1899-ben, a Fülöp-szigetekre 1900-ban apostoli delegátust küldött. Külön ki kell emelni az oszmán területen történő nyitást, ahol az iszlám mellett kisebbségben inkább az ortodoxok, mintsem latin vagy keleti katolikusok voltak jelen, de 1887-ben XIII. Leó delegátusa megérkezett Konstantinápolyba (ahol latin vikariátus működött) Augusto Bonetti érsek személyében, akinek későbbi neves utódjai 1925 és 1930 között Angelo Rotta,^[15] 1934 és 1944 között pedig Angelo Roncalli, a későbbi Szent XXIII. János pápa voltak.^[16] Fontos megjegyezni, hogy az Oszmán Birodalom területén számos keresztény egyház volt jelen, így a latin és a keleti egyházakon kívül az örmény, grúz, ortodox, szír káldeus és nesztoriánus egyházak is, melyek bizonyos tekintetben viszonylagos harmóniában és békében éltek együtt az akkori európai viszonyokhoz képest, mintegy diszkrimináció-mentesen, melyet egy katonai alapú társadalom és egy vallásilag összetett társadalom igazgatását szolgáló *millett*-rendszer biztosított.^[17] Így értelemszerűen ilyen politikai viszonyok között is alkalmasnak találta a Szentszék a nyitást a muzulmán térségbe, mely egyben a katolikus kisebbség érdekeit is szolgálta. XIII. Leó pápa tehát olyan irányba is megkezdte a kapcsolatok kiépítését, ahol ugyan tényleges bilaterális diplomáciai kapcsolatok felvételére nem került sor, azonban egyoldalúan a pápa apostoli delegátusokat küldött. A helyi egyház irányításába nem avatkozhattak be, az érintett állam kormányánál sem kerültek akkreditálásra, azonban a pápa és a Szentszék állandó képviselői voltak. A XIII. Leó pápa által elindított folyamat az első világháború alatt érett meg arra, hogy XV. Benedek pápa audienciája nyomán a Szentszék államtitkára, Pietro Gasparri bíboros 1916. május 8. napján kelt leiratában tisztázza, hogy a delegátusok, bár a pápa képviselői, de szorosan elhatárolta személyüket a diplomáciai rangban akkreditált internunciusoktól.^[18]

[14] Boase, 2017, 512-527.

[15] Törökországi szolgálatát követően 1930 és 1945 között apostoli nuncius Magyarországon.

[16] Siska, 2020, 99.

[17] Siska, 2017, 161-175.

[18] Quinam nuncupandi sint internuntii, quinam delegati apostolici decernitur. Ld. Acta Officiorum Secretaria Status. AAS, 1916, 216.

XIII. Leó pápa külön szívügyének tekintette a görögkeleti egyházak felé történő nyitást és párbeszédet. Szent Cirill és Szent Metód szláv térítőik tiszteletét 1880. szeptember 30. napján kiadott *Grande munus* kezdetű enciklikájával XIII. Leó az egész Egyházra kiterjesztette, egyidejűleg pedig kifejezte az ortodoxokkal való újbóli egység megteremtésére irányuló reményét is.^[19] A pápa szakított a középkori skizmatikus elnevezés használatával, helyette a *fratelli separati* kifejezést használta az ortodoxok vonatkozásában, miszerint különvált testvéreként tekintett rájuk. Az Osztrák-Magyar Monarchia területén a szlávok liturgiájában az ószláv nyelv bevezetésének kérdése is napirendre került. A német származású, de horvát nacionalistaként politizáló Josip Juraj Strossmayer, bosznia-diakovári és szerémségi püspök volt a nyelvi újítás kezdeményezője, amely valójában nem is újítás, hanem a régi idők egyházfegyelméhez történő visszatérés lett volna. Strossmayer egyébként a horvát-magyar kiegyezés egyik fő ellenzője volt, a nyelvújítási reformjával a szerb ortodoxoknak és a horvát katolikusoknak nem pusztán a vallási, hanem a politikai közeledését próbálta előmozdítani. XIII. Leó pápa természetesen pozitívan fogadta Strossmayer kezdeményezését, mivel a horvátok és a szerbek vallási egységtörekvését is egy olyan kezdeti lépésnek tekintette, melynek keretében az ortodox vallásúak a Szentszékkel ismét unióra léphettek volna. A későbbiekben a magyar kormány kénytelen volt Strossmayer politikai célzatú kezdeményezésével szemben fellépni, Tisza Kálmán miniszterelnök az ügyben diplomáciai lépések megtételét kezdeményezte a Szentszék felé, a császár is levelet írt az ügyben XIII. Leó pápának, aki végül nem támogatta Strossmayer kezdeményezését a későbbiekben.^[20]

XIII. Leó pápát semmi esetre sem az Osztrák-Magyar Monarchia bel- és kisebbségpolitikai problémái foglalkoztatták, de egészen bizonyos, hogy a szláv népek politikai egységtörekvéseit sem kívánta támogatni. XIII. Leó saját egyházpolitikai törekvései univerzális szemléletűek voltak, politikáját és az államokkal fenntartott diplomáciai kapcsolatait a kiegyensúlyozottság jellemezte. Azonban a skizmatikus egyházak későbbi uniója az Apostoli Szentszékkal, valamint a korábbi évszázadok során ismételten unióra lépő keleti egyházakkal történő harmonikus és rendezett viszony fenntartása kiemelkedő fontosságú volt számára. Vagyis XIII. Leó pápának a teljes unióra irányuló politikája, törekvése a világegyház ismételt egyesítését célozta, ebben a vonatkozásban pedig semmilyen világi jellegű bel- és külpolitikai kérdés nem játszott szerepet, így az Osztrák-Magyar Monarchia belpolitikai problémái sem.^[21]

[19] Littera Encyclica Grande munus. Ld. ASS, 1880, 145-153.

[20] Katus, 2008, 36-40.

[21] Margittay-Mészáros, 2020, 10-61.

IV. MAGYAR VONATKOZÁSÚ DIPLOMÁCIAI FESZÜLTSEGEK

Ugyanakkor teljesen ambivalens helyzet alakult ki a magyar görögkatolikus helyzetét illetően, akik önálló egyházmegye felállításáért küzdöttek, hiszen a nemzetiségi főpásztorok joghatósága alá tartoztak. Mindemellett a liturgia során a magyar nyelv használata is egyre inkább terjedni kezdett, olyannyira, hogy a millenniumi évében, 1896. június 27-én a budapesti egyetemi templomban Újhelyi Andor hajdúdorogi görögkatolikus lelkész magyar nyelvű liturgiát mutatott be. Ennek az eseménynek komoly sajtóvisszhangja volt, végül a Szentszék is tudomást szerzett róla, természetesen olyan megtevesztő információkkal kiegészülve, hogy például magyar görögkatolikusok nem is léteznek, a magyar nyelv használatát pedig a kisebbségek magyarosítására kívánják felhasználni, politikai célzattal. Az ügynek komoly következménye lett, 1896. szeptember 2. napján kelt dekrétumával a Szent Officium Kongregációja a magyar nyelv használatát megtiltotta a liturgiában, valamint elrendelte a magyar nyelvű szertartáskönyvek megsemmisítését is.^[22] XIII. Leó pápa jóváhagyta az 1897. március 20-i audiencián a Szent Officium intézkedését, majd Mieczysław Halka Ledóchowski lengyel bíboros, a Hitterjesztési Kongregáció prefektusa tájékoztatta minderről Vályi János eperjesi görögkatolikus püspököt, valamint Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspököt az 1897. április 14-én kelt levelével, további felhívta a főpásztorokat a magyar nyelv liturgikus használatának és az ezzel kapcsolatos visszaéléseknek a beszüntetésére. Egyúttal megindokolásra került az is, hogy a román és az ószláv nyelv használata azért megengedhető, mert azok az uniót megelőzően is használatban voltak.^[23] Természetesen nem vitatható, hogy a magyarországi kisebbségek a magyarokhoz képest ebben a tekintetben is kivételes helyzetben voltak. Azonban jelen esetben hozzátartozik az igazsághoz, hogy a Szentszék dikasztériumának intézkedése, illetve XIII. Leó pápa döntése nem a magyarság ellen irányult, hanem konzekvens egyházfegyelmi és kánonjogi szempontok szerint történt, hiszen, a Trienti Zsinat határozata értelmében, új liturgikus nyelv bevezetésének engedélyezése kérdésében kizárólag a Szentszék jogosult dönteni. A XIX. egyetemes zsinat ezen határozatát a Szentszék kiterjesztette a keleti rítusúakra is. Az jelen esetben másodlagos kérdés, mennyiben feltételezhető, hogy közrejátszhatott-e a Szent Officium döntésében az az egész Nyugat-Európában kialakult hamis tévhit, miszerint az etnikai kisebbségek a magyarság teljes elnyomása alatt éltek.^[24] Nélkülözhetetlen tehát hangsúlyozni ismét, hogy XIII. Leó pápa döntését ebben az esetben sem politikai, etnikai vagy egyéb megfontolások vezették, hanem konzekvensen tartotta magát az egyetemes zsinati határozathoz. XIII. Leó döntését, illetve annak hátterét el kell választani a magyarországi etnikumoknak a magyarság ellen irányuló tevékeny-

[22] Pirigy, 1990, 96.

[23] A Propaganda Fide Kongregáció levele Vályi János eperjesi és Firczák Gyula munkácsi püspökökhöz a magyar nyelv liturgikus használatának tiltásáról. Ld. Véghseő – Katkó, 2013, 317-319.

[24] Pirigy, 1990, 87., 97.

ségeitől és lejárató propagandájától. XIII. Leó pápa kánonjogi és egyházpolitikai szempontból elkötelezett döntéseit sokkal inkább az univerzalitás szintjén történő cselekvés, gondolkodás jellemezi egész pontifikátusa alatt, mintsem regionális vagy lokális szintű politikai konfliktusokba történő beavatkozás bármely fél oldalán vagy ellenében.

Az természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Szentszék és az egyes dikasztériumok nem voltak és nem is lehettek teljes mértékben tudatában az egyes államokon belüli sajátos belpolitikai problémáknak. Ennek több oka is volt. Egyrészt a Szentszék diplomáciai apparátusa akkoriban közel sem volt annyira kiépülve, mint napjainkban, másrészt a kommunikáció lassú sebességgel és kevesebb információval történt, harmadrészt, az előbbi okokból kifolyólag, több félrevezető információ ért célba. Az is tény, hogy az akkori sajátos és kritikus magyar belpolitikai problémák közepette a magyarság is jogos igényeket támasztott saját jogainak, nemzeti identitásának megőrzése érdekében. Történt mindez úgy, hogy az akkori viszonyok között valójában a magyarság élt számos vonatkozásban elnyomásban a kisebbségektől, nem pedig a kisebbségek „szenvettek” az általuk hamisan propagált módon a magyarságtól a Magyar Királyság területén. Egyébként maga Strossmayer püspök is a magyarellenes ellenzék oszlopos tagja volt, és agitátorként tartották számon.^[25] A magyar kormány megbízásából báró Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter két esetben is jegyzéket intézett a későbbiekben a Szentszékhez a magyar liturgia ügyében. Nyilvánvalóan a kormány diplomáciai lépése nem XIII. Leó pápa és a Szentszék következetes kánonjogi magatartását vitatta, hanem megpróbált kiállni a magyarok érdekeiért egy olyan országban, ahol a kisebbség élvezett többletjogokat. Báró Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a Szentszékhez 1897 februárjában intézett memorandumában arra hivatkozott, hogy a liturgia során a románok saját nyelvüket használhatják, míg a magyarok nem. Természetesen a Szentszék ebben az esetben is ugyanazt az álláspontot képviselte, mint Ledóchowski bíboros a Hitterjesztési Kongregáció 1897. április 14-i leiratában, miszerint a románok abban a kivételes helyzetben voltak, hogy az uniót megelőzően is a saját nyelvüket használták. Azt ugyanakkor le kell szögezni, hogy sem XIII. Leó pápa, sem pedig az Apostoli Szentszék nem kivételezett a románokkal. Ennek egyik jó példája (mely alátámasztja XIII. Leó pápa világi politikától mentes egyházkormányzati politikáját), hogy a pápa megintette a balázsfalvi román érseket az egyháztartományában történt politikai célzatú nacionalista törekvések, illetve a papság nagyszámú részvétele miatt a nacionalista mozgalomban (hasonló következetességgel járt el XIII. Leó pápa Samassa József egri érsek esetében is, mint azt látni fogjuk). Az 1897 szeptemberében kelt második jegyzékben arra történt hivatkozás a Szentszék felé, hogy a keleti rítusú részegyházak esetében a Szentszék mindenütt megengedő volt a liturgikus nyelvek használatának vonatkozásában, kivéve a magyarok esetében. A második jegyzéket kö-

[25] Margittay-Mészáros, 2020, 10-61.

vetően is elutasította a Szentszék a magyar liturgikus nyelv bevezetésére vonatkozó kérést, azonban, ezzel egyidejűleg, a liturgikus könyvek magánhasználati célt szolgáló lefordítását már engedélyezte. Az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy habár a Szentszék a Trienti Zsinat határozata értelmében megengedőbb is lehetett volna, azonban a XIX. század legvégén a magyar belpolitikai közeg erősen katolikusellenes volt, mely a szabadkőművesek által birtokolt sajtóban is megmutatkozott. Az 1900. évi jubileumi szentévből 461 zarándok (köztük 31 lelkész) utazott Rómába Vályi János eperjesi görögkatolikus püspök vezetésével, s a zarándoklat utolsó napján, március 9-én XIII. Leó pápa is fogadta őket. A püspök a köszöntő beszédében kérvényezte a magyar liturgikus nyelv engedélyezését, de erre XIII. Leó pápa nem reagált, ugyanakkor meggyőződött róla, hogy léteznek magyar görögkatolikusok.^[26]

XIII. Leónak a sajátos, az állami politikai érdekektől elhatárolódó, az egyház érdekeit előtérbe helyező törekvését támasztja alá az is, hogy a püspököktől is elvárta, miszerint minden tekintetben álljanak ki az egyházi érdekekért, mely Magyarországon is megmutatkozott. Ilyen eset volt például a katolikus és protestáns vegyesházasságokba született gyermekek megkeresztelésének kérdése is. A törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló 1868. évi LVIII. törvénycikk 12. §-a vezette be Magyarországon azt a szabályt, miszerint a felekezeti hovatartozás szerinti vegyesházasságból születendő fiúgyermek az apjuk, leánygyermek az anyjuk vallását követik. A katolikus papság egy része természetesen nem volt hajlandó tudomásul venni a megváltozott jogi helyzetet és a reverzális, vagyis a kötelezvények intézményének megszüntetését, melynek lényege az volt korábban, hogy a felekezeti hovatartozás szerinti vegyesházasságból született gyermekek a katolikus vallást követték. Számos plébános pedig olyannyira nem vett tudomást az új törvényi szabályozásról, hogy úgynevezett „elkereszteléseket” végeztek. A törvény megkerülésével folytatott keresztelések száma olyan méreteket öltött, hogy végül 1890-ben Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet adott ki, melynek értelmében a jogellenes kereszteléseket pénzbírsággal kellett sújtani. A magyar püspökök kinevezésének joga a király kezében volt, melyet a pápa csak megerősített, így erősen függtek több vonatkozásban a kormánytól is, ráadásul az uralkodóhoz az előterjesztést minden esetben minisztériumi szinten készítették elő, az egyház pedig, ezen túlmenően is, számos vonatkozásban szorosan függött az államtól. A püspökök két részre szakadtak, többen XIII. Leó iránti hűségük miatt a kormánnyal is szembeszegültek, míg mások, különösen az egri érsek, Samassa József, elkötelezett hívei voltak az állammal történő megegyezésnek. Az egri főpásztor Rómába utazott, hogy félrevezetően lépjen fel a rendelet mellett. XIII. Leó pápa bizalmát elvesztette, mert pártemberként, nem pedig főpásztorhoz illő módon járt el. Vagyis XIII. Leó pápa nem engedte meg a részegyházak érdekében sem a főpásztoroknak a politikai érdekek mentén történő tevékenységet.

[26] Pirigyi, 1990, 98-101.

Simor János hercegprímás 1891-ben bekövetkezett halálát követően a vallás- és közoktatási miniszter ugyan az egri érseket kívánta jelölni az esztergomi érseki székre, de ezt már nem csak a pápa, hanem az uralkodó is ellenezte.^[27] Ez is jól mutatja XIII. Leó konzekvens egyházpolitikai-kanonjogi felfogását, valamint azon elvárását, hogy a főpásztorok feltétlen hűséggel tartoznak a római pápának minden más világi hatalommal szemben.

XIII. Leó pápa három magyar vonatkozású enciklikát adott ki, melyeknek természetesen történelmi, jelenkori és tanító célzata is volt. A honfoglalás ezeréves évfordulója alkalmából, 1886. augusztus 2. napján adta ki a *Quod multum diuque optabamus* kezdetű körlevelét. A történelmi jelentőségű eseményeken túl, XIII. Leó elsősorban a keresztény intézmények és a katolikus tan védelmére, XIII. Leó elsősorban a keresztény intézmények és a katolikus tan védelmére, de ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy az ország egyéb belpolitikai kérdéseibe beavatkozott volna. Simor János hercegprímás halálát követően patthelyzet alakult ki, hiszen XIII. Leó pápa elsősorban ultramontán személyt szeretett volna az esztergomi érseki és a hercegprímási székre látni, míg végül, kompromisszumos megoldásként, Vaszary Kolos pannonhalmi bencés főapátra esett a választás, aki köztes megoldás volt egy ultramontán jelölt és a kormányhoz közeli egri érsek között. Az új hercegprímás tevékenysége egyébként elégedetlenséget váltott ki a Szentszéknél, melynek egyik oka pont az volt, ami miatt Vaszary Kolos kinevezése támogatást nyert, vagyis az, hogy megalkuvó politikát folytatott a kormánnyal. A XIX. század utolsó évtizedében az állam és az egyház, illetve a felekezetek közötti heves feszültségek között adta ki XIII. Leó pápa 1893. szeptember 2. napján (vagyis ugyanazon a napon, amikor 1686-ban megtörtént a budai vár visszafoglalása) a *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikáját. Az Egyházról Magyarországon kezdetű körlevelével nyíltan szembeszállt az egyházat érintő és annak helyzetét veszélyeztető politikával. A főpásztorokat a vallásszabadság megóvására és az akkori reformokkal történő szembeszegülésre szólította fel.^[29] A honfoglalás millenniumára, 1896. május 1. napján kiadott *Insignes Deo aeterno* kezdetű körlevelében hosszasan tekintette át a magyar nép történelmét, és több történelmi vonatkozású eseményekkel kapcsolatban számos korábbi pápát is említ. Ebben az enciklikájában XIII. Leó sokkal inkább az ünnepi eseményre fókuszál, azonban kitért a hitehagyottakra, és kifejezte azt a kívánságát, hogy Magyarországon egy egységes hit legyen ismét, ahogyan korábban.^[30]

[27] Klestenitz, 2013, 548-552.

[28] Zimányi, 2020, 110-125.

[29] Klestenitz, 2013, 548-552.

[30] Zimányi, 2020, 110-125.

V. KONKLÚZIÓ

A Pápai Állam létezése, de megszűnése sem érintette a Szentszék diplomáciai viszonyait, sőt, olyan dinamikus fejlődésen ment keresztül, hogy, a pápa nemzetközi viszonyokban betöltött szerepénél fogva, a Szentszék napjaink nemzetközi viszonyainak is a diplomáciai nagyhatalma, melynek alapjait részben XIII. Leó pápa fektette le. XIII. Leó pápa ugyan nem ért végleges célt a Pápai Állam megszűnésével kapcsolatos politikai konfliktusok rendezése terén, azonban huszonöt éves pontifikátusa alatt sikerült a pápa és a Szentszék diplomáciai tekintélyét világszerte megerősítenie, illetve kivívnia. XIII. Leó pápa több kontinensre, illetve a nem keresztény államokra is kiterjedő nyitási politikája tört utat abba az irányba, hogy mára a Szentszék szinte a világ összes államával diplomáciai kapcsolatokat tart fenn. A tragikus trianoni békediktátumhoz vezető belpolitikai és etnikai, vallási krízisfolyamatok jelentős részben XIII. Leó pápa pontifikátusa alatt éleződtek ki. Amíg a magyar törvényi szabályozás a felekezetek közötti belpolitikai konfliktusok mérséklése érdekében a vallásszabadság irányába mozdult el, és a viszonylagos egyensúly megteremtésére megpróbált egyenlő felekezeti jogokat biztosítani, addig, teljesen érthető módon, a katolikus egyház az államalapítás óta fennálló előjogainak csorbítását élte meg. Mind felekezeti, mind etnikai téren megfigyelhető, hogy XIII. Leó pápa az egyház érdekeit, illetve a kánonjogi előírásokat mindenek felé helyezte, semmilyen politikai szintű kérdésnek nem engedte mindezt alárendelni.

IRODALOMJEGYZÉK

- *Acta Apostolicae Sedis*. 1916/6. sz.
- *Acta Sanctae Sedis*. Volumen V. (1869-1870).
- *Acta Sanctae Sedis*. Volumen XIII. (MDCCCLXXX).
- Balanyi György (1928): A római kérdés szerepe a hármasszövetség megkötésében. In: *Történeti Szemle*. 1928/1-4. sz.
- Balanyi György (1953): XIII. Leó emléke. In: *Vigilia*. 1953/10. sz.
- Boase, Roger (2017): María de Velasco (c. 1467-1549), Pinar's Juego trobado, the Caraji-comedia, and the mystery of King Fernando's death. In: *eHumanista*. 2017/37. sz.
- Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede: *Pubblicazione dell'Annuario Pontificio e dell'Annuario Statistico della Chiesa*. 25.03.2020. [B0180]. (Elérhető: <http://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/03/25/0180/00411.html>. Letöltés ideje: 2021. október 23.).
- Corrigan, Owen B. (1920): Titular Sees of the American Hierarchy. In: *The Catholic Historical Review*. 1920/3. sz.
- *In partibus infidelium*. *Enciclopedia Italiana* (1933). Istituto della Enciclopedia Italiana fondata de Giovanni Treccani S.p.A. (Elérhető: [https://www.treccani.it/enciclopedia/in-partibus-infidelium_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/in-partibus-infidelium_(Enciclopedia-Italiana)/). Letöltés ideje: 2021. október 23.).
- Katus László (2008): A pápa, aki „felismerte az idők jeleit”. In: *História*. 2008/4-5. sz.
- Klestenitz Tibor (2013): A magyar liberális főpapok és XIII. Leó az egyházpolitikai küzdelmek idején. In: *Magyar Tudomány*. 2013/5. sz.

- *La Santa Sede, Pontificia Accademia Ecclesiastica, Cenni storici (1701-2001)*. (Elérhető: https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_academies/acdecclles/documents/storia_it.htm. Letöltés ideje: 2021. október 21.).
- *Legge detta delle guarentigie*, 1871. (Elérhető: https://www.150anni.it/webi/_file/documenti/risorgimento/chiesareligione/nuovaitaliaechiesacattolica/guarentigie/guarentigie01.pdf. Letöltés ideje: 2021. október 24.).
- Margittay-Mészáros Árpád (2020): Trianon tragikuma: Ferenc Ferdinánd álma és XV. Benedek kudarca. In: Talabos Dávidné Lukács Nikolett (szerk.): „Tri-Anno”-„1920-1947-2020” *Tanulmánykötet*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Praetor Szakkollégium, Debrecen.
- Massaro, Thomas (2010): The social question in the papacy of Leo XIII. In: Corkery, James – Worcester, Thomas (ed.): *The Papacy Since 1500: From Italian prince to Universal Pastor*. Cambridge University Press, New York.
- Montgomery, Walter A. (1903): *The Pontificate of Leo XIII*. In: *The Sewanee Review*. 1903/2. sz.
- Pirigyi István (1990): *A magyarországi görögkatolikusok története II*. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.
- Siska Katalin – Szemesi Sándor (2006): *A nemzetközi jog története*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- Siska Katalin (2017): Vallási tolerancia az oszmán birodalomban. In: P. Szabó Béla – Újvári Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis: Könyv Babják Ildikó emlékére (tanulmányok, baráti írások)*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen.
- Šmid, Marek (2020): *Mission: Apostolic Nuncio in Prague*. Karolinum Press, Prague.
- Szűcs Lászlóné Siska Katalin (2020): *Kamâl Atatürk reformjainak megtétele a korabeli magyar sajtó és a kormánypárti török Cumhuriyet tudósításai tükrében*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Végshéó Tamás – Katkó Márton (2013): *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 1*. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.
- Ward, James E. (1966): Leo XIII: "The Diplomat Pope". In: *The Review of Politics*. 1966/1. sz.
- Zimányi Ágnes (2020): XIII. Leó pápa (1878-1903) működésének néhány magyar vonatkozása. In: *Teológia*. 2020/1-2. sz.

FRANK MÁTÉ

Termékkár a Kármán-vonalon innen és túl – A termékfelelősség alkalmazásának lehetőségei a világűrjogban

ABSTRACT

The aim of this study is to provide a schematic presentation of current product liability regimes especially focusing on continental law and EU product liability rules. As a result, it identifies the range of space damages that may also appear as potential product defects, and the possible enforcement options. Through the analysis of the relevant space law instruments, this paper aims to shed light on the issues of extending product liability to space damages.

Keywords: Outer Space Treaty ■ liability ■ responsibility
■ product liability

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A Blue Origin, SpaceX, Virgin Galactic csupán néhány az ismertebb, magánkézben lévő űrtevékenységet végző vállalatok közül, amelyek olykor az állami űrtevékenység eredményeit is meghaladó technológiai újításokkal jelentkeznek.^[1] A privát szektor űrtevékenységben történő előretörése teljesen átalakítja a hagyományos értelemben vett, állami szereplők által végzett űrtevékenység kereteit. Az űrtechnológiában megjelenő, egyre magasabb fokú automatizáltság lehetővé teszi a szakszavatlan személyzet közreműködését, elegendő csak a Virgin Galactic és a Blue Origin, médiában is nagy reflektorfényt kapó, közelmúltbeli űr-

[1] Itt érdemes megemlíteni a SpaceX automatizált precíziós landolási rendszerét, amely teljesen új távlatokat nyit a hordozórakéták újbóli felhasználása terén. Lásd bővebben: Blackmore, 2016.

ugrásaira^[2] gondolni. Számos tagadhatatlan előnye mellett az űrtevékenység keretében teret nyerő automatizmus jelentős veszélyforrásokkal is rendelkezik. Az automatizált rendszerek meghibásodása által okozott károk felelősségi kérdések sokaságát vethetik fel. A világűrjogot meghatározó, hagyományos vétkességi alapú felelősség (kifejtve lásd később: III. fejezet) alaptételei megkérdőjelezhetővé válnak, amikor a felelőssé tehető személyek, asztronauták helyét és konkrét (aktív vagy passzív) cselekvőségét automatizált technológiával működő rendszerek veszik át. Az automatizált rendszerek és a mesterséges intelligencia térhódítása, az űrtevékenység kereskedelmi alapokra helyezésével párhuzamosan, kifejezetten indokolt, sőt szükségszerű, hiszen a szakavatott személyzet helyét – a kereskedelmi alapú űrhajózásban – laikus egyének veszik át, akik hozzá nem értésükből kifolyólag, szükségképpen rászorulnak az űrtevékenység autonóm rendszereire. Ezen két tényező együtthatása (a világűrtevékenység kereskedelmi alapokra helyeződése és a MI térhódítása) a hagyományos értelemben vett világűrjogi kárfelelősség szempontjából mindenzidáig ismeretlen kárigényeknek és felelősségi esetköröknek adhat alapot.

II. PROBLÉMAFELVETÉS: TERMÉKKÁR A VILÁGŰRJOGBAN?

A napjainkban is zajló negyedik ipari forradalom folyamatosan ontja magából az újabbnál újabb termékeket. E technológiai vívmányok rendkívüli mértékben képesek hozzájárulni ahhoz, hogy megkönnyítsék életünket, ugyanakkor, a rájuk vonatkozó jogi szabályozás megalkotásának kényszerével legalább ekkora fejtörést is okoznak a jogalkotók számára. Ha a termékfelelősség angolszász joggyakorlatát említjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a gyártó, hibás termékei által a károsultnak okozott termékkárokért fennálló, objektív felelősségének gyakorlata már több mint száz éve formálódik.^[3] Ehhez képest

[2] 2021. július 11-én a Virgin Galactic alapítója, Richard Branson a VSS Unity 5 fős személyzetével hajtott végre sikeres „űrsétát”. Jóllehet, a nemzetközi jogi értelemben vett világűr határát (a Föld felszínétől számított 100 kilométer) nem érték el, hiszen „csak” 85 kilométeres magasságig emelkedtek, ugyanakkor az ez irányú versengést mindenféle képpen első helyen indította. Nem sokkal később, 2021. július 20-án a Blue Origin 4 fős személyzete ténylegesen az első sikeres, civil űrgrás résztvevőjeként írhatta be magát az űrtevékenység történelmébe (The New York Times: Branson Completes Virgin Galactic Flight, 2021).

[3] A termékfelelősség „kiindulópontjának” az angliai Winterbottom kontra Wright eset jelölhető meg, amely lefektette a szerződési doktrína (privity of contract) főszabályát, elzárva az utat a „mai” fejjel bevettnek mondható, klasszikus termékfelelősségi alapú kárigények elől. Mintegy százéves jogfejlődési folyamat szükségeltett ahhoz, hogy a Donoghue kontra Stevenson ügyben kimondottakkal a common law esetjoga végérvényesen lebontsa a privity of contract doktrínáját és megnyissa az utat, a gyártókkal szemben támasztott, termékfelelősségi alapú kárigények előtt. Lásd bővebben: Winterbottom v. Wright 10 M&W. 109, 152 Eng. Rep. 402 (1842), valamint Donoghue v Stevenson AC 562, 583. (1932).

a kontinentális jogrend termékfelelősségi szabály anyagának megjelenése jóval későbbre datálható.^[4] Mindkét jogrend vonatkozó termékfelelősségi gyakorlatának, szabályanyagának kialakulása óta a szabályozott tárgykörök nagyfokú átalakuláson mentek keresztül. Napjaink termékei – szoftver, mesterséges intelligencia-vezérelt eszközök, autonóm járművek (akár szárazföldi, légi, vízi)^[5] –, ha nem is feszítik szét teljes mértékben a jelenleg alkalmazott termékfelelősségi fogalomrendszert,^[6] de mindenképpen a megújulás kényszerével hatnak a jogalkotók irányába.^[7]

Az esetleges termékfelelősségi alapú kárigények nemzetközi joggal, azon belül is a világúrrjoggal való összekapcsolását három, egymással szoros összefüggésben álló ok indokolja.

Egyrészt, már maga a megváltozott szabályozandó környezet (automatizált döntéshozatal, MI-vezérelt eszközök kurrens alkalmazása és felhasználása az űrtevékenységben) indukálja a reformot a világúrrjog tekintetében is. Mindez kiegészül azzal, hogy az 1967-es egyezményrel az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világúrr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket (továbbiakban: Világúrrszerződés)^[8] kezdődő nemzetközi világúrrjogi jogalkotás (nemzetközi egyezményi szinten) 1979-ig^[9] nagyobb vonalaiban lezajlott, és azóta is jelentősebb változtatások nélkül intakt maradt. A megújítás, újragondolás szükségességének tárgyában már sokat „kritizált” világúrrjogi rezsim^[10] reformja, az MI világúrrtechnológiában történő alkalmazásának térhódításával aligha válik elkerülhetővé.

Másrészt, az űrtevékenység vagy inkább „űrbusiness” kereskedelmi alapokra helyezése az, ami szignifikáns tényezőként hat abba az irányba, hogy magánjogi nézőpontból is közelítsünk egy, eddig sokkal inkább nemzetközi joghoz tartozó területhez. Még a kétpólusú világrend alatt, azaz a szovjet-amerikai szembenállás idején rohamos fejlődésnek induló terület^[11] mára egy első-sorban üzleti alapú iparággá kezdi kinőni magát. Jóllehet, évtizedekkel ezelőtt a kereskedelmi alapon szerveződő magánűrgrások léte még aligha volt elképzelhető, napjainkra mindez önálló iparággá nőtte ki magát. A világúrrnek a hivatásos személyzet helyett a magánszféra számára történő „megnyílása” indokolja a kapcsolódó jogszabályi környezet megalkotásának szükségességét.

[4] 85/374/EGK A Tanács irányelve a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről (1985. július 25.).

[5] Navas, 2020, 77-84.

[6] Risso, 2019, 210-233.

[7] Európai szinten itt érdemes megemlíteni azt a felülvizsgálati folyamatot, amelyet 2018-ban kezdett meg a Bizottság a termékfelelősségi Irányelv vonatkozásában. Lásd bővebben: Evaluation of Council Directive 85/374/EEC.

[8] Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies, 1967.

[9] Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, 1979.

[10] Lásd például: Hobe – Schmidt-Tedd, 2020, 590-602.; Blount, 2020, 515-532.; Halunko, 2019, 30-47., 41-42.

[11] Kovács, 2016, 761.

Harmadrészt, a világűrjog kereskedelmi alapokra helyezésének útján és az azal szoros összefüggésben, a nemzetközi világűrjog és a magánjog közötti határvonalak puhulásával, felbomlásával a világűrjog civiljogiasodása az, amely mindenképpen indukáló tényezőként hat. A tehetős rétegek új hobbijává váló űrturizmus szabályozásért kiált. Adott esetben egy „félresikerült” – szerződéses alapon szerveződő –, vagyoni és/vagy személyi károkat eredményező űrtevékenység esetén létfontosságú lesz az okozott károk kompenzálásának tárgyában dönteni. Milyen alapon, ki és hogyan, mekkora mértékben térítse meg az ilyen és ehhez hasonló jellegű károkat? Álláspontom szerint megfelelő jogi reformok nélkül sem az aktuális termékfelelősségi, sem pedig a jelenlegi világűrjogi szabályrendszer nem alkalmas arra, hogy ezekre a kérdésekre megnyugtató válaszszal szolgáljon.

Jelen tanulmány célja, hogy a jelenkori termékfelelősségi rezsimek (kiemelt figyelemmel a kontinentális jogrendre és az uniós termékfelelősségi szabályokra) vázlatos bemutatása útján azonosítsa az esetleges termékkárként is megjelenő űrkárok körét, az ezzel kapcsolatos lehetséges igényérvényesítési alternatívákat. A vonatkozó világűrjogi instrumentumok elemzésén keresztül célom, hogy rávilágítsak a termékfelelősség űrkárokra történő kiterjesztésének kérdéseire, potenciális buktatóira, valamint feltételezhető pozitív hatásaira.

III. A HATÁLYOS VILÁGŰRJOGI KÖRNYEZET

Az űrtevékenység során okozott károk termékkárként történő azonosítása szempontjából a Világűrszerződés és az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló 1972-es egyezmény (továbbiakban: kárfelelősségi egyezmény)^[12] vonatkozó szabályanyaga jelölhető meg kiindulási alapként. A világűrjog Magna Carta-ja^[13] VI. cikkében rendelkezik az államok kormányzati és nem kormányzati szervei által az űrben, a Holdon és egyéb égitesteken kifejtett nemzeti tevékenységük során fennálló nemzetközi felelősségről.^[14] A világűrtevékenységek során bekövetkező károkozások felelősségvisselési eseteit a Világűrszerződés VII. cikke határozza meg.^[15] A hivatkozott cikk értelmében a szerződésben részes minden állam nemzetközi felelősséggel tartozik azokért a károkért, amelyeket az általa vagy területéről felbocsátott objektumok okoznak a szerződésben részes államnak, természetes vagy jogi személyeinek, akár a Földön, légtérben, világűrben, a Holdon és más égi testen (Világűrszerződés, VII. cikk). A Világűrszerződés VI. és VII. cikkeiben,

[12] Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 1972.

[13] Lyall - Larsen, 2009, 53.

[14] Bin, 1997, 275.

[15] Zhukov, 2014, 63.

valamint a kárfelelősségi egyezményben meghatározott, felelősség definíció terén jelentkező, terminológiai kettősséget szükséges elhatárolni egymástól. A hazai szakmai zsargonban egységesen a „felelősségviselés/felelősség” terminus technikus-ként fordított fogalom a külföldi (angol) terminológiában voltaképpen két, egymástól jelentősen elkülönülő definíciót takar. A tisztánlátás kedvért, nagyobb vonalakban^[16] érdemes elhatárolni egymástól a *responsibility* és *liability* fogalmai által takart „felelősséget”.

A Világúrszerződés VI. cikkében megjelenő „*responsibility*” fogalom szerinti felelősség egy általános jogi normák által meghatározott helyzetet takar, mintegy kifejezve a jog kötő erejét. A latin „*respondere*”, azaz válaszolni, reagálni szóból eredeztethető „*responsibility*” sokkal inkább takar egyfajta általános jogi elszámoltathatóságot,^[17] mint a hazai terminológia szerinti, konkrét káresemények kapcsán beálló, kártérítési felelősséget vagy kártalanítási kötelezettséget.^[18] Ez utóbbihoz hasonló jelentéstartalommal a „*liability*” fogalma bír. A Világúrszerződés VII. cikkében megjelenő nemzetközi felelősség (*internationally liable*), valamint a kárfelelősségi egyezményben alkalmazott kárfelelősség (*liability*) olyan helyzetekre vonatkozik, amikor akár jogszerű, akár jogellenes cselekmény kárt okoz egy másik félnek. Ebben az értelemben a „*liability*” a „*responsibility*” egy aspektusát, egyfajta következményét képezi, amikor a konkrét cselekvőség valamilyen kárt okoz, de nem szükségszerű, hogy az adott károkozó cselekmény egyben jogi kötelezettségszegést is eredményezzen. A „*liability*” feltétele a kár, ami megalapozza a károkozó kártérítési vagy éppen kártalanítási kötelezettségét.^[19]

A Világúrszerződés VII. cikkében megjelenő, jogszerű/jogsértő cselekményekért viselt nemzetközi kárfelelősség mellett párhuzamosan érvényesül a kárfelelősségi egyezményben meghatározott, akár jogszerű, akár jogellenes cselekményekért fennálló, kárfelelősségi szabályanyag. A kárfelelősségi egyezményben megjelenő, eltérő felelősségi kategóriák differenciálása előtt, rövid fogalmi alapvetés keretében utalni kell a potenciális károkozók és kártételek, azaz a felbocsátó állam és a kár egyezményben meghatározott fogalmi kritériumaira. A kártalanítási kötelezettség az élet elvesztésében, a testi sérülés és az egészség más károsodásában, az államok, természetes és jogi személyek tulajdonának, illetőleg a nemzetközi kormányközi szervezetek tulajdonának az elvesztésében és károsodásában megjelenő kár vonatkozásában terheli a felbocsátó államot (kárfelelősségi egyezmény I. cikk a) pont). Taxatív felsorolással kárfogalom aligha alkotható, ehelyett az egyezményt szövegező munkacsoport egy rendkívül tág kárfogalmat válasz-

[16] A felelősségi problematikáról lásd bővebben: Von Der Dunk, 1991, 363-371.

[17] Bin, 1997, 636.

[18] Megjegyzendő, hogy e világújrjogi „*responsibility*” – különösen a nem állami szereplőknek való betudhatóság terén – lex specialis az általános nemzetközi jogi „*responsibility*”-hez képest (Nemzetközi Jogi Bizottság, A/Res56/83 sz. hat.).

[19] Von Der Dunk, 1991, 364.

tott, amely egyaránt felöleli mind a személyi, mind pedig a vagyoni károk körét.^[20] E kártételek a felbocsátó államok tevékenységével összefüggésben keletkezhetnek. Az egyezmény értelmében felbocsátó állam az, amely űrobjektumot bocsát vagy bocsátat fel, valamint az az állam, amelynek területét vagy berendezéseit űrobjektum felbocsátására használják fel (kárfelelőségi egyezmény I. cikk c) pont). Az űrjárművek lajstromozásáról szóló egyezmény^[21] I. cikk a) pontjában is visszaköszönő fogalmi meghatározás a lehető legtágabban jelöli ki a felbocsátó államok, azaz a lehetséges károkozók körét, hiszen mind a konkrét felbocsátási tevékenységet, mind az abban történő akár területi, akár tárgyi, valamint olyan közreműködést bevonja a hatókörébe, ami nélkül a felbocsátás nem valósult volna meg.^[22]

A kárfelelőségi egyezményben megjelenő felelőségi szintek közül legelőször a II. cikkben megjelenő „teljes mértékű felelőség, teljes kárfelelőség”, hazánkban objektív kárfelelőségnek is nevezett (*absolutely liable*) az, ami kiemelés érdemel. A nevesített cikk a felbocsátó állam teljes mértékű kártalanítási felelőségéről rendelkezik, amely a felbocsátott űrobjektum által, a Föld felszínén vagy a repülésben lévő légi járműben okozott károk miatt áll fenn. Itt érdemes kitérni a hazai terminológia tekintetében arra, hogy az egyezményt kihirdető törvényerejű rendelet^[23] magyar szövegezésében a felelőség szót használja, holott jelen esetben valójában nem felelőségről, hanem kárfelelőségről, kártalanítási kötelezettségről van szó.^[24]

A II. cikk szerinti teljes kárfelelőséggel szemben a Föld felszínén kívül történő károkozásokra minden esetben vétkességi alapú kárfelelőséget rendel alkalmazni az egyezmény.^[25] Ha a felbocsátó állam űrobjektumában, illetve az űrobjektum fedélzetén lévő személyekben vagy javakban, a Föld felszínén kívül, egy másik felbocsátó állam űrobjektuma kárt okoz, akkor kárfelelőség csak abban az esetben terheli, ha a kár saját hibájából, vagy olyan személy hibájából következett be, akiért egyébként felelőséggel tartozik (kárfelelőségi egyezmény III. cikk). Eltérő felelőségi alapokra helyezi az egyezmény a kárfelelőséget a közös károkozások esetében. A kárfelelőségi egyezmény IV. cikke rendelkezik a felbocsátó állam űrobjektumában, az űrobjektum a fedélzetén lévő személyekben vagy javakban más felbocsátó állam űrobjektuma által okozott károk, valamint az ezzel harmadik államok természetes vagy jogi személyeinek okozott károk kérdéseinek rendezéséről. Az egyezmény a károkozás helye alapján differenciál a felelőségi alapok között. A IV. cikk 1. bek.) a) pontja a Föld felszínén okozott és a repülésben lévő légi járművekben keletkezett károkra objektív, az

[20] Hobe – Schmidt-Tedd, 2020, 340.

[21] Convention on the Registration of Objects Launched into Outer Space, 1975.

[22] Lyall – Larsen, 2009, 454.

[23] 1973. évi 3. törvényerejű rendelet az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelőségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

[24] Fazekas – Menyhárt – Kőhidi, 2017, 294.

[25] Van der Dunk – Tronchetti, 2015, 586.

1. bek.) b) pontja viszont a Föld felszínén kívüli károokra vétkességi (*fault liability*) alapú kárfelelősségi szabályokat állapít meg. A vétkességi alapú kárfelelősség mögött az a jogalkotói megfontolás állt, hogy nem kell alkalmazni a légi jogból ismert gondatlanság vélelmének szigorú elvét,^[26] hiszen utazó közönség az űrhajókon nem közlekedik, és belátható időn belül erre nem is fog sor kerülni.^[27] Azonos helyzetben lévő, ismert kockázatokat vállaló szereplők állnak szemben egymással, akik között kézenfekvőbb a teljes kárfelelősség helyett vétkességi alapú kárfelelősséget alkalmazni. A kárfelelősségi egyezmény megalkotásakor az űrtevékenységben résztvevő (állami) szereplők kizárólagos léte a vétkességi alapú kárfelelősség alkalmazását tette indokolttá, ugyanakkor magában rejtette azt a veszélyt, hogy a vétkesség gyakorlati bizonyítása jóval nehezebb, mint amilyenek elsöre ígérkezik.^[28]

Végezetül pedig, meg kell említeni a kárfelelősségi egyezmény VI. cikk (2) bekezdésében megjelenő, a jogellenes űrtevékenységért fennálló, kimentés nélküli, hazánkban abszolút kárfelelősségnek is nevezett felelősségi szintet. Arra az esetre, ha a kár a nemzetközi joggal, különösen az Egyesület Nemzetek Alapokmányával, valamint a Világűrszerződés rendelkezéseivel össze nem egyeztethető tevékenységből ered, a felbocsátó állam mentesülésének lehetőségét teljes-séggel kizárja az előzőekben megjelölt cikk.

Kártalanítási igényt főszabály szerint állam érvényesíthet a felbocsátó állammal szemben (kárfelelősségi egyezmény, VIII. cikk). Kedvező a károsult harmadik fél számára, hogy bármelyik felbocsátó állammal szemben érvényesítheti igényét, és szintén a mielőbbi reparációt szolgálja az, hogy a károkozók előre vagy utólag is rendezhetik a kártalanítás elosztásával kapcsolatos kérdéseket (kárfelelősségi egyezmény V. cikk). E szabályanyag megfelelően alkalmazható az államok és egyes kormányközi szervezetek viszonyrendszerében, ugyanakkor a magánszemélyek igényérvényesítési lehetőségeit sem zárja ki. Az egyezmény XI. cikke lehetővé teszi, akár természetes akár jogi személyek számára, hogy igényt érvényesítsenek a felbocsátó állam bíróságainál, államigazgatási vagy más szerveinél. A párhuzamos kártérítési igények elkerülése érdekében az egyezmény azonban kizárja az államok részéről érkező olyan kártalanítási igények érvényesítését, amelyek vonatkozásában a felbocsátó állam szervei előtt már eljárás van folyamatban (kárfelelősségi egyezmény XI. cikk 2. bekezdés). Az űrtevékenység űraturizmus által történő elmagánjogiasodása megnyitotta az utat a magánszféra oldaláról érkező, potenciális kárigényérvényesítések előtt.

[26] A nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó 1929. évi varsói nemzetközi egyezmény az angolszász jogból meghonosított perjogi intézménnyel (*res ipsa loquitur*) megfordítja a bizonyítási terhet. Vélelmezi az alperes gondatlanságát, és amennyiben ezt nem sikerül kimentenie, felelős lesz az adott károkozásért. Ld. Szilágyi, 1976, 151-205., 191.

[27] Szilágyi, 1976, 192.

[28] Hobe – Schmidt-Tedd, 2020, 401.

Jelen (igényérvényesítési és egyben dogmatikai felelősségtelepítési) problematika eredőpontja az, hogy a kárfelelősségi egyezmény III. cikke és IV. cikk (1) bek. b) pontja az űrobjektumok által a világűrben okozott károkra vonatkozó kárfelelősség megállapítását a károkozó felbocsátó állam vétkességére alapítja, tehát vétkességi alapú kárfelelősséget ír elő. E szabályozási módszer némiképp távol attól a nemzetközi jogilag bevett és általánosságban alkalmazott tételtől, hogy a nemzetközi jogi felelősség alapja egy vagy több meghatározott jogi kötelezettség megsértése, nem pedig az ennek során esetlegesen felmerülő vétkességi mérce.^[29] A vétkesség megállapításához elengedhetetlen feltétel, hogy az az adott állami cselekvőség kapcsán álljon fent és bizonyított legyen, vagy olyan személyek magatartásához kapcsolódjon, akik tevékenysége az államnak betudható és állami felelősségviselés tárgyát (*responsibility*) képezi.^[30] A felbocsátó állam vétkességének megállapítása szempontjából különös jelentőséggel bír egyrészt a világűrszerződés III. cikkében megjelenő kellő gondosság (*due diligence*) elvének, valamint másrészt az egyes világűrjogi magatartási kódexekben lefektetett szabályok betartása.^[31] Utóbbiak esetében közvetlen jogi kötőerőről nem beszélhetünk, de orientálhatják a bírákat annak meghatározása tárgyában, hogy az állami szereplő eljárása vétkesnek minősíthető-e. Ha a vizsgált vétkességi kérdést nem is lehet feltétlenül magatartási kódexekből levezetni, de mindenképpen segítségül hívhatók a bírók számára annak érdekében, hogy a feltételezhetően helyes (magatartási kódex szerű) eljárás mikéntjére lehessen következtetni belőlük.^[32] Az MI alkalmazásával a humán tényező okán bekövetkező balesetek, káresetek száma a jövőben jelentős mértékben lecsökkenhet – akár teljes mértékben is kikerülhet a humán tényező az oksági folyamatból –, ezért célszerűbb lenne a kárfelelősségi egyezmény idézett pontjait vétkességi alapról objektív alapra helyezni. Abban az esetben, ha a vétkesség fundamentumát adó szubjektív emberi elem teljességgel kiüresedik, akkor a különböző káresemények elbírálására a vétkességtől független, objektív alapú termékfelelősség – nyilvánvalóan a szükséges reformok és a szabályanyag világűrjog kompatibilissé tétele mellett – lehetséges alternatívaként mutatkozhat.

IV. A HATÁLYOS TERMÉKFELELŐSSÉGI KÖRNYEZET

Ahhoz, hogy a termékfelelősség érdemi, univerzális jellegű mintaként szolgálhasson a világűrjogi gondolkodás számára, szükségeltetne egy kellőképpen egységes (univerzális érvényű) normarendszer, ami azonban termékfelelőssé-

[29] Hobe – Schmidt-Tedd, 2020, 401.

[30] Bin, 1997, 372.

[31] Kiemelten például: Code of Conduct for the International Space Station Crew.

[32] Hobe – Schmidt-Tedd, 2020, 405.

gi szempontból aligha említhető. A „világúrjogba való ágyazás” szempontjából a potenciálisan választható, hatályos normaanyag, időrendi sorrendben a következő három pilléren nyugszik. Az 1973. október 2. napján kelt hágai egyezmény a termékfelelősségre alkalmazandó jogról,^[33] a szerződésen kívüli kötelmi viszonyok közül, kiemelten a termékfelelősségi kötelek esetében rendelkezik nemzetközi magánjogi szabályokról. Jelen tanulmánynak nem célja, hogy az alkalmazandó jog nemzetközi magánjogi kérdéseit vizsgálja, ehelyett megmarad az úrkár termékkárként való definiálhatóságának, dogmatikai, elméleti alapú elemzésének síkján. Erre, és a terjedelmi korlátokra való tekintettel a hágai felelősségi egyezmény további szabályainak vizsgálatától eltekintek.

Második inspirációs forrásként az Európa Tanács személyi károokra, következetesen személyi sérülésekre és halálesetekre vonatkozó termékfelelősségi egyezménye említhető.^[34] Regionális egyezmény lévén, Belgium, Ausztria és Franciaország képviseletében mindösszesen három részes állama van, ezért kevésbé tud jelentős normaanyagot képezni akár a termékfelelősség, akár az univerzális szinten meghatározott világúrjog szempontjából. Ehhez képest – a legalább analógiai szintű mintavétel szempontjából – hangsúlyosabb lehet a 85/374/EGK, a Tanács irányelve a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről, 1985. július 25. (a továbbiakban: Irányelv), amely 1985-ös megalkotásakor korszakalkotó instrumentumnak számított a közösségi jogban. A maximumharmonizáció^[35] jegyében „fogant” Irányelv valamennyi tagállami magánjogi kódex módosítását szükségessé tette annak érdekében, hogy a kontinentális jogban ezidáig ismeretlen jogintézmény esetében, európai szinten megvalósulhasson a jogharmonizáció. Mivelhogy a kontinentális jogrend termékfelelősségi szabályanyaga az Irányelv normáin alapul, ezért a következő alfejezetben az Irányelv szabályrendszerén keresztül veszem azt beható elemzés alá, a világúrjogba történő beágyazás esetleges lehetőségei tekintetében.

Végezetül, a teljesség igényével élve, plusz egy pillérként az Egyesült Államok termékfelelősségi szabályozása érdemel kiemelt, már csak azért is, mert az USA az ürtevékenység szempontjából is előkelő helyen említhető a nemzetközi palettán. Részletesebb elemzés nélkül ugyan, de utalni kell rá, hogy a nagy mértékben esetjogból táplálkozó, szerteágazó normaanyag a felelősségi mérce szempontjából 1965 óta döntően objektív alapra helyeződött.^[36]

[33] Convention on the Law Applicable to Products Liability, Hague, 1973.

[34] European Convention on Products Liability in regard to Personal Injury and Death, Strasbourg, 1977.

[35] Az Európai Unió Bíróságának termékfelelősség szempontjából kimunkált gyakorlata értelmében az Irányelv szabályaitól való akár pozitív, akár negatív irányú eltérés a közösségi jog sérelmével jár. Lásd például: Case 52/00. Bizottság kontra Franciaország ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet, Case 183/00. González Sánchez-ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet, Case 154/00. Bizottság kontra Görögország ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet.

[36] Fairgrieve – Goldberg, 2020, 20.

1. Az EU termékfelelősségi szabályrendszere

A gyártókat hibás termékeik által okozott (meghatározott) károk vonatkozásában terhelő szigorú objektív felelősség „szülőházaja” kétségtelenül az angolszász jogrend, azon belül is az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok.^[37] A döntően esetjogra építő, olykor kazuisztikus angolszász jogrend helyett azonban célszerű e felelősségi kategória alaptételeinek elemzését az Irányelv rendelkezésein keresztül lefolytatni. Jóllehet az Irányelv normanyaga csupán regionális jelleggel hat, nem univerzális érvényű, ugyanakkor a kontinentális jogrend termékfelelősségét alapjaiban hatja át. Kétségtelen, hogy e regionális (akár kontinentális, akár angolszász) definíciók esetében nagy absztrakciós szinttel kell élni annak érdekében, hogy azok a világműrjogi gondolkodás számára, legalább kiindulási mintaként, szóba jöhessenek.

Az Irányelv I. cikkében úgy rendelkezik, hogy a termék gyártója felel a termék hibája által okozott kárért. A termék hibája akkor állapítható meg, ha nem nyújtja az általában elvárható biztonságot, figyelemmel különösen a kiszerelésére, ésszerűen elvárható használatára, valamint a forgalomba hozatalának időpontjára (Irányelv 6. cikk). Különös jelentőséggel bír a forgalomba hozatali időpont. Egyrészt ez jelöli a termékért viselt gyártói felelősség elévülésének kezdetét, másrészt mérvadó abból a szempontból, hogy a termék nem tekinthető hibásnak pusztán azért, mert a forgalomba hozatalát követően egy magasabb biztonsági fokú, továbbfejlesztett termék kerül a forgalomba (Irányelv 6. cikk (2) bek.). A felelősség alapjául szolgáló, tehát az Irányelv fogalomrendszerében kárnak tekinthető a károsult halála, testi sérülése vagy egészségkárosodása, továbbá a hibás termék által más dologban okozott 500 ECU^[38] értékhatár fölötti kár, ha a dolog személyes használatra és magánfogyasztásra szolgál, és a károsult is erre használta (Irányelv 9. cikk). Ez a meghatározás nyilvánvalóan – a személyes használat és magánfogyasztás kitételével összefüggésben – jelentősen szűkebb a kárfelelősségi egyezmény I. cikk a) pontjában megjelölt definícióhoz képest, ugyanakkor hasonlóan felöleli mind a személyi, mind a vagyoni károk körét. Az Irányelv termék fogalmát vizsgálva megállapítható, hogy termékfelelősségi „jogviszony” tárgya csak ingó dolog lehet. Az ingatlanok nem tartoznak bele a termékfelelősség alkalmazási körébe, ugyanakkor az az ingó dolog, amely később más dolog (például egy ingatlan) alkotórészévé válik, megőrzi termék jellegét, így továbbra is alkalmazható esetükben a termékfelelősség^[39] (Irányelv 2. cikk).

[37] Lásd bővebben: Winterbottom v. Wright 10 M&W. 109, 152 Eng. Rep. 402 (1842), valamint Donoghue v Stevenson AC 562, 583. (1932).

[38] Az Európai Valutaegység (ECU) Euró általi felváltása, 1999 január 1. óta már 500 EUR.

[39] Shapo, 1993, 279-330., 281.

A kárt okozó hibás termék esetén a kárigény a termék gyártójával szemben érvényesíthető. A termék gyártójának az minősül, aki a végterméket, alapanyagot, részterméket előállítja, továbbá az, aki magát a terméken elhelyezett nevével, védjeggyel a termék gyártójaként tünteti fel (Irányelv 3. cikk). Soklépcsős és egyben többszereplős folyamat, mire a gyártó terméke végső soron a fogyasztóhoz jut. A károsulti igényérvényesítést megkönnyítvén, garanciális szabályként tételezi az uniós jogalkotó, hogy a gyártó megállapításának nehézsége vagy éppen megállapíthatatlansága esetén feléled a forgalmazó ún. mögöttes felelőssége. Az Irányelv 3. cikk (3) bekezdése értelmében minden szállító és importőr gyártónak tekintendő, egészen addig, amíg a károsult megkeresésére ésszerű időn belül^[40] a károsult számára a gyártót meg nem jelöli. Az importőr forgalmazó felelőssége csupán esetleges, hiszen a gyártó megjelölésével „mentesülni” tud a termékfelelősség deliktualis jogviszonyából.^[41] E szabályok vizsgálatának a kárfelelősségi egyezmény I. cikk c) pont, valamint az úrjárművek lajstromozásáról szóló egyezmény I. cikk a) pontjában megjelölt felbocsátó állam definíciója szempontjából van kiemelt jelentősége. Kardinális igényérvényesítési nehézségeket okozna, ha a gyártó a felbocsátó államon kívüli entitásként kapcsolódna be a felelősségi relációba. Ez esetben felmerülne a kérdés, hogy a gyártó felelőssége vajon áttörné-e a felbocsátó állam felelősségét vagy ezzel már – *regressus ad infinitum* – túlfeszítené a felelősség oksági láncolatát.

Szigorú objektív felelősségről lévén szó, e szigort igyekszik a jogalkotó valamelyest kompenzálni azzal, hogy számos esetben lehetővé teszi a gyártó számára a mentesülést. Így többek között mentesül a gyártó, ha bizonyítja, hogy a terméket nem ő hozta forgalomba, a terméket nem üzleti célú forgalmazás céljából gyártotta vagy nem hozta forgalomba, vagy valószínűsíti, hogy a kárt okozó hiba a forgalomba hozatal időpontjában nem állt fenn vagy később keletkezett stb. (Irányelv 7. cikk a-f) pontok). A mentesülés esetei közül az e) pont érdemel kiemelés, amely véleményem szerint a termékfelelősségi szabályozás egyik legvitatottabb pontja. A nevezett mentesülési ok értelmében a gyártó abban az esetben is mentesül a termékfelelősségi kárigényérvényesítés alól, ha bizonyítja, hogy a termék általa történő forgalomba hozatalának időpontjában a hiba a tudomány és technika állása szerint nem volt felismerhető. E mentesülési esetkör párhuzamba állítható az Irányelv, és egyben az európai termékfelelősségi szabályrendszer álláspontom szerint másik leginkább vitatható szabályával, mégpedig a károsulti bizonyításkényszert előíró normával. A 4. cikk értelmében a kárt, a hibát és a hiba és a kár közötti okozati összefüggést a károsultnak kell bizonyítania. Álláspontom szerint a károsult szempontjából e kedvezőtlen bizonyítási szabály, valamint a tudomány és technika állása szerinti mentesülési esetre való – óhatatlanul nagy mozgásteret engedő – hivatkozás *ad absurdum* parttalanná teheti ez egész termékfelelősségi szabályozást.

[40] E tekintetben 30 napos határidőt adott a forgalmazó számára a Tftv. (4. § (2) bek.), úgy, ahogyan a jelenleg hatályos szabályozás esetében ad a Ptk. (6:553. § (4) bek.) is.

[41] Hajnal, 2018.

Végezetül röviden meg kell említeni azon esetkörök kárigény-érvényesítési dilemmáját, amikor a gyártóval közvetlen szerződéses kapcsolatban álló félnek okoz kárt a hibás termék. E kérdés vizsgálata a műholdak gyártásáról és/vagy felbocsátás előtti teszteléséről szóló magánjogi szerződések (*satellite contracts*) szempontjából kiemelt jelentőségű. A műhold szerződések részletesen szabályozzák a vállalkozó – adott szerződéses viszony szempontjából a gyártó – kártérítési felelősségét.^[42] E kontraktuális viszonyban, adott esetben előfordulhatnak olyan szituációk, amikor valamelyik szerződő fél válik termékfelelősségi károsulttá. Az EuB gyakorlata nem ad eligazítást arra az esetkőrré, amikor a gyártóval közvetlenül szerződéses kapcsolatban álló félnek okoz kárt a hibás termék. A Ptk., (valamint a *non-cumul* szabályt alkalmazó magánjogi kódexek^[43]) terminológiája alapján ez esetben a kumulálási tilalom (Ptk. 6:145. §) és a „maximumharmonizált” termékfelelősség konkurálna egymással. Jelen esetben Fuglinszky Ádám álláspontjával^[44] értek egyet, miszerint ilyen helyzetben a károsult választhat az igényérvényesítési jogalapok közül, de a termékfelelősségen alapuló igényérvényesítést még a *non-cumul* sem zárhatja ki automatikusan.

V. KÖVETKEZTETÉSEK

Miként az az előzőkben is látható, a termékfelelősségi normarendszer maga is esszenciális reformokkal kell, hogy szembenézzen annak érdekében, hogy továbbra is betölthesse az 1985-ben célul tűzött funkciókat. A szabályozás mai modern, megváltozott termékviszonyokhoz történő igazítása egyenesen elengedhetetlen. E változások által indukált kihívásokra reagálva, a Bizottság 2018-ban megkezdte a termékfelelősségi Irányelv felülvizsgálatát.^[45]

Véleményem szerint, amennyiben a termékfelelősségi reform eredményeként létrejön egy, a modern kor és az MI kihívásaihoz igazított, egységes (akár univerzális szintű) szabályanyag, akkortól lehet érdemben a termékfelelősség világműrjogban való alkalmazásának kérdéseit kritikus szemmel elemezni. Itt azonban fontos arra utalni, hogy a nemzetközi jognak univerzálisan elfogadható mintákra van szüksége. A jelenlegi regionális normaanyag – amely jelentős mértékben az angolszász joggyakorlat tételeire támaszkodik – legfeljebb csak kiindulási alapként és iránytűként funkcionálhat a világműrjogi „reformok” szempontjából. Adott esetben az is előfordulhat, hogy teljes recipiálás helyett csak analógia útján emelik be az államok a termékfelelősség elveit a világműr-

[42] Lásd például: Contract No. L0634 XM, 2001, valamint MSV LP and Boeing Satellite Systems, Inc. Art. 20.

[43] Például: Észtország, Lettország.

[44] Fuglinszky, 2015, 74. és 593.

[45] Evaluation of Council Directive 85/374/EEC.

jogba. Talán ez az esetkör áll majd legközelebb a jövő jogalkotásához, főleg egy olyan jogterület esetében, amely hatályos normaanyagában, döntő mértékben légi és tengerjogi analógiákra épít. A jelenlegi szabályozási környezet mellett olyan feladatok állhatnak e témával foglalkozók előtt, minthogy beazonosítsák az esetleges reformok terén a jogalkotói mozgásteret, a módosítás előnyeit, esetleges buktatóit, elindítva a szakmai diskurzust, és megágyazva mindezzel a jövő tudományos gondolkodása számára. Ennek fényében célszerű lehet többek között a termékár úrkárként való definiálhatóságát, valamint a potenciális termék-felelősségi károsultak, azaz az „úrturisták” világrjogban elfoglalt helyzetét beható elemzés tárgyává tenni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bin, Cheng (1997): *Studies in International Space Law*. Clarendon Press, Oxford.
- Blount, P. J. (2020): Renovating Space: The Future of International Space Law. In: *Denver Journal of International Law & Policy*. Vol. 40., No. 1., 2020.
- Fairgrieve, Duncan – Goldberg, Richard (2020): *Product Liability*. Third Edition. Oxford University Press, Oxford.
- Fazekas Judit – Menyhárt Ádám – Kőhidi Ákos (2017): *Kötelmi Jog*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fuglinszky Ádám (2015): *Kártérítési jog*. HGV-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft, Budapest.
- Hajnal Zsolt (2018): A hibás termékért való felelősség rendszere és szabályai Európában. In: *Debreceni Jogi Műhely*. 2018/1-2. sz. (Elérhető: http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2_2018/a_hibas_termekert_valo_felelosseg_rendszere_es_szabalyai_europaban/. Letöltés ideje: 2021.04.12.).
- Halunko, Valentyn (2019): Space Law: the Present and the Future. In: *Advanced Space Law*. Vol. 3/2019.
- Hobe, Stephan – Schmidt-Tedd, Bernhard (2020): *Cologne Commentary on Space Law Volume II*. Berliner Wissenschaft-Verlag GmbH, Berlin.
- Kovács Péter (2016): *Nemzetközi jog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Lyall, Francis – Larsen, Paul B. (2009): *Space Law: a treatise*. Ashgate Publishing Limited, Farnham.
- Navas, Susana (2020): Producer Liability for AI-Based Technologies in the European Union. In: *International Law Research*. Vol. 9, Number (1), 2020.
- Risso, Giorgio (2019): Product liability and protection of EU consumers: is it time for a serious reassessment? In: *Journal of Private International Law*. Vol. 15, No. 1.
- Shapo, S. Marshall (1993): Comparing Products Liability: Concepts in European and American Law. In: *Cornell international Law Journal*. Vol. 26.
- Szilágyi István (1976): Nemzetközi jogi felelősség a világrjog kutatásban. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae : acta iuvenum : sectio juridica et politica*.
- Von Der Dunk, Frans – Tronchetti, Fabio (2015): *Handbook of Space Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

- Von Der Dunk, Frans (1991): *Liability versus Responsibility in Space Law: Misconception or Misconstruction?* Space, Cyber, and Telecommunications Law Program Faculty Publications. (Elérhető: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1042&context=spacelaw>. Letöltés ideje: Győr, 2021. július 05.).
- Zhukov, Genaddy – Kolosov, Yuri (2014): *International Space Law*. Statut Publishing House, Moscow.

EURÓPAI UNIÓS DOKUMENTUMOK

- Evaluation of Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products, 2018.05.07., Brussels. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018SC0157>. Letöltés ideje: 2020. 12.04.).

JOGFORRÁSOK

- 1973. évi 3. törvényerejű rendelet az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.
- 1993. évi X. törvény a termékfelelősségről.
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.
- 85/374/EGK A Tanács irányelve a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről (1985. július 25.).

NEMZETKÖZI EGYEZMÉNYEK

- Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, New York, 18 December 1979.
- Convention for the Unification of Certain Rules Relating to International Carriage by Air, Warsaw, 12 October 1929.
- Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, London, Moscow, Washington, 29 March 1972.
- Convention on the Law Applicable to Products Liability, Hague, 2 October 1973.
- Convention on the Registration of Objects Launched into Outer Space, New York, 14 January 1975.
- European Convention on Products Liability in regard to Personal Injury and Death, Strasbourg, 1 January 1977.
- Responsibility of States for internationally wrongful acts, 2001. december 12. A/Res56/83 sz. hat.
- Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies, London, Moscow, Washington, 27 January 1967.

BÍRÓSÁGI DÖNTÉSEK

- Case 183/00. González Sánchez-ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet.
- Case 52/00. Bizottság kontra Franciaország ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet.
- Case 154/00. Bizottság kontra Görögország ügyben 2002. április 25-én hozott ítélet.
- Donoghue v Stevenson AC 562, 583. (1932).
- Winterbottom v. Wright 10 M&W. 109, 152 Eng. Rep. 402 (1842).

INTERNETES FORRÁSOK

- BBC: Chinese rocket debris crashes into Indian Ocean – state media. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/science-environment-57045058>. Letöltés ideje: 2021. május 9.).
- Blackmore, Lars (2016): Autonomous Precision Landing of Space Rockets, SpaceX. (Elérhető: <https://www.naefrontiers.org>. Letöltés ideje: 2021. július 25.).
- Chang, Kenneth (2021): Branson Completes Virgin Galactic Flight, Aiming to Open Up Space Tourism. In: The New York Times. (Elérhető: <https://www.nytimes.com/2021/07/11/science/richard-branson-virgin-galactic-space.html>. Letöltés ideje: 2021. július 20.).
- Code of Conduct for the International Space Station Crew. (Elérhető: <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/14/1214.403>. Letöltés ideje: 2021. május 16.).
- Contract No. L0634 XM Sattelite Radio Inc. and Boeing Sattelite Systems International, Inc. Art. 24. (Elérhető: <https://contracts.onecle.com/xm/boeing.sat.2001.05.15.shtml>. Letöltés ideje: 2021.08.15.).
- MSV LP and Boeing Sattelite Systems, Inc. Art. 20. (Elérhető: <https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/756502/000119312507057198/dex1051.htm>. Letöltés ideje: 2021.08.15.).

•
Halász Géza, Király

A hulladékprobléma kriminológiai és büntetőjogi vetülete

ABSTRACT

Today's society is less and less characterized by its respect for nature, therefore in the last 50 years our waste production has changed both in quantity and in quality. The offences of environmental impact and waste management had to be addressed even on the level of criminal law. This study aims to present the classification of human behaviour which occurs in this context, the criminological characteristics of criminal offences that are relevant in waste criminality, as well as describe the Hungarian criminal regulatory law, and finally will analyse in detail the law in action for the criminal offence.

Keywords: green criminology ■ pandemic ■ environmental criminal law ■ waste crime ■ offence against regulations of waste management

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A XXI. század egyik legnagyobb kihívását a hulladékképződésből eredő környezetterhelés jelenti, amelynek kezelésére a jog eszközeivel is egyre inkább törekszünk. Ennek némiképp ellentmond az a tény, hogy a jelenlegi társadalmi-gazdasági viszonyok a termelés és a fogyasztás ösztönzésével a hulladékok előállítását inkább támogatják, mintsem megvetik.^[1] Éppen ezért, a hulladékokkal összefüggésben jelentkező környezeti ártalmakról – mint a környezetkárosításokról általában – célszerű az azt előidéző cselekmény jogszerűségétől függetlenül (is) beszélni, mert az okozott kár ökológiai szempontból mindkét esetben ugyanakora.^[2]

[1] White, 2016, 14.

[2] Halsey, 1997, 219.

II. A HULLADÉKKÉPZŐDÉS JELLEMZŐI

A hulladékképződés az emberi lét szükségszerű velejárója, amelyet az emberiség egyszerűen visszajuttat az őt körülvevő természeti környezetbe. Ez a jelenség hosszú időn keresztül nem haladta meg az ökológiai rendszer tűrőképességét, hiszen mennyiségét tekintve jelentéktelennek, minőségileg pedig természetközelinek bizonyult.^[3] A társadalmi szerkezet és értékrend drasztikus átalakulásával korunk társadalmát viszont egyre kevésbé jellemzi a természet tisztelete.^[4] A harmónia hiánya az elmúlt ötven évben egyre inkább nyilvánvaló környezetterhelést eredményezett, amely mennyiségében folyamatosan gyarapszik, minőségében pedig mind gyakrabban környezetidegen anyagokkal valósul meg.^[5] A modern kor embere szemétnak tekint minden olyan anyagot vagy energiát, amelyre a továbbiakban már nincs szüksége, s ezt az érdekközpontú felfogást a nyelvhasználat is tükrözi, hiszen gyűjtőfogalmat használunk a nyersanyagok és erőforrások cizellált meghatározásaival szemben.^[6] A hulladék meghatározásában döntő kritérium a felhasználhatóság hiánya, amelyet az anyagi minőségen kívül a társadalmi-gazdasági értékítélet is jelentősen befolyásol.^[7] A keletkező hulladék mennyiségére a demográfiai változások is hatást gyakorolnak,^[8] összetétele pedig a fejlődő és a fejlett országokban számottevően eltér, ugyanakkor a települési hulladék részaránya a gazdasági fejlettség függvényében növekszik.^[9] A hulladékarámok globálissá válásával a káros környezeti hatások átlépik az országhatárokat, amely folyamat a kölcsönös függőségi viszony felismeréséhez vezetett. Már az ENSZ 1992. évi Környezet és Fejlődés c. konferenciáján világossá vált, hogy az elérendő cél mindenekelőtt a nem fenntartható termelés és fogyasztás megváltoztatása,^[10] azonban az eltelt három évtizedet bebizonyította, hogy a gazdasági érdekekkel szemben a környezetvédelem ügye igencsak alulmarad.

[3] Barótfi, 2000.

[4] Kisvárdai, 2014, 82.

[5] Szabó, 2014, 572.

[6] Molnár, 2015.

[7] Hornyák, 2003, 1.

[8] Európai Környezetvédelmi Ügynökség: Hulladék: probléma vagy erőforrás?, 2014.

[9] Faragó, 2013a, 1.

[10] Faragó, 2013b.

1. A valóság számokban

A globálisan keletkező évi hulladékmennyiség 2050-re várhatóan el fogja érni a 27 milliárd tonnát,^[11] az éves műanyagtermelés pedig már meghaladta a 320 millió tonnát.^[12] 2014-ben kb. 41,8 millió tonna elektronikus hulladék keletkezett, amelynek csupán 10-40 százaléka lett megfelelően újrahasznosítva vagy ártalmatlanítva.^[13] Az ezredfordulót követően a Föld körül keringő, korábban felbocsátott objektumokból származó űrhulladékok 1 cm-nél nagyobb átmérőjű darabjainak száma meghaladta a háromszázezret.^[14] Az Európai Unióban a gazdasági tevékenységekből és a háztartásokból származó hulladék mennyisége 2016-ra elérte a 2538 millió tonnát, ami lakosonként átlagosan 5 tonna szemétnek felel meg. A keletkezett hulladék 36,4%-a az építőiparból származik, amit a bányászat és a kőfejtés 25,3%-os hozzájárulása követ, míg a háztartások produkálták az össz mennyiség 8,5%-át.^[15] Eközben Magyarországon 2019-ben a lakosságtól közel 2.444.000 tonna hulladékot szállítottak el (ebből elkülönített gyűjtéssel csupán 416.000 tonnát), egyéb szervektől további 580.000 tonna hulladék elszállítására került sor (ebből 50.000 tonna elkülönített gyűjtésből származott). A közterület tisztításából 83.000 tonna hulladék képződött, de az is igaz és előrelépésnek tekinthető, hogy a közterületen elkülönítetten gyűjtött hulladék mennyisége ugyanezen évben 138.000 tonna volt.^[16] A forgalomba kerülő PET-palackok akár 450 évig is szennyezik a környezetünket, melyek száma évente hazánkban a becslések szerint meghaladja a másfél milliárdot. Ezek hozzávetőleg 70%-a sosem lép az újrahasznosítás útjára, mert folyómedrekben, tengerpartokon, erdőszélen vagy egyszerűen csak „elhagyott csomagként” végzik, majd mikroműanyaggá szétesve bekerülnek az ivóvizünkbe is.^[17]

A tengerekben lévő hulladék mennyisége is évről évre növekszik, a szennyezés összetételét tekintve pedig egyre nagyobb arányban tartalmaz műanyagot. A tengeri áramlatok a Csendes-óceán északi térségében létrehozták azt a hatalmas kiterjedésű szemétfoltot, amelyet méltán – de szomorúan – nevezhetünk a modern kor nyolcadik kontinensének. A nagy csendes-óceáni szemétszigetet alkotó mintegy 79.000 tonna műanyag 1,6 millió négyzetkilométeren terül el,^[18] mely probléma nagyságát jól szemlélteti, hogy ez a terület több mint tizenhét-szerese országunk területének. Az örvénylő óceáni áramlatok következtében az itt lévő hulladék egyre apróbb részecskékké őrlődik, majd mintegy 70%-a

[11] Our Planet: Environmental Crime, 2017.

[12] Lebreton at al., 2018, 1.

[13] Interpol: World Atlas of illicit flows, 2018, 73., 86.

[14] Faragó, 2013b, 56.

[15] Eurostat: Hulladékkügyi statisztika, 2016.

[16] Központi Statisztikai Hivatal: A közszolgáltatás keretében elszállított hulladékok keletkezése, 2016-2019.

[17] Greenpeace Magyarország Egyesület: Stop Pet, 2020.

[18] Lebreton – Slat, 2018, 1.

tengerfenékre süllyed, ezáltal a hulladék élővilágra gyakorolt hatása is vitathatatlan. Először is a felszínen lebegő törmelék csökkenti a tengervízbe jutó fény mennyiségét, ami a planktonok tömeges pusztulásához vezet, másrészt, mivel a szemét jelentős része halászhaló, számtalan teknős és madár kerül halálos kimenetelű csapdába.^[19] Harmadszor pedig nem feledhető az a tény, hogy az egyre kisebb darabokra porladó műanyagot elfogyasztják a tengeri élőlények, amely így bekerül a táplálékláncba, végül az emberi szervezetbe is.^[20] Annak el- lenére, hogy a mikroműanyagok emberi szervezetre gyakorolt hatásáról ma még keveset tudunk, annyi biztos, hogy a táplálékkal átlagosan 5 gramm műanyagot fogyasztunk el hetente, ami éves szinten több mint negyed kilogramm mennyiséget jelent.^[21] Az „ontológiai összefonódások” következtében elmosódik a határvonal az egyén és a külvilág, a múlt, a jelen és jövő között,^[22] ezáltal egyre inkább vitathatóvá válik az is, hogy mit nevezhetünk természetes állapotnak.

III. KRIMINOLÓGIAI VONATKOZÁSOK

A hulladéktermelés következményeinek mérséklésére létrejött nemzetközi megállapodások és globális programok nem tartalmaznak számon kérhető kötelezettségeket, ezért a végrehajtásával általánosságban komoly gondok vannak.^[23] A hulladékkal kapcsolatos környezetkárosító magatartások megértéséhez azonban célszerű az emberi cselekmények meglehetősen heterogén halmazát felosztani; Pusztai László e körben a környezetkárosító cselekményeket a termeléssel összefüggésben megjelenő normasértésekkel azonosította.^[24] Egy cselekmény akkor kötéldik közvetlenül a termeléshez, ha egyidejűleg két feltételnek is megfelel: valamilyen legitím vállalkozási forma keretében fejtik ki és – ha közvetlenül nem is, de – anyagilag motiváltak. E két kritérium fennállása négyféle elméleti csoportot hoz létre a környezetkárosító cselekményeken belül, de ökológiai hatásukat tekintve az első csoportba sorolható jogsértések a legsúlyosabbak. Ezen belül is két alcsoportot célszerű megkülönböztetnünk: az ipari termeléshez köthető, valamint a mező- illetve erdőgazdasági vonatkozású eseteket. A termeléshez csak közvetve kapcsolódnak a második csoportba tartozó jogsértések, hiszen ezek elsődlegesen nem anyagilag motiváltak, így feltehetően számuk is kevesebb. A termelési és szolgáltatási szférában megvalósuló bűnözés e két csoportot öle-

[19] A „szellemhalászat” következményeivel egyre gyakrabban szembesülhetünk a közösségi médiában is.

[20] National Geographic: Great Pacific Garbage Patch, 2019.

[21] WWF Világ Természeti Alap Magyarország Alapítvány: Egy bankkártyányi műanyagot eszünk meg hetente, 2019.

[22] Huang, 2017, 98.

[23] Faragó, 2013b, 43.

[24] Borbíró – Gönczöl – Kerecsi – Lévai, 2016, 456.

li fel, míg a fogyasztási szférában megvalósuló devianciák merőben más jellemzőkkel bírnak. Esetükben hiányzik a legitim vállalkozási forma, tehát jellemzően egyéni szinten kerülnek kifejtésre. A motivációk e két csoporton belül sokszínűek lehetnek, beleértve akár a külső kényszernek való megfelelést, vagy a legális magatartás tanúsítására való képtelenség lehetőségét is.

Szervezeti		A CSELEKMÉNY KIFEJTÉSÉNEK KERETEI	
		Egyéb	
M O T Í V U M	A N Y A G I	I. CSOPORT - Ipari termeléshez köthető - Mező- valamint erdőgazdasági vonatkozású	III. CSOPORT Egyéni szinten, vagy legitim vállalkozási kereteket mellőző bűnszervezetben megvalósuló, anyagilag motivált cselekmények.
	E G Y É B	II. CSOPORT „Zöldgalléros” bűnözés: A legitim vállalkozás keretében jellemzően időmegtakarítás végett megvalósuló jogsértések.	VI. CSOPORT Egyéni szinten megvalósuló cselekmények többsége, amelyek szükségletkielégítést céloznak, sokszor kulturális vonatkozásokkal.
A termelési és szolgáltatási szférában megvalósuló cselekmények az I., illetve a II. csoportba, míg a fogyasztási szférában megvalósuló magatartások a III., illetve VI. csoportba sorolhatók.			

1. ábra: A hulladékbűnözés körébe sorolható magatartások csoportosítása
(forrás: a szerzők saját szerkesztése)

A hulladékkal kapcsolatos devianciák sajátossága az a ciklikusság, amely követi a hulladékképződés folyamatát. Szemét először a termelési szférában keletkezik, ebben a szakaszban az esetleges jogsértéseket jellemzően az első csoportba tartozó magatartások valósítják meg. A termék értékesítésével megnyílik a hulladékképződés lehetősége a fogyasztási szférában, ezért ezek a normasértések jellemzően a negyedik csoportba tartoznak. Mivel a jogkövető társadalom a szeméttől való megszabaduláshoz hulladékgyűjtést végző cégek szolgáltatását veszi igénybe, a hulladék átadását követő visszaélések jellemzően ismét az első csoportba sorolhatók.

1. A termelési és szolgáltatási szférában megvalósuló bűnözés

A hulladékgazdálkodás, az egyre növekvő szemétmennyiséggel párhuzamosan a környezetvédelem egyik legérzékenyebb területévé fejlődött, amelynek legnagyobb kihívása a jogszabályban foglalt előírások tényleges megvalósítása.^[25] A korszerű hulladékgazdálkodás célja a környezetterhelés megelőzése, megakadályozása, illetve felszámolása. Általános elvárásként jelenik meg, hogy a hulladékgazdálkodási rendszereket a helyi igényekkel és körülményekkel összhangban alakítsák ki.^[26] Az egyes országok eltérően értelmezik a környezetvédelmet, ezért a vonatkozó normák is különbözőek.^[27] A hulladékkezelés területileg eltérő költségei és lehetőségei globális árucikké tették a hulladékot. Annak ellenére, hogy a veszélyes hulladékok országhatárokon átnyúló szállítását a Bázeli egyezmény igyekszik visszaszorítani, azok nemegyszer országon belül is vándorolnak, mert kezelésük még szigorúbb feltételekhez kötött.^[28] Az illegális hulladékkezelés 200-300%-os megtakarítást jelenthet a legális vállalkozások jövedelmezőségéhez képest, ezért nem meglepő, hogy a hulladékbűnözés ma már a törvényes hulladékágazat mellett működik világszerte. Ennek hátterében az áll, hogy az egyre szigorodó jogszabályok tömegével a végrehajtás nem képes lépést tartani, ezért a lebukás kockázata is minimális. A bizonytalanságot fokozza, hogy nehéz megkülönböztetni a törvényes és illegális piaci szereplőket, ráadásul a hulladék jellemzően jól keverhető vagy álcázható. Minderre tekintettel a termelési és szolgáltatási szférában megvalósuló hulladékbűnözés markáns hányada a fehérgalléros bűnözés fogalmi körébe tartozik, mert az elkövetők gyakran törvényes hulladékkezelő vállalkozásokat üzemeltetnek, ami a hulladékáramokhoz való különleges hozzáférést is biztosítja számukra. A hulladéktermelő nemcsak az elkövetés tárgyát bocsátja rendelkezésre, hanem a szolgáltatás ellenértékét is kifizeti. A fogyasztási kultúrát a legális pazarlás és a drága ártalmatlanítási költségek egyszerre jellemzik, így a hulladéktermelő fogyasztók rendszerint megtévesztés áldozatai is egyben, mert azt hiszik, hogy a hulladékkezelés legális keretek között valósul meg. A keletkező anyagi haszon gyakran fizikailag is elválik a büntett helyszínétől, hiszen a nyereszkesző jellemzően nem érintkezik a hulladékkal.^[29]

Ezek a megállapítások sajátosan érvényesülnek a „zöldgalléros” bűnözés viszonylatában. Esetükben a közvetlen motivációt nem az anyagi haszonszerzés jelenti, hanem a feladatok csökkentése, valamint az esetleges időmegtakarítás. Ha mégis anyagi haszon keletkezik, az a kiadási oldalon felmerülő költségek csökkentésével áll elő, nem pedig a bevételek növekedéséből származik. A jogsértés jellemzően passzív magatartással, a kötelezettségek figyelmen kívül ha-

[25] Futó - Fleischer, 2004, 69., 71.

[26] Dömötör - Farkas - Buruzs - Torma, 2015, 101.

[27] White, 2016, 14.

[28] Varjú - Mezei, 2020, 106.

[29] Baird - Curry - Cruz, 2014, 97-105.

gyásával valósul meg, hiszen az elkövetők inkább a középosztályhoz tartozó kisvállalkozások, mintsem a felsőosztály tagjai. Ennek megfelelően a vállalkozási formák is egyszerűbbek, és az elkövető általában személyesen is „találkozik” a hulladékkal. Az alkalmazott semlegesítési technika is eltéréseket mutat, mert a fehérgalléros bűnözők gazdasági érdekekre történő hivatkozásával szemben itt a környezeti előírásokról való tudomásszerzés tagadásával vagy az okozott kár bagatellizálásával találkozhatunk leggyakrabban.^[30] A hulladékбűnözés áldozata azonban a környezet mellett maga az egész társadalom. A szemét környezetre gyakorolt hatásának komoly egészségügyi következményei lehetnek, emellett a káros következmények elhárításának költségei végsősoron az adófizetőket terhelik.^[31]

2. A fogyasztási szférában megvalósuló бűнözés

A gazdaság expanziójával a fogyasztási szokások is egyre nagyobb léptékű pazarló jelleggel mutatnak, az egyes termékekből az elhasználás, valamint az elavulás következtében egyre rövidebb idő alatt szemét lesz. Az árukhoz kapcsolódó szolgáltatások szintén hulladékképződéssel járnak, amelynek legkézenfekvőbb példáját az egyes csomagolóanyagok adják. A keletkezett hulladéktól való megváltás szükségszerű, és ez a kényszer a legtöbb esetben jogkövető magatartás keretében történik. A kriminális cselekmények hátterében a legkülönbözőbb okok állhatnak, ezek között a pénz, vagyis a felmerülő költségek minimalizálásának igénye vitathatatlan. A fogyasztói társadalmak kultúrája azt az értékrendet közvetíti, hogy minden jövedelmi szinten több vagyon megszerzésére törekedjünk, mint amivel az adott pillanatban rendelkezünk.^[32]

A fogyasztási oldal anyagilag motivált normasértéseit a racionális döntés elmélete magyarázza a legjobban.^[33] A homo economicus racionálisan cselekszik, amikor a birtokában lévő hulladéktól a legkisebb költségek árán kíván megszabadulni. A törvényes hulladékszolgáltatási díjak mértéke a mennyiség és minőség függvényében változik, de ez a körülmény a kriminális cselekmények hajtóerejeként szolgál. Ennek talán legismertebb esete az építési és bontási munkálatokból keletkező ún. inert hulladékok problémája. Az elkövetőnek gyorsan kell döntést hoznia a keletkezett anyagok sorsát illetően, ezért racionalitása a meglévő ismeretekre korlátozódik. Jellemzően először a jogszerű lehetőségeket keresi, de az azok meglehetősen magas költségeivel való szembesülés kialakítja vagy megerősíti benne a jogsértő magatartás tanúsításának szándékát. Ezt köve-

[30] Huisman - van Erp, 2013, 1178-1200.

[31] Loughborough University Institutional Repository: Waste Crime: the multi-million pound swindle, 2017.

[32] Borbíró - Gönczöl - Kerezsi - Lévy, 2016, 120.

[33] Gönczöl -Kerezsi - Korinek - Lévy, 2016, 98.

tően a lehetőségre álló alternatívákat áttekintve dönt a normasértő magatartás megvalósításának módjáról, a szituációs okok elmélete szerint tehát a jogsértés kétlépcsős folyamat keretében valósul meg.^[34]

A nem anyagilag motivált cselekmények esetében a kriminalitás hátterében a jogszerű magatartás tanúsítására való képesség hiánya áll, ezért ezek legátfogóbb magyarázatát Merton feszültségelmélete jelenti. Az egyre változatosabb termékek és szolgáltatások igénybevétele olyan kulturálisan meghatározott cél, amelynek elérésére a társadalom majd minden tagja törekszik. Ennek realizálásához szükséges legális módokat és eszközöket az a jogrendszer jelöli ki, amely nemegyszer figyelmen kívül hagyja a gyakorlati megvalósíthatóságot.^[35] A jogszerű hulladékgyűjtés egyre szigorodó normái és a hulladéktermelő számára adott lehetőségek közötti feszültség kriminalitáshoz vezethet, ha az elkövető nem rendelkezik a megfelelő hulladékszolgáltatás igénybevételéhez szükséges anyagi vagy egyéb feltételekkel, tekintettel arra tényre, hogy a hulladékképződés az ember egyik legáltalánosabb kísérőjelensége.

IV. A BÜNTETŐJOGI SZABÁLYOZÁS LÉNYEGE - A HULLADÉKGAZDÁLKODÁS RENDJÉNEK MEGSÉRTÉSE

Hazánk büntetőpolitikája is a megelőzés elvét követi, és nem utólagosan próbálja elhárítani a bekövetkezett káros hatásokat. A technikai fejlődésnek Magyarországon is olyan irányt kellett szabni, amely a lehető leghatékonyabban és elfogadható társadalmi költséggel oldja meg az életminőség javítását és a környezet védelmét. Hosszú távon valódi megoldást a szennyezés elkerülése, olyan fogyasztási és termelési gyakorlat kialakítása jelenti, amely a jelenleginél kisebb környezetszennyezéssel jár, viszont azon személyek ellen, akik ezt figyelmen kívül hagyják, nem kevesebbel, mint a büntetőjog ultima ratio jellegű eszközével kell fellépni. Ennek érvényesítése azt is jelenti, hogy a környezeti erőforrásokat használó, illetve azokat terhelő, szennyező és károsító tevékenységet folytató alanyok teljes felelősséget viseljenek.

A „szemeteléssel” összefüggésben a Btk. XXIII. Fejezetében találjuk meg a hulladékgyűjtés rendjének megsértése bűncselekményt, melynek kapcsán 2021. március 1. napjától – a hulladéktörvény nagy terjedelmű módosításával összefüggésben – a korábbiakhoz képest jelentős változások figyelhetők meg, hiszen a büntetendő magatartások körének bővítése mellett a szabályozás jelentősen, alapjaiban átalakult.

[34] Borbíró - Gönczöl - Kerecsi - Lévay, 2016, 242.

[35] Borbíró - Gönczöl - Kerecsi - Lévay, 2016, 117.

Btk. 248. § (1) Aki

- a) nyilvántartásba vétel vagy bejelentés nélkül, illetve engedély nélkül vagy az engedély kereteit túllépve végez hulladékgazdálkodási tevékenységet, vagy
 - b) hulladékkal más jogellenes tevékenységet végez és az alkalmas az emberi élet, testi épség, egészség, a föld, a víz, a levegő vagy azok összetevői, illetve élő szervezet egyedének veszélyeztetésére büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- (2) Aki arra a célra hatóság által nem engedélyezett helyen
- a) az emberi élet, testi épség, egészség, a föld, a víz, a levegő vagy azok összetevői, illetve élő szervezet egyedének veszélyeztetésére alkalmas vagy
 - b) jelentős mennyiségű, hulladékot elhelyez, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- (3) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) vagy a (2) bekezdésben meghatározott bűncselekményt
- a) veszélyes hulladéokra,
 - b) különösen jelentős mennyiségű hulladéokra vagy
 - c) különös visszaesőként követik el.

A bűncselekmény védett jogi tárgya az egészséges emberi és természeti környezet fenntartásához, a veszélyes hulladékokkal kapcsolatos előírások megtartásához, a környezet és természet védelméhez,^[36] a hulladékok káros hatásának elkerüléséhez fűződő társadalmi érdek.^[37] A keretdiszpozíciót kitöltő jogszabály az (új) hulladéktörvény^[38] (Ht.) és a hulladékgazdálkodási tevékenységek nyilvántartásba vételéről, hatósági engedélyezéséről szóló 439/2012. (XII.29.) Korm. rendelet, de fontos rendelkezések találhatók a környezet- és természetvédelmi törvényben,^[39] valamint az országhatárt átlépő hulladékszállításról szóló 180/2007. (VII.03.) Korm. rendeletben és a veszélyes hulladékkal kapcsolatos egyes tevékenységek részletes szabályairól szóló 225/2015. (VIII.7.) Korm. rendeletben is.

A hulladék Btk.-beli fogalma korábban a Ht.-hez képest megszorítást alkalmazott, a bűncselekmény elkövetési tárgya ugyanis csak olyan hulladék lehetett, amely alkalmas volt az emberi élet, testi épség, egészség, a föld, a víz, a levegő vagy azok összetevői, illetve élő szervezet egyedének veszélyeztetésére.

[36] Sinku, 2016, 368.

[37] Polt, 2016, 801.

[38] A hulladékról szóló 2012. évi CLXXXV. törvény.

[39] A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény; a természet védelméről szóló 1996. évi III. törvény.

Az új büntetőjogi szabályozás ezt a megszorítást kiiktatta, tágabbra nyitva ezzel a törvényi tényállás alkalmazási körét, vagyis a nyilvántartásba vétel, a bejelentés vagy az engedély nélküli, illetve az engedély kereteit túllépő hulladékgazdálkodási tevékenység önmagában, a hulladék veszélyeztető potenciáljának külön bizonyítása nélkül büntetendővé vált. A minősített esetek körét is kiszélesítette a jogalkotó, immáron tehát nem csak a veszélyes hulladék, hanem a különösen jelentős mennyiségű hulladék is minősítő körülményt valósít meg, továbbá új minősítő körülmény a különös visszaesőként való elkövetés.^[40]

A hulladék veszélyes hulladéknak minősül, ha az a hulladékjegyzékről szóló miniszteri rendeletben meghatározott hulladékjegyzékben veszélyes hulladékként szerepel, és megfelel a Ht. 2. § (1) bekezdés 48. pontjában foglalt fogalom-meghatározásnak, vagyis rendelkezik az 1. mellékletben meghatározott veszélyességi jellemzők legalább egyikével.^[41] A hulladék ezen túlmenően akkor is veszélyes hulladéknak minősül, ha ugyan nem veszélyes hulladékként szerepel a hulladékjegyzékben, de a környezetvédelmi hatóság megállapítja, hogy rendelkezik a veszélyességi jellemzők valamelyikével. Az ilyen ismeretlen összetételű és a hulladékjegyzékben közelebből meg nem határozott típusú hulladékot a környezetvédelmi hatóság döntéséig veszélyes hulladéknak kell tekinteni. Meghatározta tehát a jogalkotó, hogy a hulladék mely esetekben minősül veszélyes hulladéknak, típusait pedig a hulladékjegyzékről szóló 72/2013. (VIII.27.) VM rendelet tartalmazza (és nem a szakértő állapítja meg). A hulladékjegyzékben a csillaggal (*) megjelölt hulladéktípusok veszélyes hulladéknak minősülnek, így például a közvélekedéssel ellentétben a gumiabroncs^[42] nem veszélyes hulladék (ahogyan egyes elemek és akkumulátorok sem),^[43] míg a vizes vagy szerves oldószer, mosófolyadék, festék, lakk, az olajtüzelés pernyéje és kazánpora, a dízelolaj, a benzin vagy éppen a tűzijáték veszélyes hulladékok.

V. A BŰNÜGYI IRATOK ORSZÁGOS VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

Az Országos Kriminológiai Intézetben kiterjedt kutatás lefolytatására került sor,^[44] melynek keretében Magyarország valamennyi megyéjéből, két teljes év vonatkozásában^[45] került vizsgálat alá a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése bűncselekmény joggyakorlata a bírósági szakban befejezett ügyeket

[40] Jogaszegylet.hu: Jelentősen átalakult a hulladékgazdálkodás..., 2021.

[41] Robbanásveszélyes, oxidáló, tűzveszélyes, irritáló, rákkeltő (karcinogén), maró, fertőző, reprodukciót (szaporodást) károsító, mutagén, akut mérgező gázokat fejlesztő, érzékenységet okozó, környezetre veszélyes (ökotoxikus) stb.

[42] 16 01 03: hulladékká vált gumiabroncsok.

[43] 16 06 05: egyéb elemek és akkumulátorok. Az ólomakkumulátor veszélyes hulladék, a lúgos akkumulátorok főszabály szerint nem veszélyes hulladékok.

[44] Garai, 2017.

[45] A vizsgált időszak a 2015. január 1-től 2016. december 31-ig tartó időszak volt.

érintően. A kutatás számos aspektusból elemezte a bűncselekményt, melynek során 182 vádlott tekintetében 141 bűnügyi akta feldolgozására került; ennek eredményeiből mutatunk be néhány főbb jellemzőt.

1. Dióhéjban: kriminálstatisztikai adatok

A vizsgált bűncselekmény, vagyis az illegális hulladék-elhelyezés, mint jelenség kapcsán érdemes figyelmünket elsőként a regisztrált bűncselekmények száma felé fordítani, mivel jogerősen befejezett ügyekről csak ismert elkövetők esetében beszélhetünk, az pedig sajnos nem tipikus ezekben az eljárásokban.

Megye	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Budapest (Főváros)	23	23	14	10	12	17
Baranya	4	5	1	3	5	10
Bács-Kiskun	32	22	17	16	17	34
Békés	12	13	19	16	25	29
Borsod-Abaúj-Zemplén	19	17	23	18	24	42
Csongrád-Csanád	13	11	15	12	9	8
Fejér	12	20	24	17	34	41
Győr-Moson-Sopron	10	16	13	15	23	24
Hajdú-Bihar	7	2	15	2	10	2
Heves	4	8	2	4	9	18
Komárom-Esztergom	9	9	5	4	5	15
Nógrád	8	5	9	9	9	18
Pest	43	44	42	45	61	41
Somogy	7	6	5	1	9	15
Szabolcs-Szatmár-Bereg	21	20	481	129	78	38
Jász-Nagykun-Szolnok	25	12	6	13	14	37
Tolna	15	21	17	27	22	33
Vas	9	5	13	12	17	27
Veszprém	19	10	8	6	7	7
Zala	15	18	18	13	12	18
Országh. kívüli tev.	0	0	0		0	
Összesen	307	287	748	372	402	474

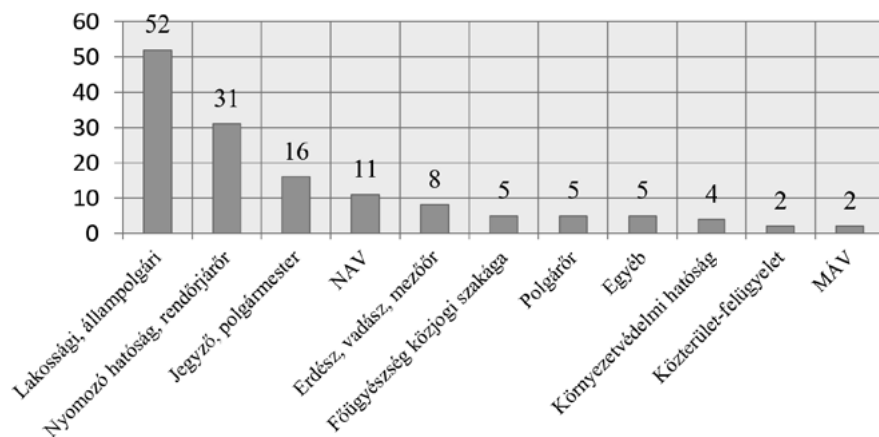
1. táblázat: A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése deliktumregisztrált bűncselekményszáma az elkövetés helye szerint (db/év)

(forrás: Belügyminisztérium Koordinációs és Statisztikai Osztály Bűnügyi Statisztikai Rendszer)

A regisztrált bűncselekmények számossága a jogellenes személtelhelyezés körében csak egy statisztikai számadat, nem a ténylegesen elhelyezett személtalmokat mutatja. Mindez természetesen nem a nyomozó hatóságok/az igazságszolgáltatás hibája vagy hiányossága, hiszen nagyon magas a látencia, nem minden jogellenes hulladékelhelyezés nyomán indul hatósági vagy büntetőeljárás, erre csak akkor kerül sor, ha a látókörbe kerül ezen magatartás. Ettől függetlenül érdemes elidőzni ezen a táblázaton, mert az egyes oszlopok a megyénkénti éves (!) szám adatok tükrét tartják elénk; így abban, hogy ez sok vagy kevés, talán szavak nélkül is megegyezhetünk.

2. Bejelentők/feljelentők – a büntetőeljárás megindulása

Ami a bejelentők és feljelentők számarányát illeti, a kutatással érintett időszakban az alábbi személyek, szervezetek észlelése alapján indultak a büntetőeljárások.

2. ábra: A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése bűncselekményt bejelentő / feljelentő személyek és szervezetek megoszlása
(forrás: a szerző saját szerkesztése)

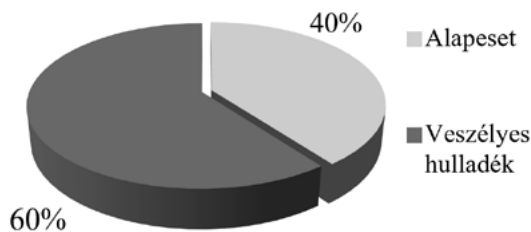
Az állampolgári bejelentések vagy a hatóság saját észlelése általában akkor történik meg, amikor az elkövetőt már nem, csak az elhelyezett hulladékot lehet megtalálni a helyszínen, a tettenérés ritka és kivételes jellegűnek tekinthető. Ilyen szerencsés eset történt pl. az egyik Vas megyei községben, ahol a helyszínre érkező rendőrjárőrök intézkedés alá tudták vonni azt a személyt, aki a gépjárművéhez kapcsolt utánfutóról éppen nagy mennyiségű szemetet (hullámpalát és építési törmelést)

ket) helyezte el egy általa nem ismert magánszemély körbekerítetlen ingatlanán.^[46] A másik sikertörténetben szolgálatteljesítés közben – egy utcán áthaladva – a rendőrjárőr azt látta, hogy négy férfi és egy nő éppen személyautót bont szét. Ellenőrzés alá vonta a személyeket, majd felszólította őket cselekményük abbahagyására és közölte nevezettekkel, hogy őket bűncselekmény elkövetésén tetten érte.^[47]

Az eljárások többségét láthatóan lakossági bejelentés indította el, azonban jelentős a nyomozó hatóságok, rendőrjárőrök saját észlelése nyomán, hivatalból elrendelt nyomozások száma is. A vasútvonalak mentén elhelyezett hulladékok jellemzője, hogy mire a MÁV bürokratikus, hosszadalmas és hivatalos úton eljut odáig, hogy írásban bejelenti az általa észlelt jogellenes hulladék elhelyezéseket, addigra azt előtte már megtette valaki más, ettől függetlenül természetesen sértettként megjelenik az eljárásokban. Az egyik vasúti alkalmazott arról számolt be tanúkénti meghallgatása alkalmával, hogy „Hétről hétre azt észleltem, hogy egyre több a szemét ebben a szelvényben, annak mennyisége folyamatosan növekszik.” Szintén dicséretes a NAV és a környezet-, természetvédelmi hivatások munkája, valamint a főügyészségek közjogi szakágának büntető eljárás kezdeményezésére irányuló jelzései, de az önkormányzatok sem hagyják szó nélkül a területükön történt jogsértő eseményeket.

3. A bűncselekmény jellege, elkövetési alakzata és a kiszabott büntetés

Az ügyek 40%-ában (56) a bűncselekmény alapesetért feleltek az elkövetők (nem veszélyes hulladékra elkövetés), míg többségében, vagyis az ügyek 60%-ában (85) veszélyes hulladékra követték el a bűncselekményt.

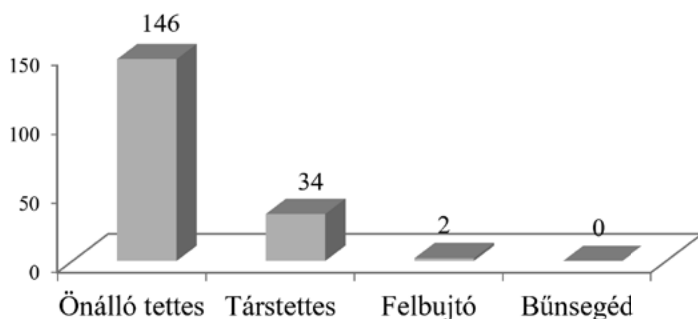

3. ábra: A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése bűncselekmény bírósági minősítése (forrás: a szerző saját szerkesztése)

[46] Szombathelyi Rendőrkapitányság Bűnügyi Osztály 18010/1670/2014. bü., Szombathelyi Járási Ügyészség B.2289/2014.

[47] Vasvári Rendőrkapitányság Bűnügyi Osztálya 18060/323/2014. bü., Szombathelyi Járási Ügyészség B.3596/2014.

A vádlottak 38%-a büntetett előéletű volt, míg a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése bűncselekményt az eljárásban szereplő vádlottak 62%-a úgy követte el, hogy ezt megelőzően még soha nem állt bíróság előtt. Az elkövetők közel 20%-a (34) társtetteségből valósította meg a bűncselekményt, 2 személy felbujtásért felelt, vagyis a vádlottak 80%-a (146) önállóan követte el a bűncselekményt, bűnsegéd pedig egyetlen ügyben sem volt. Huszonöt büntetőeljárásban 2 fő vett részt együttesen a bűncselekmény elkövetésében, hat büntetőeljárásban 3 személy valósította meg közösen a tényállási elemeket, míg az egyik ügyben 4-en voltak az elkövetők.

4. ábra: A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése bűncselekmény elkövetői alakzata
(forrás: a szerző saját szerkesztése)

A tényadatokból látható, hogy a hulladékgazdálkodás rendje megsértésének elkövetői tipikusan „magányos farkasok”, társtetteség a vizsgált ügyek mindössze 18,6%-ában fordult elő. Ennek oka vélhetően az, hogy a bűncselekmény elkövetési tárgya maga a hulladék (feleslegessé vált dolgok), amelyek bizonyos személyekhez, háztartásokhoz köthetők, s többnyire a férfiak vállalják fel annak ódiúját, hogy ezektől – a családi költségvetés kíméletével – akár jogellenesen is, de megválnak. A társas elkövetés főként azokra az ügyekre jellemző, ahol a vádlottak egymáshoz való viszonyában ún. főnök-beosztott, munkatársi kapcsolatról beszélhetünk, vagy pedig barátként, családtagként végeznek bizonyos, egyébként engedélyhez kötött tevékenységeket (autóbontások, akkumulátorok begyűjtése stb.).

Ami a bűncselekménnyel érintett büntetés-kiszabási gyakorlatot illeti, az országos szinten rendkívül vegyes képet mutat mind az ügyészi indítványokat, mind pedig a kiszabott büntetéseket tekintve. A 141 büntetőügyben szereplő 182 vádlott vonatkozásában az alábbiak szerint alakult a büntetés-indítványozási és kiszabási gyakorlat (4 vádlottat felmentett a bíróság).

Büntetés típusa	Ügyészi indítvány	Bírósági döntés
Felfüggesztett szabadságvesztés	74	69
Pénzbüntetés	44	41
Közérdekű munka	32	40
Próbára bocsátás	17	15
Elzárás	2	2
Végrehajtandó szabadságvesztés + közügyektől eltiltás	13	11
Összesen:	182	178

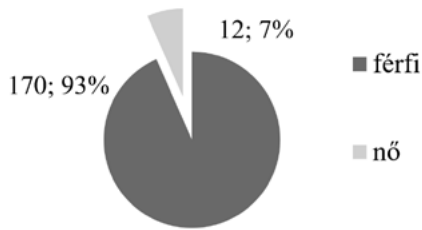
2. táblázat: A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése bűncselekmény büntetékiszabási gyakorlata (forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Az országos tendencia azt mutatja, hogy az elkövetők szankcionálására 41%-ban a felfüggesztett szabadságvesztést tartották a legmegfelelőbbnek, míg csak 24%-ban a pénzbüntetést, és 18%-ban a közérdekű munkát. Próbára bocsátás a vádlottak 9%-ánál jöhetett szóba, az elzárás elenyésző, végrehajtandó szabadságvesztést pedig kizárólag büntetett előéletű elkövetők esetében indítványoztak az ügyészségek, illetve azokban az ügyekben, ahol büntetőeljárás hatálya alatti elkövetés történt, ez a vádlottak 7%-át tette ki.

A büntetés kiszabása során mindössze 20 vádlott esetében tértek el a jogerős döntést hozó bíróságok az ügyészi indítványtól. Erre azokban az eljárásokban került sor, amelyekben a tárgyalási szakban merült fel a vádlott személyi körülményei tekintetében olyan lényeges változás vagy információ, amelynek alapján célravezetőbb volt egy másik büntetési nemre való áttérés (pl. a vádlott időközben elveszítette az állását, egészségügyi problémái miatt tartós kezelésre szorul, beteg hozzátartozóját kell ápolnia, teljes mértékben és a saját költségén elszállította a jogellenesen elhelyezett hulladékot, tereprendezeit vállalt stb.).

4. Az elkövetők neme, életkora, illetve a büntetőeljárás időtartama

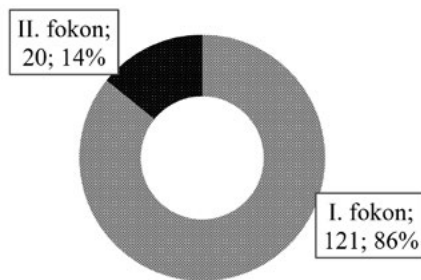
Érdekes adatra bukkanhatunk a vádlottak nemi megoszlását illetően is, talán megsaccolni sem tudnánk mennyi férfi és mennyi nő követ el ilyen jellegű bűncselekményt.

5. ábra: A hulladékgazdálkodás rendjének megsértése bűncselekmény elkövetőinek nemi megoszlása (forrás: a szerzők saját szerkesztése)

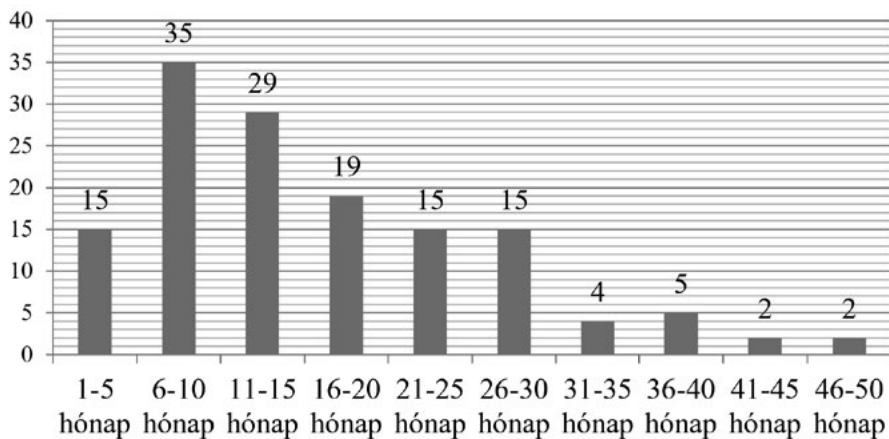
Ami az vádlottak életkorát illeti, a legfiatalabb 16, míg a legidősebb 72 éves volt. Jelen bűncselekmény elkövetésében toronymagasan vezet a 30-40 év közötti korosztály (úgy tűnik ők a legbátrabbak), míg a 21-30, illetve a 41-50 év közöttiek aránya szinte megegyezik, de nem mellékes az 51-60 év közötti elkövetők száma sem.

Úgyisintén beszédes és biztatóan fontos tényadat, hogy a vizsgált ügyekhez kapcsolódó büntetőeljárások túlnyomó többsége I. fokon befejeződött, a II. fokú bíróságok elé Magyarországon két teljes év alatt csupán 20 ilyen büntetőügy került.

6. ábra: A büntetőeljárások befejezése (forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Az alábbi diagram szemlélteti a bűncselekmény elkövetése és a jogerős bírósági döntés meghozatala között eltelt idő hosszát. Az időmúlás fontos tényező (főként a vádlott szempontjából), a legrövidebb eljárás 1 hónapon belül befejeződött (bíróság elé állítás), míg a leghosszabb büntetőügy 49 hónapig, 4 teljes évig elhúzódott.

7. ábra: A büntetőeljárás megindítása és befejezése között eltelt idő
(forrás: a szerzők saját szerkesztése)

VI. HULLADÉK VAGY SZEMÉT? – A SZELEKTÍV HULLADÉKGYŰJTÉS KIEMELT FONTOSSÁGA

Hulladékok azok az anyagok, amelyek keletkezésük helyén ugyan már haszontalanná váltak, de anyagfajtánként külön kezelve, szelektíven gyűjtve még másodlagos nyersanyagként hasznosíthatók;^[48] ez a szeméttől teljesen különböző fogalom. A természet nem termel felesleges anyagokat, melléktermékeket, minden a körforgás része. Ezzel ellentétben az emberi civilizáció olyan folyamatokat generál és működtet, melynek eredménye, mellékterméke a természetben nem ismert fogalom: a szemét. Magyarországon évente összesen kb. 80 millió tonna (három Gellért-hegynyi) szemét keletkezik, aminek nagy része termelési hulladék és „csak” 4,3 millió tonna, azaz 20 millió köbméter a települési szilárd hulladék (a lakosságra eső része ennek hozzávetőleg 5%-a, ami egy átlag magyar állampolgárra vetítve 1 kg/nap). Ez a mennyiség 1991 óta rohamosan növekszik, melynek egyik oka a fogyasztói szokások radikális megváltozása.^[49]

A hulladék keretirányelvben (HKI) meghatározott, a hulladék elkülönítetten történő gyűjtésére vonatkozó célokra és kötelezettségekre tekintettel 2015. január 1-jétől Magyarországon a lakosságnál képződő üveg, papír, fém és műanyag hulladékot minden településen szelektíven kell gyűjteni. Ezeket a célokat hazánk elsősorban a folyamatosan bővülő házhoz menő rendszerrel, illetve hulladékgyűjtő szigetek és hulladékgyűjtő udvarok létesítésével próbálja elérni.

[48] VKSZ Veszprémi Közütemi Szolgáltató Zrt. Hulladékgazdálkodás: Szemét és hulladék, 2021.

[49] VKSZ Veszprémi Közütemi Szolgáltató Zrt. Hulladékgazdálkodás: Szemét és hulladék, 2021., valamint Bp18.hu: Ne hagyjuk elszőkni az energiát.

A hulladék környezetbarát kezelése és a bennük található másodlagos anyagok felhasználása az EU környezetvédelmi politikájának kulcseleme.^[50] Becslések szerint a termékgyártás során felhasznált anyagok csupán 1%-a marad „használatban” hat hónappal az értékesítés után, belegendoltunk már abba, hogy mi történik a többi 99%-kal? Nincs más lehetőség, mint a körforgásos gazdaság, ami több mint újrahasznosítás - egy értékláncokon és iparágakon átívelő gazdasági modell, amely újradefiniálja a terméktervezés, gyártás, fogyasztás folyamatát, ezzel megnyitva új, eddig kiaknázatlan (másod)piacokat a vállalatok számára.^[51] A hulladékok kezelése egyszerűsített régi és új probléma. A feleslegessé vált szemét bűze, illetve az ahhoz kapcsolódó fertőzésveszély és járványok már az ókori görögöket is rákényszerítette a hulladék összegyűjtésére és lerakók megépítésére. Bár a hulladék mindig is része volt az emberiség mindennapjainak, a hulladék-problematika mégis újszerűnek tekinthető, hiszen a hulladéktermelés mára globális méreteket ölt, azok mennyiségéből és veszélyes összetételéből adódó környezeti hatások miatt a jövő nemzedékének életterét veszélyezteti.^[52]

VII. ZÁRÓ GONDOLATOK

Nagyon fontos megjegyezni, hogy azokban az eljárásokban (és ez a többség), amelyekben az elkövető kiléte az eljárás során nem állapítható meg, az illegális hulladéklerakást végző személyek nemcsak a környezet állapotát, de a terület tulajdonosának anyagi helyzetét is veszélyeztetik, mivel az engedély nélkül lerakott hulladék ártalmatlanítása, a környezet eredeti állapotának helyreállítása és az ezzel kapcsolatos (sokszor tetemes) költségek viselése az érintett ingatlan tulajdonosának a kötelessége. Ilyen esetekben a hulladékbirtokosra vonatkozó kötelezettség azt az ingatlanhasználót terheli, akinek az ingatlanán a hulladékot elhelyezték vagy elhagyták. Amennyiben veszélyes hulladékról van szó, az ártalmatlanítási és egyéb költségeket is neki kell megfizetnie annak ellenére, hogy ő csak elszenvedője, nem pedig elkövetője a bűncselekménynek.

Mindenki bír azzal a döntési jogosultsággal, hogy életmódjának kisebb-nagyobb elemeit meghatározza, azokon változtasson. Az ember környezetvédő attitűdjének kifejlődését és kifejeződését azonban sajátos, jól szemléltethető gondolkodásminták gátolják; a jóleső felelősségvállalás elmulasztásának leggyakoribb oka a túlhasználat, illetve a túlfogyasztás jelentősének lebecsülése. A másik jelenség az emberi természetben ősi gyökerekkel bíró „ne az én hátsó

[50] Ld. a hulladékokról szóló keretirányelvet, amely meghatározza a hulladékgazdálkodással kapcsolatos alapfogalmakat és fogalommeghatározásokat, ideértve a hulladék, az újrafeldolgozás és a hasznosítás fogalmát is.

[51] Pwc.com: Ha a kör bezárul, 2018.

[52] Vityi, 2006, 21.

kertembe” szemlélet, vagyis környezetvédelmi érzékenységünk csak a közvetlen érintettség esetén kap lángra, egyébként hibernált állapotban van. A harmadik káros hatású mentális jelenség, hogy a fokozatos változásokra csak éppen ugyanolyan elhúzódtó ütemben reagálunk, sőt nem ritkán a lassú folyamatokat egyáltalán nem is vesszük figyelembe, illetve akár észre sem. A környezeti javak részben közjóságok, a többség csak másoktól várja el a mértékletességet használatuk, kíméletük tekintetében, magával szemben nem támaszt ilyen igényeket.^[53]

Világosan kell látni azonban, hogy a jogrendszer érték közvetítő szerepe a jelenlegi termelési és fogyasztási struktúra mellett hatástalannak bizonyul. Ennek ellenére, hogy a 301/2021. (VI.1.) Korm. rendelet szigorításokat jelent bizonyos - műanyagból készült - fogyasztási cikkek forgalomba hozatala tekintetében, az olajcégek műanyagipari törekvéseit egyre nagyobb arányban a napi fogyasztási cikkek értékesítő szektor, valamint az élelmiszeripar szolgálja ki.^[54] A globális ellátási láncok mindaddig szélesednek, ökológiai hatásuk mindaddig gyarapodik, amíg nem aknázzuk ki kellőképpen a helyi adottságokban rejlő lehetőségeket. A helyi termékek növekvő arányú, mértékletes fogyasztása mellett az újrahasznosított anyagok arányának növelése adhat alapot az emberiség és a természet viszonyának újraalakítására. Ki kell emelni ugyanakkor, hogy a büntetőjogi szabályozás hatástalansága a - társadalomra legnagyobb veszélyt jelentő - termelési és szolgáltatási szférában megvalósuló cselekményekkel szemben a legnagyobb mértékű. Kijelenthetjük, hogy a hulladékprobléma megoldásában a jog szerepe vitathatatlan, de nem elégséges.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény.
- A hulladékról szóló 2012. évi CLXXXV. törvény.
- A természet védelméről szóló 1996. évi III. törvény.
- Baird, Jim - Curry, Robin - Cruz, P (2014): An overview of waste crime. In: *Waste Management & Research*. 32(2)/2014.
- Barótfi István (2000): *Környezettechnika*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Belügyminisztérium Koordinációs és Statisztikai Osztály Bűnügyi Statisztikai Rendszer. (Elérhető: <https://bsr.bm.hu/Document>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Borbíró Andrea - Gönczöl Katalin - Kerecsi Klára - Lévay Miklós (szerk.) (2016): *Kriminológia*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Bp18.hu: Ne hagyjuk elszökni az energiát. Az a hulladék a legjobb, ami nem is keletkezik. (Elérhető: https://www.bp18.hu/images/dokumentumok/onkormanyzat/palyazatok/onkormanyzat-által-elyert-palyazatok/online_hulladek.pdf. Letöltés ideje: 2021.06.11.).

[53] Horváth, 2013, 222-234.

[54] Greenpeace, 2021.

- Dömötör Zsanett – Farkas Alexandra – Buruzs Adrienn – Torma András (2015): A regionális hulladékgazdálkodási rendszerek átfogó értékelése. In: *Tér-Gazdaság-Ember*. 2015/3. sz.
- Európai Környezetvédelmi Ügynökség: Hulladék: probléma vagy erőforrás?, 2014. (Elérhető: <https://www.eea.europa.eu/hu/jelzesek/jelzesek-2014/cikkek/hulladek-problema-vagy-eroforras>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Eurostat: Hulladékügyi statisztika, 2016. (Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Hullad%C3%A9k%C3%BCgyi_statiztika#A_keletkez.C5.91_hullad.C3.A9kok_teljes_mennyis.C3.A9ge. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Faragó Tibor (2013a): A hulladékprobléma nemzetközi vetületei. In: *Grotius - tanulmányok*. (Elérhető: http://www.grotius.hu/doc/pub/BSPPDX/2013-02-02_farago_tibor_a-hulladekproblema-nemzetkozi-vetuletei.pdf. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Faragó Tibor (2013b): A globálisan növekvő hulladékmennyiség és a kezelésére irányuló nemzetközi törekvések. In: *Ipari ökológia*. 2. évf., 2013/1. sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/62439/1/GlobalisHulladek_IpOk_u.pdf 2013b. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Futó Péter – Fleischer Tamás (2004): A közpolitikára ható EU-integrációs mechanizmusok – a hulladékgazdálkodás példáján. In: *Európai Tükör*. 2004/4-5. sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/4027/1/futo-fleischer_adapt%2Bc_eutuk04-4-5.pdf. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Garai Renáta (2017): *A hulladékgazdálkodás rendje megsértésének elhatárolási kérdései*. OKRI 2017/III/B/2/30. sz. kutatás.
- Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.) (2016): *Kriminológia – szakkriminológia*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Greenpeace Magyarország Egyesület: Stop Pet. Vegyünk búcsút az egyszer használatos PET-palackoktól, 2020. (Elérhető: <https://sites.greenpeace.hu/mondjunk-nemet-az-eldobhato-kulturara/stoppetpalack/>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Greenpeace: The Climate Emergency Unpacked How Consumer Goods Companies are Fueling Big Oil's Plastic Expansion. Report Summary, 2012. (Elérhető: https://www.greenpeace.org/usa/wp-content/uploads/2021/09/1001_GP_Unpacked_Summary_ENG_FINAL.pdf. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Halsey, Mark (1997): Environmental Crime: Towards an Eco-Human Rights Approach. In: *Current Issues in Criminal Justice*. Vol. 8/1997, No. 3.
- Hornyák Margit (2003): A hulladékgazdálkodás alapfogalmai és jogi vonatkozások. In: Zimmer Tamás. (szerk.): *Hulladékgazdálkodás*. Tertia, Budapest. (Elérhető: <https://wes.sze.hu/images/okt-kemia/hullfog.pdf>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Horváth Gergely (2013): Az Alaptörvény környezetjogi előírásai. In: Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Universitas, Győr.
- Huang, Michelle N. (2017): Ecologies of Entanglement in the Great Pacific Garbage Patch. In: *Journal of Asian American Studies*. Vol. 7/2017.
- Huisman, Wim – van Erp, Judith (2013): Opportunities for Environmental Crime: A Test of Situational Crime Prevention Theory. In: *The British Journal of Criminology*. Vol. 53/2013.
- Interpol: World Atlas of illicit flows, 2018. (Elérhető: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2018/09/Atlas-Ilicit-Flows-FINAL-WEB-VERSION-copia-compressed.pdf>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Jogaszegylet.hu: Jelentősen átalakult a hulladékgazdálkodás rendje megsértésének büntetőjogi tényállása. (Elérhető: <https://jogaszegylet.hu/jogelet/jelentosen-atalakult-a-hulladekgazdalkodas-rendje-megsertesenek-buntetojogi-tenyallasa/>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Kisvárdai Melinda (2014): Hulladékgazdálkodás és bioetika. In: *Iskolakultúra*. 2014/10. sz.

- Központi Statisztikai Hivatal: A közszolgáltatás keretében elszállított hulladékok keletkezése, 2016-2019. (Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_ur009b.html, illetve https://www.ksh.hu/stadat_files/kor/hu/kor0064.html. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Lebreton, Laurent at al. (2018): Evidence that the Great Pacific Garbage Patch is rapidly accumulating plastic In: *Scientific Reports*. Vol. 8/2018. (Elérhető: <https://hal.sorbonne-universite.fr/hal-02344826/document>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Loughborough University Institutional Repository: Waste Crime: the multi-million pound swindle, 2017. (Elérhető: <http://ciemap.leeds.ac.uk/index.php/2017/07/10/waste-crime-the-multi-million-pound-swindle/>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Molnár Tamás Géza (2015): *Az ipari hulladékgazdálkodás vállalati gyakorlata*. TÁMOP 4.0. (Elérhető: <https://adoc.pub/konv-az-ipari-hulladeggazdalkodas-vallalati-gyakorlata.html>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- National Geographic: Great Pacific Garbage Patch, 2019. (Elérhető: <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/great-pacific-garbage-patch/> 2019. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Our Planet: Environmental Crime, 2017. (Elérhető: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/20259/Our%20Planet%20March%202017.pdf?sequence=1&%3BisAllowed=>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Polt Péter (2016): A környezet és a természet elleni bűncselekmények In: *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény nagykommentárja*. Opten, Budapest.
- PricewaterhouseCoopers Magyarország Kft.: Ha a kör bezárul - a körforgásos gazdaság jelentősége és lehetőségei, 2019. (Elérhető: <https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/korforgasos.pdf>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Sinku Pál (2016): A környezet és természet elleni bűncselekmények In: Belovics Ervin - Molnár Gábor Miklós - Sinku Pál: *Büntetőjog II. Különös rész*. Ötödik, hatályosított kiadás. HVG-Orac, Budapest.
- Szabó Ferenc (2014): A hulladékgazdálkodás új törvényi szabályozása. In: *TAYLOR Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat*. 6. évf., 2014/1-2. sz. (Elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/229404757.pdf>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Varjú Viktor - Mezei Cecília (2020): *Hulladékgazdálkodás*. (Elérhető: <http://www.reg-science.hu:8080/xmlui/bitstream/handle/11155/2322/varju-hulladeggazdalkodas-2020.pdf?sequence=1>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- Vityi Andrea (2006): *A szelektív hulladékgyűjtés humán vonatkozásainak vizsgálata. A szelektív hulladékgyűjtés szerepe a hulladékgazdálkodásban*. Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar Kitaibel Pál Környezettudományi Doktori Iskola Biokörnyezettudományi Program. Doktori értekezés. (Elérhető: http://ilex.efc.hu/PhD/emk/vityia/vityi_andrea_doktori.pdf. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- VKSZ Veszprémi Közülemi Szolgáltató Zrt. Hulladékgazdálkodás. Szemét és hulladék. (Elérhető: <https://www.vkszrt.hu/hulladeggazdalkodas/magunkrol>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).
- White, Rob (2016): *Transnational Environmental Crime*. Routledge, New York.
- WWF Világ Természeti Alap Magyarország Alapítvány: Egy bankkártyányi műanyagot eszünk meg hetente, 2019. (Elérhető: <https://wwf.hu/hireink/egyeb-termeszetvedelem/egy-bankkartyanyi-muanyagot-eszunk-meg-hetente/>. Letöltés ideje: 2021.06.11.).

Halász Géza, Fogság

Könyvismertetés Szabó Endre Győző (szerk.): Az Infotörvénytől a GDPR-ig című kötetéről

Az elmúlt évtized igencsak mozgalmasan alakult az adatvédelmi szabályozás területén. 2011-ben új törvény váltotta az 1992-ben elfogadott, első magyar adatvédelmi törvényt, és számos újítást hozott a jogalakok bővülésétől kezdve az új adatvédelmi felügyeleti rendszerig. 2012-ben pedig a Bizottság közleményével elkezdődött az új európai adatvédelmi szabályozás bő négyéves jogalkotási folyamata, amelynek eredményeként az európai adatvédelmi rendelet – közismert elnevezéssel: GDPR – 2016-os elfogadása, majd 2018-tól történő alkalmazása új korszakot jelent az adatvédelem történetében. Ezt a változást ráadásul sokszor már-már túlzó felhajtásnak tűnő, de legalábbis korábban egy új jogszabálynak nemigen kijáró figyelem övezte. Nem maradtak el emellett, különösen a nemzetközi szintén a higgadt, tudományos igényű elemzések sem. Ebbe a sorba illeszkedik a Szabó Endre Győző által szerkesztett, „visszatekintő stílusú”, tematizált tanulmánykötet, amelyben számos szerző osztja meg tapasztalatait és tudományos kutatásának eredményeit a nagyközönséggel.

A kötet szerkesztő által jegyzett bevezetője áttekinti a 2010-es évek jelentősebb fejleményeit. Ezt követően három nagy fejezetbe szerkesztve találunk tanulmányokat az intézményi és jogszabályi változások, az Unió perspektíva és néhány globális jelenség témakörében, míg a negyedik fejezet – kissé megtörve az eddigi logikát – az adatvédelmi szakértők szempontjából elemez egyes változásokat vagy jogintézményeket.

A bevezetőt követően Árvay Viktor foglalja össze sokéves tapasztalatait három jogintézmény, a ma már nem létező, hatóság által végzett adatvédelmi audit, a hatásvizsgálat hatósági támogatása, valamint az incidensbejelentés témakörében. A megközelítés szükségszerűen szubjektív, és természetesen lehet vele vitatkozni, de egyértelműen hiánypótló: ezt a szemszöveget a NAIH vezető munkatársán kívül más biztosan nem látja.

A következő két tanulmány az Alkotmánybíróság, illetve a rendes bíróságok adatvédelemmel kapcsolatos joggyakorlatába ad bepillantást. Az első néhány alkotmánybírósági ügy elemzésével elsősorban a szükségesség-arányosság értelmezéséhez ad hozzá szempontokat. A második tanulmány először is eljárásjogi kérdésekre koncentrál, nevezetesen arra a tendenciára, hogy a hangsúly a korábbi, polgári jogi perekről egyértelműen eltolódott a NAIH határozatával szembeni közigazgatási perek felé. Ennek fényében értelmezhető az az elsőre kissé meglepő állítás, hogy a bírósági gyakorlatra nagyobb hatást gyakorolt a 2011-es új

Infotv., mint a GDPR. Másodsor, a tanulmány pontokba szedve összegzi az elmúlt időszakban a bírósági döntésekben megjelenő legfontosabb megállapításokat, így hasznos összefoglaló azok számára, akik ezekben az ügyekben nem mélyedtek el. Egy megközelítést talán hiányolhatunk: érdemes lett volna megnézni és elemezni azt is, hogy miként viszonyulnak a bíróság döntései a NAIH gyakorlatához, azaz milyen arányban és esetekben erősíti azt meg, és milyen esetekben szabott új irányokat a hatóság számára.

A könyv második része az adatvédelem EU-s perspektívájából mutat be fontos szeleteket. Ennek keretében szó esik a valóban újdonságnak számító, egyablakos hatósági ügyintézés szabályairól, majd részletes elemzést kap az olvasó az egyik legjelentősebb magyar vonatkozású EU bírósági döntésről, az ún. Weltimmo-ügyről is. Szabó Endre tanulmánya végül a GDPR hatóság általi alkalmazásának fontosabb területeit foglalja össze, külön kitérve az Adatvédelmi Testületben való közreműködés mindennapi tapasztalataira is.

Ezt követően, a harmadik részben néhány globális és elvi jelentőségű témakörrel folytatódik az adatvédelmi tanulmányok sora. A Cambridge Analytica-ügy joggal tekinthető az új adatkezelési és adatelemzési technikákkal kapcsolatos félelmek „állatorvosi lovának”. Jogellenes adattovábbítás, pszichológiai profilon alapuló, a manipuláció határait súroló, nagyon célzott politikai marketing, mindez a világpolitikára is jelentős hatással bíró választási kampányokban: ennél világosabban megmutatni az adatvédelmi szabályok megsértésének veszélyeit nemigen lehet. Domokos Márton tanulmánya nem csak történeti áttekintést nyújt az ügy tényállásáról és a számtalan lefolytatott vizsgálat eredményéről, de részletes következtetéseket és tanulságokat is leszűr, így e tanulmány a témakör talán legátfogóbb magyar nyelvű szakirodalmi forrásává válhat.

Eszteri Dániel tanulmánya nem kisebb vállalkozásba fog, mint hogy bemutassa két új és divatos, de valójában egyáltalán nem könnyen befogadható technológia, a blokklánc és a mesterséges intelligencia adatvédelem területén felvetett kihívásait, össze is kapcsolva ráadásul ezt a két témát, így rámutatva az „elosztott MI”-konceptió adatvédelmi kihívásaira is. A szerző többször bizonyította e témákban való jártasságát, és a lehető leginkább olvasóbarát módon fogalmaz, de a téma okán így sem könnyű olvasmány.

A következő tanulmány az „adatmonopóliumok” (pl. közösségi oldalak) üzleti modelljét és az arra adható jogi válaszokat, és különösen a hatályos szabályozás és joggyakorlat hiányosságait, elégtelenségét elemzi, nem csak adatvédelmi, hanem versenyjogi szemüvegen keresztül is. Tóth András írása a tudományos publikáció műfajához képest szokatlanul szókimondó („hazugság mint üzleti modell”), ugyanakkor mondandója szakirodalommal, jogesetekkel, és nem utolsó sorban személyes tapasztalatokkal bőségesen alátámasztott.

Végül, a IV. rész az adatvédelmi szakértők világába kalauzol minket. Az első tanulmány az adatvédelmi biztos és a NAIH tevékenységét hasonlítja össze, a szerzők személyének köszönhetően személyes élményekkel gazdagítva. Ezt követően két írás az adatvédelmi jogi tanácsadás ügyvédi tevékenységben

elfoglalt helyét, valamint a leggyakrabban felmerülő kérdésköröket tekinti át. 2018-tól világhírűvé vált, hogy komoly szakemberhiánnyal néz szembe az adatvédelmi jogi/tanácsadói szakma, így helyett kapott egy, az adatvédelmi szakemberek képzésére vonatkozó tanulmány is, amelyben a szerzők elsősorban azokra a posztgraduális képzésekre koncentrálnak, amelyeken a hallgatók elmélyülhetnek az adatvédelmi kérdésekben.

Végezetül egy műfajában is üdítő tanulmány zárja a kötetet: Trócsányi Sára írásában a saját tapasztalatok, de különösen a szépirodalmi idézetek oly módon törik meg a járványhoz kapcsolódó adatvédelmi problémák tudományos igényű feldolgozását, hogy ezzel nem csak olvasmányosabbá teszik a tanulmányt, de kifejezetten az olvasás megszakítására és mélyebb gondolkodásra is készítenek az olvasót.

Egy tematikus tanulmánykötet bemutatása során természetesen nem lehetséges minden egyes tanulmányt mélyelemzésnek alávetni, de a fenti sorok talán segítenek abban, hogy az olvasó összképet kapjon a könyv tematikájáról, szerkezetéről. A kötet egyik komoly értékét adja, hogy a tanulmányok egy része kissé szubjektív, de ettől nagyon hiteles megközelítést alkalmaz, mivel olyan szerzők tollából született, akik az adott témakörben személyesen is érintettek, nemcsak vizsgálói, de alakítói is voltak a folyamatoknak, és az adott ügy minden apró részletét ismerik. E tanulmányoknál a tudományos „távolságtartás” helyett a gyakorlati megközelítés dominál, és olyan szempontok is megjelennek az egyes témáknál, amelyek egyébként – mintegy „kívülről” – nem lennének megismerhetők.

Az elmúlt évtized adatvédelmi történései oly’ gazdagok voltak, hogy lehetetlen a teljességre törekvés. Így a kötetben csak a bevezetőben, és nem önálló tanulmányként tudott megjelenni néhány olyan téma, ami szintén meghatározó volt az elmúlt évtizedben. Gondolhatunk itt a Snowden botrányra, ami az állami túlhatalom és a „Nagy Testvér” általi megfigyelés nem múló veszélyére figyelmeztet (és a Pegasus-ügy újabb hazai aktualitást is ad neki), vagy a Schrems-ügyekre, amely az EU és az USA közötti szemléletbeli törésvonalakra is felhívja a figyelmet, netán a kínai társadalmi pontozás rendszerére, amely egyszerre realizál valamennyi olyan félelmet, amivel szemben az európai adatvédelmi jog több mint fél évszázada küzdeni igyekszik.

Összességében az olvasó színes és sok szempontból egyedi megközelítésű kötetet tart a kezében, amelyet jó szívvel ajánlok mind az akadémiai szféra számára, szakirodalmi forrásként és oktatási anyagként is, mind pedig azon gyakorló jogászok számára, akik szívesen elmélyednének a kötet által érintett számos témakör egyikében.

Halász Géza, *Gyerek*

CSÁSZÁR TAMÁS

Törvényhozó a villamoson - Halász Géza grafikáiról

Képzeljünk el egy hetvenegynéhány[1] éves közgazdászt, aki egy percig se volt közgazdász. Aki évtizedekig számítástechnikai cégeknél, a televíziónál, közgazdasági egyetemen és mindenféle könyvkiadóknál mitmaholt nehezen azonosítható munkakörökben – anélkül, hogy számítástechnikus, televíziós műsorszerkesztő, tanár, vagy könyvkiadók művészeti vezetője lett volna. Aki mindeközben karikatúrák ezreit publikálta, úgy, hogy nem volt karikaturista – igaz, nem is akart az lenni. Nem akart díjakat a karikatúráiért – jópárat mégis bekaszált; nem akart a honi sajtókarikaturistákat tömörítő „szakosztály” vezetője lenni – pedig az; nem akart a Magyar Nemzetnek rajzolni – de felkérték, hát csinálja. Dr. Halász Géza nem közgazda, nem számítástechnikus, nem könyvkiadó, nem karikaturista, hanem egyszerűen „csak” gondolkozó. Olyan gondolkozó, aki a világot hol finom gúnnnyal, hol derűs – olykor azért kétségbeesett – iróniával, hol pedig maró humorral tépi apró cafatokra, majd rakja össze úgy, hogy a létrejött produktum minden abszurditása ellenére is igazabb legyen, mint a közvetlenül megélt (ál)valóság. Mindezek létrejöttében titokzatos képalkotó szoftverek is játszanak némi szerepet, noha szemlátomást épp csak annyit, hogy a „felhasználót” ne vádolhassuk poroszos alapoossággal, vagy öncélú minuciozitással. Csak annyit, hogy a forma és a technika ne fedje el a gondolatot. Például „A törvényhozó a kettes villamoson” címűt, ahol Michelangelo Mózese a tízparancsolat kőtábláival a hóna alatt a parlamentbe igyekszik – tudniillik a kettes villamos arra jár. A törvényhozó villamoson utazik, nem méregdrága szolgálati kocsival, ami éppoly abszurd, mint a jármű unalmas köznapiságának és a szobor monumentális artisztikumának összeférhetetlensége – vagy, hogy eme különös figurát az utasok észre se veszik. Azt már kevesebben tudják, mit lát a törvényhozó, midőn a hegyről az övéihez lemenvén döbbenten látá, hogy azok az aranyból készült bálványt imádják. Mi lesz akkor a kőtáblákkal?

[1] Császár Tamás 2011-ben írta az IPM magazin számára, akkor még hatvanegynéhány szerepelt a szövegben. A többi stimmel...

•
Halász Géza, Törvényhozó a villamoson

- CSÁSZÁR TAMÁS † karikaturista
- DAHER RASHED egyetemi adjunktus
ELTE Bölcsészettudományi Kar
- DEÁK PÉTER PhD hallgató
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- FENYVESI CSABA egyetemi tanár
PTE Állam- és Jogtudományi Kar
- FRANK MÁTÉ PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- GARAI RENÁTA PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- GOSZTONYI GERGELY egyetemi adjunktus
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- HALÁSZ GÉZA grafikus
Magyar Nemzet
- KIS NORBERT egyetemi tanár, rektorhelyettes
Nemzeti Közszoigalati Egyetem
- MARGITTAY-MÉSZÁROS ÁRPÁD PhD hallgató
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- MOLNÁR TAMÁS PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- NÉMETH RICHÁRD tanszéki mérnök
SZE Gépészmérnöki, Informatikai és Villamosmérnöki Kar
- SMUK PÉTER egyetemi tanár, dékán
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- SZABÓ PÉTER ZSIGMOND PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- SZENTE RÉKA PhD hallgató
NKE Közigozgatás-tudományi Doktori Iskola
- SZŐKE GERGELY LÁSZLÓ egyetemi adjunktus
PTE Állam- és Jogtudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.

2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg tanulmányonként és szerzőnként az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert.

3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).

4. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dólt betű* alkalmazható; kizárólag művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kaptális stb. használatát kérjük mellőzni.

5. A hivatkozásokat felső indexben, az adott írásjel után tüntessük fel, pl.:” XY szerint.^{1,2} Továbbá...”. A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondattal esetén idézőjel van a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik).

A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:

a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagykötojel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:

Kiss, 2010, 10.; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.

b) Online hivatkozásnál Weboldal neve: Téma (nagy kezdőbetűvel), évszám:

Hvg.hu: Cikk címe, 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).

6. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket (elfogadjuk: ld., vö.).

7. Az irodalomjegyzék csak a hivatkozott publikációkat tartalmazza, és korlátozzuk ezek számát 10-15 forrás megjelölésére. Rendezzük ABC-sorrendbe.

8. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolásjellel ellátva:

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek:

- John, Smith (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London. Tehát a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő kettőspont, majd a kötet címe dőlt betűvel, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, majd a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz. Universitas, Győr.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url), a megjelenés éve (ha ismert) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek, 2021. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a Letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

9. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalomjegyzék után feltüntetni.

10. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETCÍMEK	(Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt)
1) Alfejezetek címei	(Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)
a) Alfejezeten belül	(Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)
i) Alfejezeten belül	(Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a dőlt, félkövér, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

11. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével.

12. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldalszám) itt is kérjük betartani. Példa képaláírásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

13. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

14. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

15. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat,

Szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ A 20. század önkényuralmi rendszerei és világháborúi olyan mély sebeket ejtettek az emberiség kollektív emlékezetében, amelyek nemcsak a személyesen érintettek száma miatt, de az emberi és a közösségi értékekben végzett rombolás súlya alapján is hosszú távon velünk maradnak. A totalitárius rendszerek érdekes sajátossága az ideológiai szimbólumrendszer használata. Ezek a szimbólumok lényeges szerepet játszottak a diktatúrákban a rendszer megteremtésében, fenntartásában, és még bukásuk után is hatással bírnak. Ez utóbbi valószínűleg azokra a társadalmi jelenségekre világít rá, amelyek kitermelték a totális rendszereket, és továbbra is relevánsak társadalmi-politikai kontextusban. A politikai hatalom és rend legitimációjában jelentős szerepet játszó hagyományok és vallásosság, pontosabban a belőlük fakadó rituálék és szimbólumok általában is fontosak a politikai identitás létrehozásában, illetve a politikai közösség kohéziójának megteremtésében. A totalitárius rezsimek szimbolikája és „ikonográfiája” közeli kapcsolatban áll e rendszerek politikai ideológiájával, továbbá ezeket a jelképeket túlnyomó többségükben ősi kultúrák jelképrendszeréből választották – üzeneteiket tehát ezek ismeretében lehetséges feltárni. | Smuk Péter
- ◆ A napjainkban is zajló negyedik ipari forradalom folyamatosan ontja magából az újabbnál újabb termékeket. E technológiai vívmányok rendkívüli mértékben képesek hozzájárulni ahhoz, hogy megkönnyítsék életünket, ugyanakkor, a rájuk vonatkozó jogi szabályozás megalkotásának kényszerével, legalább ekkora fejtörést is okoznak a jogalkotók számára. Ha a termékfelelősség angolszász joggyakorlatát említjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a gyártó, hibás termékei által a károsultnak okozott termékárokért fennálló, objektív felelősségének gyakorlata már több mint száz éve formálódik. Ehhez képest a kontinentális jogrend termékfelelősségi szabályanyagának megjelenése jóval későbbre datálható. Mindkét jogrend vonatkozó termékfelelősségi gyakorlatának, szabályanyagának kialakulása óta a szabályozott tárgykörök nagyfokú átalakuláson mentek keresztül. Napjaink termékei – szoftver, mesterséges intelligencia vezérelt eszközök, autonóm járművek (akár szárazföldi, légi, vízi) –, ha nem is feszítik szét teljes mértékben a jelenleg alkalmazott termékfelelősségi fogalomrendszert, de mindenképpen a megújulás kényszerével hatnak a jogalkotók irányába. | Frank Máté
- ◆ A valóság egységes természeti törvények szerinti leírásának törekvése az ógörög filozófia óta kísér(t)i az emberi gondolkodást. A szofisták különbséget tettek a természeti és a társadalmi törvények (nomosz) között, azonban Arisztotelész és Platon már minden jelenséget egy törvény, a telosz, azaz a dolgok természetében rejlő cél mozgatóerejével magyarázott. Ez a teleologikus tudományfilozófia G. Galilei koráig uralkodott, innentől új „törvény”, a matematika vált a természet egységének uralkodó paradigmájává. I. Newton hatására a XVIII. században a filozófiai is a matematika, a világ mechanisztikus képletezésének hatása alá került (Descartes, Spinoza, Leibniz, Pascal). A XIX. században a modern természettudomány, különösen az élettan szintén a társadalomelméletek magyarázó modelljévé kezdett válni (Schelling, Schopenhauer, Spencer, Nietzsche, Bergson). Ennek betetőzése volt Ch. Darwin biológiai evolúcióelmélete, amely a XX. században a társadalomelméletekben is axiómává kezdett válni. A társadalomtudomány vonzódása folyamatosan erősödött a természeti törvények iránt. A nagy elődök, Galilei, Newton, Darwin sikerei arra ösztökélték a kor filozófusait és társadalomtudósait, hogy a kauzalitás elvére épülő axiómákra törekedjenek (David Ricardo, Jeremy Bentham, Herbert Spencer). Idővel a társadalomtudományok ontológiai alapkérdésévé vált, hogy a biológia és a matematika nyelvén kifejezhető természeti törvényektől egyáltalán eltérhet-e a társadalmi jelenségek működése? | Kis Norbert

